

„...nyisd meg a mi ajakinkat...”

„...nyisd meg a mi ajakinkat...”

BEVEZETÉS
A MAGYAR REFORMÁTUS EGYHÁZZENE
VILÁGÁBA

Lelkipásztorok, kántorok, karnagyok,
ének- és zenetanárok
részére

ÍRTA
KARASSZON DEZSŐ

Kiadja
a Magyarországi Református Egyház
Kálvin János Kiadója
Budapest, 2008

Lektorálta
SZENDREI JANKA

Szerkesztette
BÓDISS TAMÁS

A kottagrafikát készítette
PÁLÓCZY KRISZTINA

Ajánlás

A könyv címlapján olvasható idézet-töredék, mely az ősi invokáció szavaira utal tökéletesen kifejezi a szerző szándékát, aki nem kevesebbet tűzött ki célul, mint azt, hogy feltáruljon egy olyan egyházzenei örökséget, mely új ösztönzéseket ad a méltó Isten-dicséretre.

Karasszon Dezső lelkészcsaládba született 1952. július 20-án Szentesen. Szülei a mártélyi és tiszafüredi szolgálati évek után kerültek Debrecenbe, ahol édesapja teológiai professzorként, édesanyja pedig a Nagyerdei Egyházközség beosztott lelkészeként folytatta munkáját. Karasszon Dezső számára is ezek lettek a medret adó keretek. Középiskoláit a Debreceni Református Kollégium Gimnáziumában kezdte, ahonnan zenetanárai, Sepsy Károly és Berkesi Sándor hatására 1969-től a miskolci Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola orgona-tan szakán, Virágh Endre művész-tanár növendékeként folytatta tanulmányait. 1971-től Budapesten volt zeneakadémista. Orgonaművészi oklevelének megszerzése után, 1976-tól a Debreceni Református Kollégium Gimnáziumának tanára lett, a Nagyerdei Gyülekezet kántora és a Kollégiumi Kántus orgonistája. Debrecenben gyökereket eresztve a város zenei életének egyik meghatározó alakja lett, a Kollégiumi Kántus páratlan virágkorának elősegítője, a gyülekezetben pedig példaértékű egyházzenei szervező, aki 1980 márciusától a zenés áhítatok sorozat művészeti vezetője. 1993 őszén megalakította a Schola Calviniana liturgikus énekegyüttest a református szertartási énekek megszólaltatására. A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola debreceni tagozata 1988-ban hívta meg oktatói sorába. Vezetésével kapott akkreditációt a Debreceni Egyetem Zeneművészeti Karán az egyházzene szak.

Hazánkban és Európában úgy ismerik mint zenetudóst, művészt és tanárt.

Zenetudósként többek között Robert Donington-tól, Howard Mayer Brown-tól, Nikolaus Harnoncourt-tól, Ludger Lohmann-tól és John Henry van der Meer-től olyan szakmai fordításokat tett le az asztalra, amelyek a régi zene interpretálását illetően alapvető fontosságúak. (Pl.: *A barokk zene előadásmódja* – 1978; *A reneszánsz zenéje* – 1980; *Hang-*

szerek az ókortól napjainkig – 1983.) Részt vett a Brockhaus-Riemann-féle Zenei lexikon magyar változatának elkészítésében is. Több tucat cikke és közel 30 nagyobb tanulmánya, valamint a művészkurzusok keretében vagy rádióban elhangzó előadásai egyrészt a mesterművek pontosabb és hitelesebb megismertetésén fáradozik, másrészt a magyar református liturgikus zene feltárását és bemutatását célozza, harmadsorban a Kollégiumi Kántus történetéről szólnak. Részt vesz a Magyar Egyházzene című folyóirat szerkesztőbizottságában, ahol rendszeresen publikál is. A Magyar Zeneszerzők sorozatban a *Gárdonyi Zoltánról* szóló kötetet 1999-ben a Mágus Kiadó jelentette meg. Legutóbb pedig Gárdonyi Zsolttal közösen írták meg az *Alternatív koráliskolát*, amelyet a Kálvin Kiadó adott közre 2007-ben.

Orgonaművészként a régi mesterek korhű megszólaltatásának egyik hazai úttörője, de számos neves kortárs zeneszerző művének ősbemutatója is fűződik a nevéhez Európa-szerte. Ezek közül is kiemelkedik a XX. század legnagyobb magyar református zeneszerzőjéhez, dr. Gárdonyi Zoltán professzorhoz kötődő szakmai kapcsolata. Többször kapott rangos versenyösztöndíj meghívást. 1986-ban készített Frescobaldi-felvétele „Az év hanglemeze” címet nyerte el. Többek között lemezre játszotta Gárdonyi Zoltán orgonaszonátáit, illetve Gárdonyi Zsolt orgona- és orgonás kamarazene műveit. Eddig 10 önálló hangfelvétellel rendelkezik és 9 alkalommal működött közre másokkal együtt.

Magam is azok közé tartozom, akikben – zenetudósi és művészi teljesítményén túl – egy életre maradandó nyomot hagyott az a markáns *tanári karakter*, amely őt jellemzi. Nem véletlen, hogy osztályfőnökséget is bízott rá egykori igazgatója. Karizmatikus egyéniségével számos zenei tehetséggel megáldott „refis” diák pályára állítója volt. A Főiskolán az egyetemes zenetörténet oktatását követte előbb az orgona-tanszak, majd az egyházzene-tanszak megalapítása. „A célunk az – vallja, mint ez utóbbinak vezetője –, hogy az érthető történelmi okokból (kivételek nélkül, minden felekezeten) szinte a lehetetlenségig visszacsugorodott egyházzene végre újra felsőfokon műveljük; és olyan szakembereket neveljünk, akik a maguk sokoldalú tájékozottságával és friss energiáival gyökeresen új helyzetet, mondjuk így: új akusztikát képesek teremteni a templomokban.”*

Egyházi elkötelezettségét már több mint negyedszázada mindhá-

* Ifj. Kis Boáz: Énekekkel és orgonahanggal. Karasszon Dezső: „Az egyházzene jövője azonos az egyház jövőjével”. Reformátusok Lapja 2001. május

rom területen azzal bizonyítja, hogy meg-megújuló erővel és leleménnyel, az igényességből semmit nem feladva, a gyülekezeti élet gazdagításaért kívánja közkinccsé tenni zenetudományi felismeréseit, művészi interpretációját és tanítói habitusát. Mindhármat azért, hogy Isten dicsőségéhez méltóbbá váljon az ember istentisztelete. Ezt az egyházi-gyülekezeti elkötelezettséget ismerte fel a Református Egyházenészek Munkaközössége, amelynek 1993-tól két cikluson keresztül volt az elnöke.

Az előttünk fekvő könyv Karasszon Dezső fent említett három tevékenységi körében végzett műhelymunkájának egyházzenei vetületéből ad ízelítőt. A *Szertartási énekek* fejezet a zenetudós alaposságával vezet be az óprotestáns istentisztelet világába. A templomi szolgálat hűséges és következetes végzése közben született meglátásait, felismeréseit adja közre *Az orgonazene* című fejezetben, majd tanári lényegre töréssel tanít *A liturgia követelményrendszere* cím alatt.

A tankönyv tudományos bázisát döntő módon Karasszon Dezső 2002-ben, a Debreceni Református Hittudományi Egyetemre benyújtott és sikeresen megvédett doktori értekezése adja. Doktori disszertációjának címe: „*Synopsis Gradualis – Gregorián ének és református istentisztelet*”. Kutatásait azóta is tovább folytatta, amelynek eredményeként 2007. február 14-én habilitált a budapesti Evangélikus Hittudományi Egyetemen.

Az utóbbi időben új lendületet kapott magyar egyházzenei kutatás irányvonalaik között egyedi kutatási témára talált a szerző, amikor a graduál-könyvek szórványos liturgikus utalásait vizsgálva arra jött rá, hogy azok lényegbevágó információkkal segítenek fellebbenteni a fátylat azokról az evidenciákról, amelyekről a mai kutató aránylag keveset tudhat. Ez a gondolat adta Karasszon Dezső kezébe azt a kutatási irányt és módszert, amely a dolgozat vadonatúj jellegét is adja. Az általa megfogalmazott kutatási lépések még számos kutatónak adhatnak munkát az elkövetkező időkben. A kutatási módszer a következő: a graduál-könyvek háttéréül szolgáló liturgiai helyzet akkor tárható fel, ha a graduál-könyvek összes liturgikus információját összegyűjtjük, azokat szembesítjük egymással, aztán megtaláljuk az egymás fölé- és mellé helyezés megfelelő liturgikus rubrikáját, azaz közös hálóba rendezzük a liturgikus tételeket. (Ez több kutatónak is hosszabb időre elengedő feladatot adhat.)

Karasszon Dezső kutatási keresztmetszetként választott az egyházi esztendőből egy reprezentatív időszakot, a húsvéti ünnepkört, illetve egy reprezentáns graduál-csoportot, négy kifejezetten református fel-

fogást képviselő, markáns arcélú graduált: Huszár Gál 1574-es, ún. Komjáti Graduálját, a Ráday Graduált, a kéziratos, Debrecenben őrzött Spáczai Graduált és a nevezetes, 1636-ban nyomtatásban megjelent gyulafehérvári Öreg Graduált. Ezek analizésével meggyőzően igazolta, hogy a felvetett módszer működik, eredményt hoz, sőt új szemléletmóddal ajándékozza meg a református istentisztelet múltjával foglalkozó kutatókat.

Kutatásainak legkézzelfoghatóbb eredménye ebben a könyvben is tükröződik: rekonstruálja a *graduál-könyvek istentiszteleti modelljeit*. A graduál-könyvek egymást kölcsönösen kiegészítő, de egymással minden lényeges ponton egybecsengő utalásai lehetővé teszik az egyes típusok alapformáinak a rögzítését. Ezek segítségével körvonalazódhat a hazai reformáció istentiszteleti gyakorlatának gazdagsága és liturgiai követelményrendszere.

E munkák eredményeként napjainkra több olyan korábban felállított sematikus koncepció és leegyszerűsítő liturgiátörténeti megállapítás megdőlt, illetve árnyaltabb formát kapott, melyek előbb-utóbb elkerülhetetlen szemléletváltást kell eredményezzenek a magyar református istentisztelet múltját, teológiai megítélését és nem utolsósorban jövőbeni gyakorlatát illetően.

Ez a kötet bizonyítja azt is, hogy szükséges a szemléletváltás az egyházzenei szakemberek és teológusok tudományos együttműködését illetően. Az újragondolandó istentiszteletkép és istentisztelet-látás kialakítása szempontjából egyaránt egymásra utalt a teológia és a zene-tudomány, a lelkipásztor és az egyházzenesz. A legszélesebb egyházi érdek követeli ennek az interdiszciplinaritásnak a gyülekezeti szintű életképességét és működését.

Karasszon Dezső műve annak az istentisztelet-kutató debreceni műhelynek az újabb gyümölcse, amelyet a legendás hírű Csikesz Sándor és dr. Czeglédy Sándor professzorok nevei és liturgiátörténeti munkássága fémjelez.

Debrecen, 2008. Húsvétján

iff. Fekete Károly
a Doktorok Kollégiuma alelnöke

Bevezetés

A következő lapokon itt olvasható tankönyv semmilyen szempontból sem teljes. A legfontosabb célirányok kitűzését azonban magára vállalja, és aki tiszta szívvel, őszintén tanulni szeretne, annak segítségére lesz az első – talán több is, mint két-három – lépés megtételében.

Kérdés lehet, hogy vajon miért nem szántam a többihez hasonló vastkos fejezetet a gyülekezeti ének témakörének.

A gyakorlati válasz erre a kérdésre az, hogy a gyülekezeti éneklésnek sok évtizedre visszamenő, tekintélyes irodalma van nálunk, amelyet bárki, bármikor föllapozhat, sőt a közelmúltban Berkesi Sándor tollából egy kimondott gyülekezeti énekiskola is megjelent (*Tenéked zengek éneket*).

De ne maradjon homályban a fönti kérdésre adható zenetörténeti válasz se. A 16–17. századi magyar református „kanciók” csak kisebb százalékban, sok esetben kimutathatóan mintegy szükségmegoldásképpen kerültek liturgikus funkcióba, és nagyjából paraliturgikus szerepet játszottak. Gondoljunk itt akár Sztárai Mihályra, aki alkonyatkor a laskói templomdombon ülve, szóval: a templomon és nyilván az istentiszteleten kívül énekelte *viola da braccio* kíséretes (szóló!) zoltárait, akár Huszár Gálra, akinek 1574-ből két részletes, komplett úrvacsorai liturgiája is ránk maradt, egy karácsonyi és egy húsvéti, a kettőben azonban összesen csak egy ma „gyülekezeti ének”-nek nevezhető liturgikus tétel foglal helyet (a *Jer mi kérjünk Szentlelket*, mai fordításban: a *Jer, kérjük Isten áldott Szentlelkét*, 234. dicséret), de a szerkesztő ennek az egynek a megszólaltatását is a liturgikus *Chorus* vezetésével várja a *kösség*-től (a *CCIV*, illetve *CCLXV* lapon).

Mi következik ebből?

Semmiképpen sem az, hogy ha a magyar református istentiszteletet és a hozzá tartozó liturgikus zenét vissza akarjuk vezetni a gyökereihez, akkor a gyülekezeti éneket ki kell dobnunk a hajóból.

Következik viszont valami más (és ez a fönt föltett kérdésre adható harmadik: a pedagógiai válasz). A puritanizmus jelentkezése és térhó-

dítása óta eltelt három, három és fél évszázad egyértelművé tette, hogy ha a gyülekezeti ének a reformátori liturgiában vezérszerepet játszó *Chorus* ellenőrzése alól kikerülve magára marad, annak az eredménye csak a megállíthatatlan színvonalvesztés, a 21. század elején már az a szó sem tűnik eltúlzottnak, hogy: csak a lezülles lehet.

Ha jót akarunk, sürgősen vissza kell tehát tennünk a magyar református istentisztelet zenéjének az ügyét (a gyülekezeti éneklést is) professzionista szakemberek, és, mondjuk így: legalábbis fél-professzionista szinten mozgó szolgáló csoportok (például iskolai és gyülekezeti kórusok) kezébe.

Legyen tankönyvem használóin Isten áldása!

Kelt Debrecenben, 2006. február 11-én

Karasszon Dezső

I.

A szertartási ének

1.

A HIMNUSZ

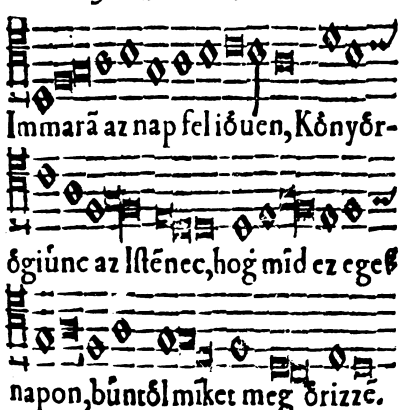
1.1

Reggel – *Immáran az nap feljövén*

A magyar református istentiszteleti zene első nyomtatott dokumentumát Huszár Gál (kb. 1500–1575) jelentette meg, Debrecenben, 1561-ben. Ennek az értékes közlésnek rögtön a legelső oldalán egy himnusz szövege és dallama található meg. Olvassuk csak el:

A Keresztyeni
GYŰLEKEZETBÉN VA-
LO REGVELI ENEK LE-
sec, melyeket Primaknac hijnac, az Kal
manezchi Marton Mestertől Ma-
gyarrá fordítator Pfalmusoc-
kal egyetembe.

Hymnus Iam lucis orto &c.

Immárá az nap feljövén, Kőnyör-
dgiúnc az Istēnc, hog mid ez egesz
napon, bűntől miket meg őrizze.

Nyelűnket meg tartoztassa,
bűnre hog ne mozdulianac, sēme
inket be fődözze, gonoslagra ne
nézzenec.

Tisztac legyenec mi sēmeinc,
gonost bűnt be ne vegenenec, Keue
lységet meg enyheitlen, ételet italt
mértékellyen.

Hog mikor az nap el nyugstic es
az ey el közeleitéd, es vilagó tisztac
legyúnc, diczeriúnc az nag Vr Istér.

Diczőség legyē Atyanac, es eg-
gyetlen egy hunac, sēnt Leleckel
egyeterembē, eg bizony döróc Istēnc

A keresztyéni / gyülekezetben va-/ ló regveli éneklé-/ sek, melyeket primáknak híjnak, az Kál / máncsehi Márton mestertől magyarrá fordított psalmusok / kal egyetembe.

Hymnus Iam lucis orto etc(aetera).

*Immáran az nap feljövén,
Könyörögjünk az Istennek,
hogy mind ez egész napon,
büntől minket megőrizzen.*

*Tiszták legyenek mi szemeink,
gonosz bünt be ne vegyenek,
Kevélységet megenyhejtsen,
ételt, italt mértékeljen.*

*Nelvünket megtartóztassa,
bűnre hogy ne mozduljanak,
szemeinket befödözze,
gonoszságra ne nézzenek.*

*Hogy mikor az nap elnyugszik
és az éj elközelejtend,
ez világon tiszták legyünk,
dicsérjük az nagy Úr Istent.*

*Dicsőség legyen Atyának,
és egyetlenegy Fiúnak,
Szentlélekkel egyetemben,
egy bizony örök Istennek.*

Megjegyzések:

1. Az *Immáran* szó utolsó betűje fölött lévő kis hullámvonal a nazális rövidítésének ismert jele. Már a legelső versszakban is többször előfordul (*Istennek, mind, minket, őrizzen*).
2. A második versszakból kiderül, hogy a gy hangzót Huszár Gál a g fölé tett ponttal jelzi (*hogy*). De már a harmadik versszakban előfordul a mai gy (*legyenek*), sőt az y nélküli g is (*vegyenek*).
3. A régi helyesírásnak és következtelenségeinek éneklés közben nem kell különösebb jelentőséget tulajdonítani. Érdekeseek, sőt fontosak lehetnek viszont azok a helyek, ahol egy-egy szóalaktól a reformátori kor eredeti kiejtésére lehet következtetni: ezeket a szavakat érdemes szeretettel újra a szánkra vennünk. A vasárnap *regveli* himnuszban ilyen a *megenyhejtsen* és az *elközelejtend* (a harmadik, illetve a negyedik versszakban).

A reformáció nemzedéke ezt a himnuszt még természetesen latinul tanulta meg az iskolában:

*Iam lucis orto sidere,
Deum precemur supplices,
Ut in diurnis actibus
Nos servet a nocentibus.*

Már a fénynek fölkelvén csillaga,
Istent kérjük alázatosan,
Hogy nappali cselekedeteinkben
Őrizzen meg minket (mind) attól, ami árt.

*Linguae refrænans temperet,
Ne litis horror insonet,
Visum fovendo contegat,
Ne vanitates hauriat.*

Nyelvünket megzabolásván csendesítse le,
Nehogy a vizály borzalma megszólaljon:
Látásunkat kímélettel takarja el,
Nehogy hiábavalóságokat habzsoljon.

*Sint pura cordis intima,
Absistat et recordia:
Carnis terat superbiam
Potus cibique parcitas.*

Legyen tiszta a szívünk mélye,
Legyen távol minden ostobaság,
Testünknek törje meg a gőgjét
Az ital és az étel mértékletessége.

*Ut cum dies abscesserit,
Noctemque sors reduxerit,
Mundi per abstinentiam
Ipsi canamus gloriam.*

Hogy amikor majd a nap elmúlik,
És az éjet a sors visszahozza,
Az önmegtartóztatás által tisztán
Őneki zenghessünk dicsőséget.

*Deo Patri sit gloria,
Eiusque soli Filio,
Cum spiritu Paraclito,
Et nunc et in perpetuum.
Amen.*

Az Atyaistennek legyen dicsőség,
És egyetlen Fiának,
A Lélekkel, a Vigasztalóval együtt,
Most és örökké.
Ámen.

A magyar változat, bár egyetlen sorában sem követi szóról szóra az eredetit, erőteljes és értelemszerűen sokhelyütt meglepően pontos fordítását adja a latin szövegnek. A darab az úgynevezett ambrozián himnusz példája: bár a kutatás mai állása szerint nem közvetlenül Szent Ambrus (Ambrosius, 340–397) műve, majdnem biztos, hogy nem sokkal őutána keletkezett, mégpedig az általa művelt versformában, a négyes jambusban. A magyar vers a jambusokat nem utánozza, hanem szabadon hoz soronként nyolc szótagot.

Maga a szöveg, ahogy 1561-ben, úgy ma is fenntartás nélkül énekelhető bármelyik református templomban. Szent Ambrus szövegeinek biblicitása makulátlan, és a kezünkben lévő ambrozián himnuszban sincs nyoma semmiféle középkori elhajlásnak (ami a verset számunkra természetesen még értékesebbé teszi). Más kérdés, hogy az ismeretlen keresztyén költő itt nem a Szentírásból indul ki, hanem a liturgi-

kus szituációt verseli meg: napkelte után egy órával (ezért prima!) kéri Isten segítségét a napi teendőkhöz, Isten oltalmát a menetrendszerűen várható kísértések között, illetve kitűzi önmaga elé a célt (hogy tudniillik este is *tiszták legyünk*).

Olvassuk el most a dallamot is:

1

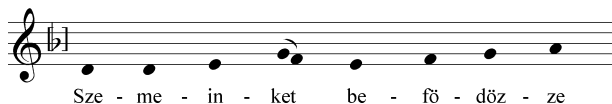
Im - má - ran az nap fel - jö - vén, kö - nyö - rög - jünk az Is - ten - nek,
 hogy mind ez e - gész na - pon, bűn - től min - ket meg - ő - riz - zen.

Megjegyzések:

1. A vonalrendszer elején, a negyedik soron lévő stilizált C-betű a tenorkulcs. A darab ennek megfelelően alsó *d*-n kezdődik.
2. Rövid próbálkozás meggyőző arról, hogy a dallamot egy *b* előjegyzéssel érdemes olvasni. A fenti szolmizált változat ezért kezdődik és ezért végződik *lá*-n.
3. Tudjuk, hogy Huszár Gál Bécsből szerezte be a tipográfiáját. Ezen az oldalon rögtön látszik, hogy az úgynevezett menzurálnótáció (időmértékes kottairás) hangjegykészletét volt kénytelen gregorián dallamok rögzítéséhez alkalmazni. Hallatlanul ügyes házi szabályokat követett:
 - a) Szillabikus (szótagoló) pillanatok jelzésére gyakorlatilag mindig semibrevist (egész kottát) használ. A sorok végét azonban szintén következetesen brevisszel emeli ki (ennek a fekvő négyzet-, vagy téglalap-alakú kottának a mai szolfézs-órán duplaegész a neve).
 - b) A melizmatikus (hajlított) helyeken egymáshoz ragasztott brevispárt vagy -sort figyelhetünk meg (az illet a régi zeneelmélet ligaturának nevezte). Ez a megoldás vizuálisan nagyon alkalmas a hajlítás megjelenítésére. Más kérdés, hogy a szöveg és a dallam lejegyzése nagyon sokszor nem egymás alá-fölé kerül, hanem nyomdatechnikai okokból elcsúszik egymástól, ami a direkt „blatolást” megnehezíti.
 - c) Az első dallamsor végén, a *feljövén* szó utolsó szótagján egyetlenegy minimát (mai nevén: félkottát) is megfigyelhetünk. Egy hármas melizma középső hangjáról van szó, és szinte biztos, hogy

könnyed, gyors (és nem „megnyomott”), díszítésszerű átmenőhangot akar jelölni.

Fontos megfigyelés, hogy az első versszak harmadik sora (*hogymind ez egész napon*) szabálytalan: nem nyolc, hanem csak hét szótagot tartalmaz. A másik négy versszak harmadik sora viszont mindig szabályos.

Amikor ezeket énekeljük, egy hangot meg kell ismételnünk, legcélszerűbb rögtön a legelsőt:

Kilenc szótagja van viszont a harmadik versszak legelső sorának (*Tiszták legyenek mi szemünk*). Itt tehát a „normál”, nyolc hangos első dallamsort lesz muszáj egy hangismétléssel megpótolni. Bár az ilyen problémák megoldása elvileg többféleképpen is elképzelhető, az

egészséges nyelvérzék majdnem mindig kijelöli a legjobb megoldást: ez esetben a *szemünk* szó két rövid szótagján:

A 16. századi Magyarországon ezt a többé-kevésbé improvizatív technikát hívták virgulálásnak.

Kálmáncsehi Sánta Márton prima-rendjének vasárnapi himnuszát, illetve annak egy későbbi változatát a jelenlegi református énekeskönyv is tartalmazza (491. dicséret), igaz, más dallamot ír rá elő: a 301. dicséretét (*Új világosság jelenék*). A mi 490. dicséretünk viszont (*Igaz Bíró, nagy Úristen*) Kálmáncsehi kedd reggeli himnuszának a hat versszakkal bővített változata. A sors iróniája, hogy Huszár Gál ehhez közli az *Új világosság jelenék* eredeti, hajlításokkal ékes dallamát – mi nekünk meg a 330. dicséret dallamára kell énekelnünk (*Örvendezzen már e világ*). Nem járt jobban az énekeskönyv harmadik reggeli graduál-himnusza sem: a 492. dicséretéről (*Felséges Atya Úristen*), amely a Batthyány-kódexben nótajelzés nélkül maradt fenn, csak egy biztos: hogy nem egy német korál dallamára énekeltek (*Úr Isten, te tartsz meg minket*, 233. dicséret).

A primán kívül himnuszt énekeltek őseink az esti áhítaton (a vecsernyén) is, és pedig annak a vége felé, a Magnificat, a záróima és az áldás előtt. A vasárnap esti himnusz az Öreg Graduálban a 173. oldalon olvasható:

#173 SW

S E Q V V N T V R
HYMNI QVOTIDIANI, AC
IN PRIMIS DE OPERIBVS SEX DIERV M.
HYMNV S PRIMI DIEI.
 LVCIS CREATOR.
 Prima dies chaos ex nihilo lucemque creavit.

BELséges Isten, mennynek földnek Ura, és
 mindeneknek nagy bölcs alkotoja, világosságnak esu-
 dalatos Attya, és formálóia.

Hogy megh mutátnád te nagy jóvóltodat, bölcseségedet, és nagy hatalmadat, te foghatatlan világosságodat, böl-
 doglágódat.

Az mennynek földnek ő teremtetében, hogy meg ez világ volna sötétségben, világosságot teremtel az égben, sőt tündöklésben.

Te megh választád akkoron az napot, az sötét éjtől az világosságot, dologh tételre rendeléd az napot, az szép világot.

Y 3 Fá-

Fáradtság után elaluváfunkra, szerzed az éjjet mi nyugodalmunkra, és hogy ez élet minket mig elhagyja, és meg nyugotna.

Akkor változik el testi világunk, és következik kedves nyugodalmunk, jusson elődben azért imádlágunk, főhazkodásunk.

Ne hadd lelkünket bűnnek el birnia, örök élettől itt el szakadnia, gonoltság miatt ne hadd kárhóznia, megh romlania.

De gerjessz minket az menyei jókra, örök életnek szép kívánságára, minden bűnöknek távolztatására, utálására.

Add megh ezeket nekünk kegyes Atyánk, te szent Fiadért, ki minékünk Vrunk, és szent Lelkedet légy kegyelmes hozzánk, tekints mi réánk.

Vgy légyen.

Sequuntur / hymni quotidiani, ac / inprimis de operibus sex dierum. / Hymnus primi diei. / Lucis Creator. / Prima dies chaos ex nihilo lucemque creavit.

Magyarul, magyarázatokkal:

Következnek a naponkénti himnuszok – tudniillik az énekeskönyv itt kezdődő egész nagy része a liturgikus hét egyházzenei anyagát tartalmazza, napról napra haladva –, éspedig először a hat nap műveiről – a teremtés hat napjáról van szó. Egész himnusz-sorozat következik, amelyben az éneklők minden este azért adnak hálát, amit Isten I. Móz 1. szerint aznap teremtett. A középkori hagyomány ezt a ciklust Nagy Szent Gergely pápának (540–604) tulajdonította, akinek a *gregorián* zene a nevét köszönheti. Ez azonban bizonyosan nem felel meg a történelmi valóságnak, legfeljebb a költemények korabeli népszerűségére, illetve Nagy Szent Gergely utólagos hírnevére vet fényt.

Az első nap himnusza, a *Lucis Creator* – világos, hogy a magyar változat alkotója, mint a *Iam lucis orto sidere* esetében, itt is pontosan tudja, hova nyúl, mit, miért, honnan és milyen liturgikus funkció betöltésére fordít, illetve dolgoz át.

Az első nap a káoszról és a semmiből alkotta meg a fényt – verses, kombinált címfelirat, illetve tartalom-megjelölés hexameterben: *Primadi-eschaos-exnihilo-lolu-cemquecre-avit.*

A magyar szöveg olvasása semmiféle nehézséget sem tartogat.

Megjegyzés:

Az *é* hang jelzésére rögtön az első szóban (*Felséges*) egy furcsa, *e* betűből és a francia *cédille*-hez hasonló kis farkincából álló, kombinált jel szolgál. A könyv azonban a normál *é*-t is használja, sőt a kétféle betű közvetlenül egymás mellett is előfordul, például a harmadik versszak első sorában (*teremtésében*). Az is előfordul, hogy egyszerű *e* betűt kell é-nek olvasnunk, a harmadik versszak második sorában kétszer is (*hogymég ez világ volna sötétségben*). Ez a következetlenség azonban egyáltalán nem zavaró, a legtöbb helyen még csak fejtörést sem okoz.

Lássuk a latin eredetit és magyar nyersfordítását:

*Lucis Creator optime,
Lucem dierum proferens,
Primordiis lucis novae
Mundi parans originem.*

Ó, fénynek jóságos Alkotója,
Aki a napok fényességét előhozod,
Aki az új fény kezdeteinél
A világnak eredetét szereztlél,

*Qui mane iunctum vesperi
Diem vocari praecipis,
Taetrum chaos illabitur,
Audi preces cum fletibus.*

Aki a hajnalt az estéhez kapcsolva
Napnak neveztetni megtanítottad,
Undok káosz esik le ránk,
Halld meg síró könyörgésünket.

*Ne mens gravata crimine
Vitae sit exsul munere,
Dum nil perenne cogitat,
Seseque culpae illigat.*

Ne legyen a bűnnel terhelt lélek
Az élet adományától megfosztva,
Midőn az örök semmin gondolkodik,
És önmagát kötözi meg bűneivel.

*Caelorum pulset intimum,
Vitale tollat praemium:
Vitemus omne noxium,
Purgemus omne pessimum.*

(Inkább) a mennyek kopogtasson,
Az élet jutalmát vegye el,
Kerülhessünk el mindent, ami árt,
Tisztíthassunk ki mindent, ami rossz.

*Praesta, Pater piissime,
Patrique compar unice,
Cum Spiritu Paraclito
Regnans per omne saeculum.
Amen.*

Add meg, ó igen kegyes Atya,
És te, ó az Atyával egy Fiú,
Aki a Vigasztaló Lélekkel
Uralkodtok örökké.
Ámen.

A két szöveg egybevetésekor mindenekelőtt az tűnik föl, hogy a magyar változat nem sorról sorra, versszakról versszakra követi az eredet-

tit (mint az *Immáran az nap feljövén*). Az első latin versszak tartalmát nem kevesebb, mint négy strófában fejtegeti, a *Qui mane iunctum vesperi*-nek (talán) az ötödik, a *Ne mens gravata*-nak a hetedik, a *Caelorum pulset*-nek a nyolcadik versszak felel meg (a doxológiával természetesen nincs gondunk). Azonban a magyar vers nem csak „több” a latinnál, hanem „kevesebb” is: teljesen hiányzik belőle például a *Taetrum chaos*. Az is egyértelmű, hogy a magyar változatban bizonyos fogalmak, nyilván szándékosan, „odébb csúsztak”: a *nil perenne* fordítása nem *gonoszság* volna, ez azonban a magyar versnek nem „hibája”. Mindent egybevetve tehát itt nem annyira „fordítás”-ról, mint inkább a latin nyelvű költemény újraalkotásáról beszélhetünk.

Ezt húzza alá a versforma megváltozása is. A magyar változat nem követi a latin eredeti ambrozián versformáját, hanem szapphói strófát alkalmaz (éspedig végig, mind a hét himnuszban).

Énekeljük el most a dallamot:

m

Fel - sé - ges Is - ten, menny - nek föld - nek U - ra, és min - de - nek - nek nagy bölcs

al - ko - tó - ja, vi - lá - gos - ság - nak csu - dá - la - tos Aty - ja és for - má - ló - ja.

Megjegyzések:

1. Az Öreg Graduál kottafejeit (az előszóból tudjuk) kézzel faragták körtefába, majd onnan nyomtatták papírra. Ez a manuális jelleg magyarázza, hogy egy és ugyanannak a jelnek is lehet tetemesen más a képe, amikor újra előfordul. Vessük csak egybe például az első és a harmadik dallamsor végét: *Ura*, illetve *Atyja*, *fr m*, illetve *fr d*!
2. A kottasorok elején látható C-kulcs még csak különösebben stilizálva sincs. Ellenben rosszul van kitéve: egy sorral feljebb kellene állnia (így ad *a-kezdőhangot*), amit részint a dallam belső logikája alapján, részint más lejegyzések ismeretében lehet nagy biztonsággal megállapítani.
3. Mint az *Immáran az nap feljövén*, ez a dallam is hívja a *b*-t, de nem mindenütt. Ahol nem váltó-, hanem átmenőhangként szerepel, ott legjobb megahagynunk *h*-nak, szolmizálva *fi*-nek:

és min - de - nek - nek

4. A szapphói strófa hosszú sorait énekeljük egy levegővel (és ne vágjuk középen ketté). Így, csakis így válik érzékelhetővé a strófa legfőbb jellegzetessége: a három hosszú sorra *rácsapó* negyedik, rövid sor. Aki nem *három egész, egy fél* sort, hanem hét felet énekel, az meghamisítja a strófa verstani, illetve zenei értelmét.

1.3

Adventben – Új világosság jelenék

A fentiekben ismertetett és példákkal illusztrált rendes (*ordinarium*) himnuszokon túl a régi könyvek bőségesen szolgáltatnak adott ünnepnaphoz, vagy az egyházi év adott szakaszához rendelt, saját (*proprium*) himnuszokat is. Ez annyit jelent, hogy a himnusz-sorozatokról a régi-ek ünneprendje minden további nélkül leolvasható. Az Óvári Graduál első oldalán például a következőket látjuk:

Incipiunt Hymni de Adventu Domini azaz: Kezdődnek a himnuszok az Úr eljövételéről, vagy mai magyarsággal: itt kezdődnek az adventi himnuszok:

Új világosság jelenék,
régi tévelygés csendesedék,
Isten igéje jelenék,
újonnan nekünk adaték.

Igaz az Isten Igéje,
kivel él ember elméje,
kinek megmarad ereje,
és el nem vesz ő reménye.

Evangeliumnak erejét
Atya Istennek gyümölcsét,
Krisztus hozzánk kegyességét
megmutatá ő kegyelmét.

Kérünk, Úr Isten, tégedet,
erősítsd meg mi elménket,
hogy vehessük szent Igéde(t),
és vallhassuk te hitedet.

Kit sok száz esztendeiglen
eltitkolt volt Atya Isten,
mint megmondá jövendő(lvén)
Ámós próféta könyvében.

Mert csak te vagy bizodalmu(nk),
ördög ellen nagy gyámolu(nk),
testünk ellen diadalmun(k),
ez világ ellen ótalmunk.

Ezt az mi hitetlenségünk
és nagy telhetetlenségünk
érdemlette tévelygésünk,
emberbeli reménységünk.

Dicsőség legyen Atyának,
és egyetlenegy fiának,
ezeknek ajándékának,
az dicső Szentháromságnak.
u. l.

RECIPIUNT HYMNUS
DE ADVENTU DOMINI.

U vilag ossag
ielenek, regi

tevelges ezendefedek, Isten igazie

ielenek, uionnan nekync adar, k
sang Eliomnak ereiel

Alia Istennek g'v'v'olozet.

Christus hozzánk megjelent,
meg mutata o' kegyelinet.

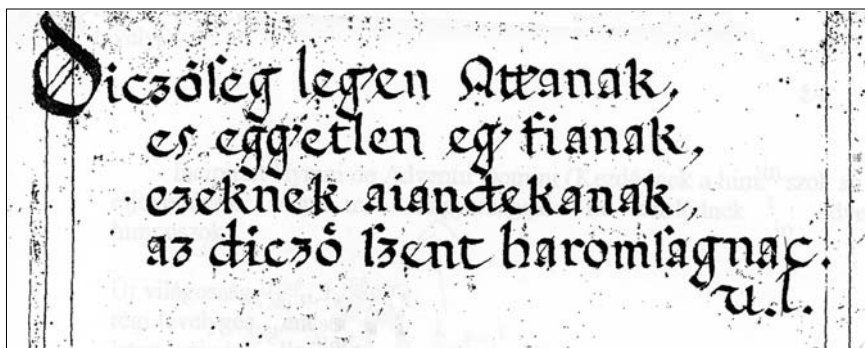
St. Andrea Kernye eius Salus

J. P. ... Formaz

Ett lok is az istenreigen,
el titkolt volt átva Isten
mint meg monda iouendo
Amos Propheta körueben.
Ezt az mi hitetlenlegünk,
es nagy telhetetlenlegünk
erstemlette teuelgelünk
emberbeli remenlegünk.
Igy az az Isten Igzie,
kiuel el ember elmeie,
kinék meg maradt ereie,
es el nem vész ő remene
Remünk ur Isten tegedet,
erössits meg mi elmenket
nagy vehessye isent Igde
es ualhalluk te hitedet.
Mert csak te vagy bizodalma
ördög ellen nagy gamolun
testünk ellen diádalmun
es vilag ellen ötalmunk.

Probatio Caluini Anno 1538

L. J. S. I.

Az első oldal alján két régi tulajdonos névalírása olvasható: *Est Andreae Környei...*, *Est Francisci Tornai*, azaz: *Környei Andrásé...*, illetve *Tornai Ferencé*.

A lap teteje és széle hiányzik: feltehetően azért vágták körül, mert már „remén”-telenül el volt rongyolódva, és nem akarták, hogy tovább szakadozzon. Az értelmezésnek azonban semmi akadálya sincs: a hiányzó betűk a fönti átirásban zárójelbe kerültek.

A lap alján olyan valakinek az – egyébként gyönyörű, elegáns – kézírását látjuk, aki a könyvet már nem túl sokra becsülte: *Probatio Calami Anno Dni 1748* azaz: Tollpróba az Úr 1748. esztendejében.

Megjegyzések:

1. A szöveg helyesírása minden eddiginél furcsábbnak, régiesebbnek tűnik. De mint ahogy következetesebb is volna az eddigiéknél!
2. Az *y*-nal összetett kettős betűk *y*-ja helyett mindenütt egy jellegzetes, jobbról balra, ferdén lefelé hajló vonalkát látunk, például: *tévelygés* (első versszak, második sor), *atya* (második versszak, második sor), *kegyességét* (második versszak, harmadik sor). A scriptor következetessége azt valószínűsíti, hogy ahol ez a jel elmarad (mint például: a negyedik versszak negyedik sorában), ott valóban *y* nélküli, régies szóalakot feltételezhetünk (*reménységünk*).
3. A *cs* hangot az Óvári Graduál mindenütt *cz*-nek írja (például az első versszak második sorában: *csendesedék*).
4. Az *ü* hang helyén mindenütt dupla *w* szerepel, mégpedig ahol kifér, két vesszővel a tetején (például a második versszak második sorában: *gyüwmölcset*).
5. Érdekes, de mintha éppen az első szó helyesírása lenne kivételes (*uy*): a *j* hangot a következőkben mindenütt *i* jelöli. Ez is, de az *u* és a *v* cserélgetése is nyilván a latin ortográfia maradványa.
6. A hatodik versszak második sorában (*erősítsd meg mi elménket*) vilá-

gossá válik, hogy a scriptor *a fűle után*, fonetikusan ír, és ezért hiányzik a felszólító igealak végéről a tárgyaz ragozás *d*-je. A mondat értelme azonban nem kétséges, és elénekelni is ennek megfelelően kell (aki magát éneklés közben tárgyilagosan meg tudja figyelni, észre fogja venni, hogy az ominózus *d*-t mi sem és ma sem ejtjük, vagy ha igen, kérdés, hogy hány ezreléknyire *zsugorított* formában).

7. A doxologikus utolsó versszak végén szereplő két betű feloldása: *úgy légyen*. A magyar reformátorok így mondták azt, hogy *ámen*.

A legutolsó évek kutatásai bizonyossá tették, hogy a szöveg első sorában szereplő *új világosság* említésekör őseink nem csak az első adventre, és – mondjuk – a betlehemi csillag fényére gondoltak, hanem, mintegy mögöttes jelrendszerben arra is, hogy az *evangélium erejét az Atya Isten* a 16. századi jelenkorban újra *megmutatá*, és pedig a reformáció által. Ez a kettős jelentés magyarázza az *Új világosság jelenék* himnusz rendkívüli elterjedtségét és kiemelt, rangos helyét, azt, hogy a graduálkönyveknek újra meg újra az első oldalára került. Ezt húzza alá továbbá a latin eredetijével való egybevetés is:

*Novum sidus emicuit,
error vetus conticuit,
novo splendore rutilans
plebs novas laudes iubilat.*

...

Új csillag ragyogott föl,
a régi tévedés elhallgatott.
Új fényben tündökölvé
a nép új dicséreteket ujjong.

A szöveget tovább már nem is érdemes idézni, hiszen ennyiből is világosan látszik, hogy a magyar változat a latinnak csak az első két sorát használja fel, mintegy jeligének vagy kiindulópontnak, és már a harmadik sorban elkanyarodik tőle. Ami nem is csoda, hiszen a *Novum sidus emicuit* Magyarországi Szent Erzsébet ünnepére való (november 19.), vagyis eredeti formájában semmi keresnivalója sem lehetett egy református istentiszteleten. A reformátori liturgia és a hozzá tartozó egyházzenei repertoár megalkotói azonban először is nyilván nagyon szerették, első két sorát pedig a maguk új összefüggésrendszerében kiadvóan újra-felhasználhatónak ítélték: ez a funkcióváltozás rövid története.

Íme, a reformátori énekkincs keletkezésének harmadik lehetséges útja: a fordítás és az átköltés után most példát látunk az „újonnan való szerzetetés” esetére is (Geleji Katona István kifejezése az Öreg Graduál címlapján).

Énekeljünk:

d

Új vi - lá - gos - ság je - le - nék, ré - gi té - vely - gés csen - de - se - dék.

Is - ten i - gé - je je - le - nék, ú - jon - nan né - künk a - da - ték.

Megjegyzések:

1. Az Óvári Graduál kottairása semmiféle kulccsal nem segíti az értelmezést. A *dó* megkeresésére így két út marad: a dallam próbálgatása, illetve ezen keresztül a hibás lehetőségek kiszűrése (ez a bizonytalanabbik út), vagy az egybevetés más, remélhetőleg részletesebb kottázású forrásokkal.
2. A harmadik sort záró négyes melizma utolsó hangja a kottában *fa*. Ez valószínűleg tévedés: *mi*-t énekeljünk (az is olvasható például Kálmáncsehi Sánta Márton hétfő reggeli szertartásának a megfelelő helyén).
3. Az utolsó versszak után esedékes *u. l.* = úgy légyen eléneklésekor két alaplehetőség kínálkozik. Az egyszerűbbik egy rövid, Doppelschlag-szerű ornamentális képlet, amely az utolsó dallamsorban egyszer már elért finalist írja körül, fönről és letről:

úgy lé - gyen

Ez a latin himnuszok *Ámen*-jének a dallama. Aki díszesebb befejezésre vágyik, esetleg megismételheti helyette a himnusz utolsó dallamsorát, három szótagra összehúzott, melizmásított változatban:

úgy lé - gyen

4. Újra szükség lesz a „virgulálás” tudományára. *Régi tévelygés csendesedék*: ez nem nyolc szótag, hanem kilenc, ráadásul a legelső versszakban, kilenc szótagnyi zenei anyaggal. A kérdés az, hogy a többi (szabályos) versszakban ezt hogyan lehet „visszacsinálni”. A dallamsor legelejét itt ajánlatos békén hagyni, mert markáns, szép dallamot exponál. Kálmáncsehi (illetve Huszár Gál) kottázásában a dallam így hangzik:

Ez elárulja, hogy a *csendesedék* második szótagjára eső *dó*-t érdemes plusz szótagként (és persze plusz hangként) kezelnünk, ami minden nehézséget egy pillanat alatt meg is old.

A református énekeskönyv 301. dicsérete ugyanezt a problémát sokkal szerencsétlenebbül kezeli: úgy érzi, muszáj a kilenc szótagos sorból egy szótagot amputálnia, és így lesz a *régi tévelygésből ó*. Látványos példa arra, hogyan lehet egy költemény 20. századi változata régiesebb, mint a régi (arról nem is beszélve, hogy az *ó*-t sokan félreértik, indulatszónak hallják, vagyis az a pedagógia, amely a szöveget állítólag közelebb hozná a mai gyülekezethez, valójában maga is akadállyá válik).

Lényegesebb kérdés, muszáj-e nekünk az értékes történelmi dallam két-, három- (illetve egy esetben négy-) hangos hajlításaitól minden áron megszabadulnunk. A kérdést már 1948-ban meg lehetett volna másként is válaszolni, hiszen a hajlítások az énekeskönyvből amúgy egyáltalán nincsenek száműzve, és az *Új világosság jelenék* eredeti melizmái semmivel sem nehezebbek, mint, mondjuk, a 229. dicséret kellemetlen, „becsapós” hajlításai (*Hű pásztorunk, vezesd a te árva nyájadat*).

A 21. században minden, akár csak kicsit is igényesebb református közösségnek (theologus bibliakörnek, református iskolai és gyülekezeti kórusnak, stb.) vissza kellene térnie az ének reformátori kottaszövegéhez. Csak a legegyszerűbb, szellemileg a legelesettebb közegben nem ellenjavallott a szótagoló (bocsánat: az óvodás) változat éneklése.

1.4

Böjtben – *Hallgass meg minket, Úr Isten*

Volt már szó arról, hogy a 16–17. századi graduál-könyvek himnusz-sorozatainak rendjében az egyházi év ünnepei tükröződnek. Lássuk most egy ilyen himnusz-sorozatnak a vázlatát, és ismerjük meg a hozzá tartozó liturgikus szakkifejezéseket (*rubrikákat*) is, „tisztelletes és tudós” prédikátor eleink tudományos nyelvén, latinul. Az Öreg Graduál első oldalán az előfóhász után (*Uram Isten, siess*) például ezt olvassuk:

Sequuntur Hymni / juxta seriem et cursum festorum totius anni, ac / primum quidem de adventu Domini nostri, / IESU CHRISTI.

Magyarul, magyarázatokkal:

Következnek a himnuszok az egész év ünnepeinek rendje és lefutása szerint, éspedig először a mi Urunk Jézus Krisztusnak eljövételéről. (10 tétel)

De Nativitate Domini. / Hymnus

Az Úr születéséről. Himnusz. (8 tétel)

In die Epiphaniarum. Hymnus.

Vízkereszt napján. Himnusz. (1 tétel)

Post Epiphantias. Hymni.

Vízkereszt után. Himnuszok. (1 tétel)

a többes számba valószínűleg beleértendő a következő:

In Septuagesima.

Hetvenedvasárnapon. (1 tétel)

In diebus Quadragesimalibus. Hymnus.

A negyvennapos böjt napjaiban. Himnusz. (6 tétel)

In die Palmarum.

A pálmaágak napján (=virágvasárnap). (1 tétel)

In diebus Maioris Hebdomadis. Hymnus.

A Nagyhét napjain. Himnusz. (5 tétel)

In Festo Resurrectionis Domini. Hymnus.

Az Úr feltámadásának ünnepén (=húsvétkor). (6 tétel)

In die Ascensionis. Hymni.

A Mennybemenetel napján. Himnuszok. (2 tétel)

In Festo Pentecostes. Hymnus.

Pünkösd ünnepén. Himnusz. (3 tétel.)

In Festo Sacrosanctae Trinitatis. Hymni.

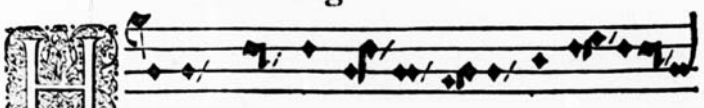
A Szentháromság ünnepén. Himnuszok. (3 tétel)

Ebből a felsorolásból kiderül először is, hogy református őseink a főünnepekkel, a karácsonnyal, áldozócsütörtökkel és a többivel egy sorban tartották számon a vízkeresztet. Igazuk is volt: a vízkereszt nem „katholikus” (pláne nem „római” katolikus) ünnep, eredete a legelső keresztyén századokba nyúlik vissza, és ha önmagunkat, illetve istentiszteleti életünket egy kicsit is komolyan vesszük, újra be kell vezetnünk.

Megdől azután egy másik, széles körben elterjedt téves nézet is, amelyet hittankönyvek, konfirmációi káték és egyéb leírások mellett, sajnos, az 1948-as énekeskönyv is támogatni látszik: hogy tudniillik a

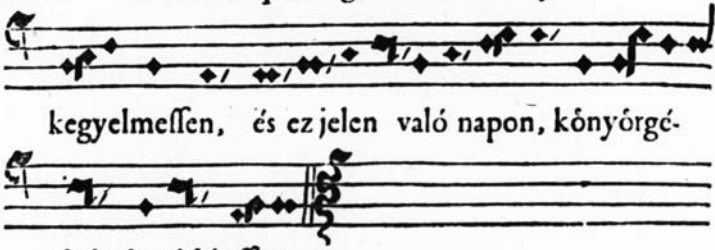
karácsony után nincs református ünnep egészen virágvasárnapig (a 329. dicséret: *Itt állok jászolod felett* még karácsonyi, a 330. dicséret: *Örvendezzen már e világ* már virágvasárnap ének). Ezzel szemben a reformátori énekeskönyvekben félreismerhetetlen a markáns hangsúly *Quadragesima-* (*Negyvened*, a régi magyar liturgikus nyelvben: böjtfő) vasárnapján. Hogy ez theologailag is így helytálló, arra kár akár csak egy szót is vesztegetni (az 1948-as énekeskönyvből természetesen nem

A L I V S.
Audi benigne cond:

Algas megh minket Vr Isten, tekints réánk
I 2 ke.

68 **In diebus quadragesimalibus Hymni.**

kegyelmessen, és ez jelen való napon, könyörgé-
sünk hozzád jusson.

Te vagy szivek vizsgálóia, veséknek által látóia, jól tudod gyarló voltunkat, és fok fogyatkozásunkat.
Ellened igen vétkeztünk, de légy kegyelmes minékünk, mert mindnyáian el kel vesznünk, ha ingyen jól nem téz velünk.
Emlékezzél meg mi rólunk, mert te teremtéid uagyűk, dicsőségét szent neuednek, kérünk ne ad idegennek.
Vedd elrolunk bűncinket, öregbits bennünk az hitót, hogy mi jó gyümölcsét annak, teremtsünk néked Atyánk-nak.
Igy tégy velünk szent háromság, kitől árrad minden jó-fág, hogy az te szent országodban, részefüllünk örök jók-ban.

Vgy légyen

hiányoznak a bűnbánat énekei, csak éppen nem a liturgikus év szerinti helyükön, hanem a 205–223. dicséret között vannak).

Ennek a szarvashibának az ellensúlyozására is, de attól teljesen függetlenül is érdemes megismernünk az Öreg Graduál 67–68. oldalának gyönyörű nagybőjti himnuszát.

Magyar szövege gond nélkül olvasható, lássuk tehát rögtön az első versszak fölött kezdősorával megadott latin nyelvű eredetit:

*Audi benigne Conditor
Nostras preces cum fletibus
In hoc sacro ieiunio
Fusas quadragenario.*

Hallgasd meg, ó jóságos Teremtő,
Síró könyörgéseinket,
Melyeket e szent, negyvennapos
Bőjtidőben öntünk eléd.

*Scrutator alme cordium,
Infirma tu scis virium:
Ad te reversis exhibe
Remissionis gratiam.*

Szíveknek édes Vizsgálója,
Ingatagságát te ismered az erőinknek:
A hozzád visszatérteknek mutasd fel
A megbocsátás kegyelmét.

*Multum quidem peccavimus,
Sed parce confitentibus:
Ad laudem tui nominis
Confer medelam languidis.*

Bár sokat vétkeztünk,
Mégis könyörülj meg a vallást tevőkön:
Nevednek dicséretére
Hozz gyógyulást az epedezőknek.

*Sic corpus extra conteri
Dona per abstinentiam,
Ieiunet ut mens sobria
A labe prorsus criminum.*

Így add, hogy a test kívül
Megtöressék az önmegtartóztatás által,
Hogy a lélek józanul böjtlőjön,
Bukását messze hagyva a bűnöknek.

*Praesta beata Trinitas,
Concede simplex Unitas:
Ut fructuosa sint tuis
Ieiuniorum munera.
Amen.*

Add meg ezt, boldog Háromság,
Engedd meg ezt, egyszerű Egység,
Hogy gyümölcsözők legyenek a tieid
számára
A böjt ajándékai.
Ámen.

Jól látható, hogy a két szöveg az első három versszakban kéz a kézben, párhuzamosan halad, azután a magyar változat mintegy „megbokrosodik”, és a latin negyedik versszak helyett két strófányi anyagot hoz, amelyben vadonatúj képeken és gondolatokon lépked végig sorról sorra. Az olló két szára azután – de lehetne-e másként? – a doxológiában találkozik újra.

*Gloria, laus et honor tibi sit Rex Christe Redemptor,
Cui puerile decus prompsit Hosanna pium.*

Dicsőség, dicséret és tisztesség legyen neked, király Krisztus, Megváltó,
Akinek gyermeki ékesség vitt eléd kegyes hozsánnát.

Megjegyzések:

1. Rögtön látható, hogy ez a vers az első virágvasárnap eseményeit idézi föl nagy megjelenítő erővel. A *puerile decus* (gyermeki ékesség) egy termékeny félreértés eredményeképpen került bele: a virágvasárnapi liturgikus szövegek, például antifonák többszörösen beszélnek *pueri Hebraeorum*- (a zsidók fiai)-ról (akik pálmaágakat hozva jöttek szembe az Úrral, akik ruháikat terítették az útra, akik hozsánnát kiáltottak, és így tovább), és lassanként feledésbe merült, hogy a „zsidók fiai” nem fel-tétlenül gyermekek.
2. Vegyük észre, hogy ez a kétsoros vers: disztichon (*Gloria-lausetonortibi-sitrex-Christere-demptor / cujpue-rilededecus / prompsito-sannapium*). Ez a klasszikus versforma a költeményt azonnal ahhoz a szellemtörténeti irányzathoz kapcsolja, amelyet ma *karoling reneszánsz*-nak szokás nevezni, és amely Krisztus után 800 táján (vagy inkább 800 után), frank földön bontakozott ki, és amelynek az volt a bevaltott célja, hogy az ókor klasszikus műformáiban keresztyén tartalmakat szólaltasson meg.

Folytassuk az ismerkedést:

*Israel es tu Rex, Davidis et inclitya proles,
Nomine qui in Domini, Rex benedicta, venis.*

*Coetus in excelsis te laudat caelicus omnis,
Et mortalis homo, et cuncta creata simul.*

*Plebs Hebraea tibi cum palmis obvia venit,
Cum prece, voto, hymnis adsumus ecce tibi.*

Izráel királya vagy te, és Dávid nemes sarja,
Aki, ó áldott király, az Úr nevében érkezel.

Az egész mennyei sereg téged dicsér,
A halandó ember és az összes teremtmény szintén.

A zsidó nép pálmaágakkal jött elődbe,

Mi, íme, könyörgésünkkel, fogadalomtételünkkel, himnuszainkkal
vagyunk együtt veled.

Megjegyzések:

1. A költő folytatja az első virágvasárnap bemutatását: a második versszakba a *Benedictus, qui venit in nomine Domini* (Áldott, aki jön az Úr nevében, Jn 12:13) kiáltást szövi bele virtuóz módon, a pálmaágakat pedig a negyedikben „lengeti meg”.
2. Ugyanakkor azonban távolodik is az „ott és akkor” történetektől: a harmadik versszak egyszer s mindenkorra érvényes kozmikus eseményként láttatja, ami az első virágvasárnapon történt, a negyedik pedig minket, a sokadik virágvasárnap „itt és most” ünneplőit is bekapcsol az eseménysorba, akik már nem pálmaágakkal, hanem „könyörgésünkkel, fogadalomtételünkkel és himnuszainkkal” köszöntjük Krisztust. A himnusz befejezése:

*Hi tibi passuro solvebant munia laudis,
Nos tibi regnanti pangimus ecce melos.*

*Hi placuere tibi, placeat devotio nostra,
Rex bone, rex clemens, cui bona cuncta placent.*

Gloria, laus et honor...

Ezek neked, amikor szenvedni mentél, akkor vitték oda a dicséret adóját,
Mi most, hogy uralkodol, íme, dallamot szerkesztünk neked.

Ezek tetszettek neked, tessék hát a mi áhítatunk is,
Ó jóságos király, ó kegyes király, akinek minden jó dolog kedvedre van.

Dicsőség, dicséret és tisztesség...

Megjegyzések:

1. Az utolsó két versszakban a költő merész fogással „stratégiát” vált, és most már nem arról beszél, ami az első virágvasárnap eseményeinek szereplőivel összeköt, hanem arról, ami tőlük elválaszt minket. Ok még nagypéntek előtt dicsérték Krisztust, amikor a halálba indult, mi most dicsérjük őt, hogy az Atya jobbján ül. S a hit hallatlan

bizonyosságával, egy ókori rhétór meggyőző erejével álltja, hogy ez az egyetlen magatartás, amely tetszik is Neki.

2. A szituáció és a vers jellegéből következik, hogy a dicsőítés fortissimójával kezdődő első versszak doxológiának is kitűnően alkalmas. Sőt...
3. A költő eredeti szándéka szerint (amely, amint majd látni fogjuk, a himnusz dallamában is tükröződik) refrénként viselkedik. A liturgikus könyvek ugyanis a darabot szokatlanul részletes utasításokkal látják el:

In reversione processionis, duo vel quatuor cantores intrant in ecclesiam, et clauso ostio, stantes versa facie ad processionem, incipiunt: Gloria, laus...
– Amikor a (virágvasárnapi) körmenet visszaér, két vagy négy énekes belép a templomba, és zárt ajtó mellett, arccal a körmenet felé fordulva, elkezd: *Gloria, laus...* (az 1509-ben nyomtatott Egri Ordinariusból az valószínűsíthető, hogy ezek a „cantores” minálunk igen gyakran iskolás gyermekek voltak, és a versusokat, ahol lehetett, valamilyen magasabb helyről, Egerben például alighanem a székesegyház kapuja fölötti erkélyről énekelték).

Chorus extra ecclesiam repetit Gloria, laus... . Deinde qui sunt intus, cantant alios versus sequentes: vel omnes, cvel partem, prout videbitur: et qui sunt extra, ad quoslibet duos versus respondent: Gloria, laus..., sicut a principio. – A kórus a templomon kívül megismétli: *Gloria, laus...* Azután, akik bent vannak, eléneklik a többi következő verset, vagy mindet, vagy az egésznek egy részét, ahogy leghelyesebbnek látszik: és akik kint vannak, minden két versorra válaszolnak: *Gloria, laus...*, mint a legelején.

A református graduálkönyvekből világos, hogy őseink ennek a rendkívüli himnusznak a jelentőségével is, de az eredeti funkciójával is tisztában voltak. Huszár Gál hatsoros, részletes címfeliratot szerkeszt hozzá a Komjáti Graduál CCXXXIXv oldalán:

Virag vasarnapra va- / lo Hymnus kit az Aureliai iambor / Lelki pastor Theodulphus szerzett. / A Christusnac Kiralyi modra Ierusalembe valo be / meneseröl, diczeretiröl diadalmarol es orszagarol. / Gloria laus et honor etc(aetera).

Egybevág ezzel az Öreg Graduál 75. oldalán olvasható, valamivel rövidebb felirat: *In die Palmarum. Introitus Theodulphi Episcopi.* azaz: Virágvasárnapon. Theodulphus püspök bevonulási éneke.

Theodulphus Aurelia (=Orléans) püspöke volt. Nem tudni pontosan, hogy mikor született, de azt igen, hogy 821-ben halt meg, és

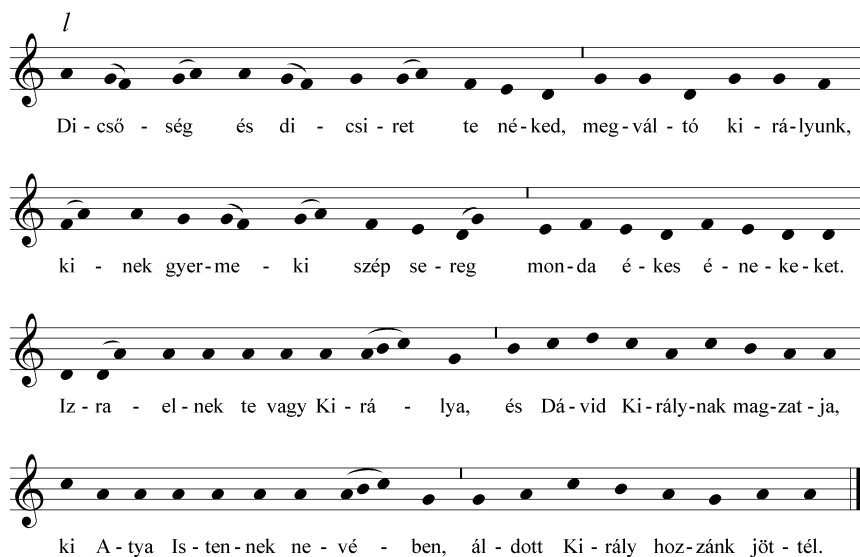
ez az adat tökéletesen egybevág azzal, amit főntebb a karoling rene-
szánszról elmondottunk.

Rendkívül sokat mond, hogy a *Gloria, laus...*-t Geleji Katona Ist-
ván *Introitus*-nak, bevonulási éneknek nevezi. Azt jelenti ez, hogy ő,
a 17. század középső harmadában, szín-református közegben, még
mindig számon tartja a darab eredeti funkcióját, azt, hogy a temp-
lomba belépve kell elénekelni. Ezt tudva még az sem tűnik jogosu-
latlan kérdésnek, hogy vajon nem gyakorolták-e a 16–17. századi re-
formátusok (már ahol és amikor ezt a külső körülmények, a hatalmi
és a harctéri viszonyok megengedték) a darabbal együtt a hozzá tar-
tozó szertartást: a virágvasárnapi körmenetet is. Biztosat nehéz
mondani: legvalószínűbb, hogy volt, ahol igen, volt, ahol nem, volt,
amikor igen, volt, amikor nem.

Ideje, hogy a *Gloria, laus...*-t mi is elénekeljük az Öreg Graduál
75–76. oldaláról:

Megjegyzések a szöveghez:

1. A magyar változat nem próbálkozik a disztichonnal, hanem emelke-
dett (ma így mondjuk) próza-verset ad, amely összképét tekintve ta-
lán a korabeli magyar bibliafordítások zsoltáraihoz, vagy (távolabbi
párhuzammal élve) a 20. század nagy szabadverseihez hasonlítható.
2. A *dicsíret* szóalak (két hosszú i-vel) majdnem biztos, hogy Bethlen
Gábor és I. Rákóczi György Gyulafehérvárának a dialektusát idézi:
vegyük újra a szánkra.

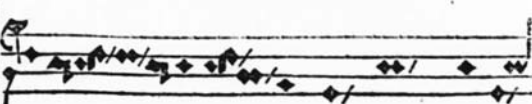

l

Di - cső - ség és di - csi - ret te né - ked, meg - vál - tó ki - rá - lyunk,
ki - nek gyer - me - ki szép se - reg mon - da é - kes é - ne - ke - ket.
Iz - ra - el - nek te vagy Ki - rá - lya, és Dá - vid Ki - rály - nak mag - zat - ja,
ki A - tyá Is - ten - nek ne - vé - ben, ál - dott Ki - rály hoz - zánk jöt - tél.

IN DIE PALMARVM

Introitus Theodulphi Episcopi.

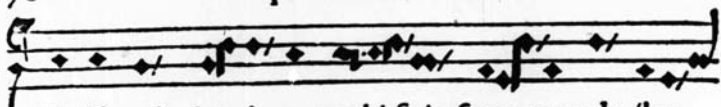
icsőleg, és dicsiret te néked, meg váltó

K 2

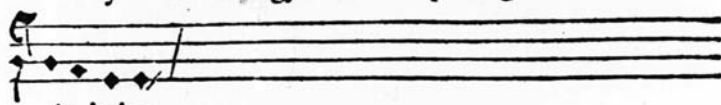
Ki.

76

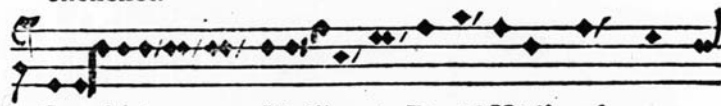
In die palmarum Introitus.

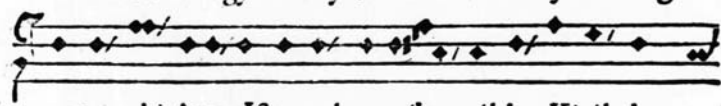
királ'yunk, kinék gyermeki szép sereg monda ékes

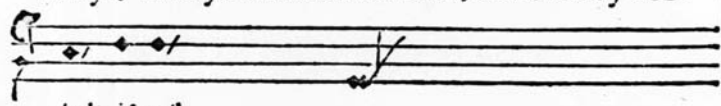
énekeket.

Izraelnek te vagy Királlya, és David Királynak mag-

zatty, ki Atya Istennek nevében, áldot Király hoz-

zánk jöttél.

Menyországoknak szent serege, menyégben dicsirnek tégedet, és ez földönvaló emberek, és minden teremtet állatid.

Sidófágnak serege, Pálmákkal jövének előédben, azért mi is dicsiretekkél, ielen vagyunk most előtéd.

Az Sidók tenéked kin vallónak, adának dicsiretnek jeget, mi immár menybéli Királ'yunknak, mondunk ékes dicsiretet.

Azok kedvessek lónek tenéked, kelleflek mi dicsiretünk is, oh kegyelmes király Christus, kinék minden jók kellenek.

Anti-

Megjegyzések a dallamhoz:

1. A két versszak hangterjedelmében a liturgikus előadásmód sajátosságai tükröződnek. A második dallamot énekelték, illetve éneklik „profi” szólisták, nem csoda hát, ha ez mozog nagyrészt a hangterjedelem felső tartományában, az *a* és a felső *d* között. A folyton visszaismétlődő első dallam lejjebb marad, az alsó *d* és az *a* között: azt bizvást énekelheti akár az egész gyülekezet.
2. A himnusz természetesen *d*-hangnemben van (első tónus, *dór*). A versusok dallama (a második dallam) azonban *a*-val zárul, helyesebben: *a*-val „nyílik”, hiszen egy-két versszak eléneklése után a legkisebb gyermek is hallja, hogy itt nem lehet megállni, ez a versszakvég kettőspontszerű, hívja, sőt kiköveteli a folytatást, a gyülekezet refrénjét. Ilyen mélységig, ilyen részletességgel határozhatja, illetve ez esetben határozza is meg a templom és az istentisztelet a templom és az istentisztelet zenéjét!

1.6

Nagypéntek – *Jer, hirdessük mi Urunknak...*

A L I V S:
FORTVNATI EPISCOPI.
Pange lingua gloriosi, &c.

Er hirdesük, mi Vrunknak, nagy dicsó bay vívát, és mondgyuk meg szent halálát, mondgyuk meg diadalmát, mint áldozot és megh rontot pokol béli nagy hatalmat.
Ez világnak teremtője Adamon szánakozék, ki az almában

ban mikor evék, az halálban béefék, Christus néki igirteték,
Adam ott meg bátorodék.

Igy kel vala ennek lenni, hogy mi lelkünk idvözülne,
mert az órdóg csalárdfága, minket bűnben béeyte, de Chri-
stusnak szent halála, minket onnét ki mente.

Mikor azért az údónek el jöve tellyes vólta, születék szűz
Máriatul, mint az Atya meg mondta, ez világnak megh vál-
tója, és meg szabadítója.

Sir az Iesusaz nagy hidegben, tétetvén jászólban, takar-
gattyá szűz Maria szent tagait, posztóban, kezét lábát bé po-
lálván, Bethlehemnek Városában.

Mikor Iesus immár harmincz három esztendősvólta, és
Attyának akarattyát, bé tölteni akarná, magát adá az nagy
kinra, bűnös népnek váltófágra.

Az kereszt fán mérget ifzik, arczul nyállal pókdófik, gyen-
ge testét, láncával fétik, vas szeggel szegeszik, ó szent vére
ki folyamik, véle bűnünk elmosatik.

Ezt érdemlék mi bűneink, hogy Christust megh kinza-
nak, mert így fordula, el rolunk terhe Isten átkának, és így le-
heténk vilzont, örökósi menyországnak.

Bűnös emberha ezt hízed, hogy te éretted jött el, és te
éretted öletet meg, halálból támadt fel, te az büntül és halál-
tul, immáran megh menekedtél

Adgyunk immár hálát azért az Atya Vr Istennek, az meg
váltó mi Vrunknak, és szent Lélek Istennek, dicsiret lé-
gyen Vr Isten néked kegyes éltetónknak.

Vgy légyen.

ALIVS

Következzék most befejezésül még egy sokat mondó tétel, a nagyhét
gazdag himnusz-repertoárjából.

A latin eredetivel való egybevetés minden eddiginél beszédesebb-
nek ígérkezik:

*Pange, lingua, gloriosi
Praelium certaminis,
Et super crucis trophaeo
Dic triumphum nobilem:
Qualiter Redemptor orbis
Immolatus vicerit.*

Költsd énekbe, ó nyelv, a dicsőséges
Versengésnek ütközetét,
És a kereszt győzelmi jeléről
Mondj nemes győzelmi éneket:
(Arról, hogy) a világ Megváltója,
Feláldoztatván, hogyan győzött.

Megjegyzések:

1. Verstani szempontból újdonság a hatsoros strófa is, de a sorok trochaikus lejtése is. A páratlan számú sorok nyolc szótagból állanak, a párosak hétből (az ilyen sorokat nevezi a verstan „katalektikus”-nak).
2. Az Öreg Graduál címfelirata újabb kora-középkori szerző nevével szolgál: *Alius: Fortunati Episcopi* (Másik – tudniillik himnusz, hiszen az előző tétel is egy himnusz volt, „Fortunatus püspöké”). Venantius Fortunatusról van szó (530–609), aki Itáliából, egész pontosan Trevisóból származott ugyan, de viszonylag hamar a frank (Meroving-) uralkodók udvarába került, és élete legnagyobb részében Poitiers püspökeként tevékenykedett. Az egyháztörténészek ma is úgy tudják, mint az Öreg Graduál: hogy híressé vált himnuszt 569-ben írta, amikor II. Iustinianus bizánci császár ajándékát, Krisztus keresztjének egy darabját kísérték be ünnepi körmenetben a székesegyházába (az ajándék diplomáciai háttere az volt, hogy II. Iustinianus frank szövetségeseinek, Clothar királynak az özvegye, Radegundis, ekkor vonult kolostorba).
3. A magyar fordításról minden jót el lehet mondani: erőteljes, emelkedett, kifejező, nem szavakat, szókapcsolatokat, hanem gondolatokat és képeket ad vissza, mégis hűséges az eredetihez, amelynek nem csak a fogalmi értelemben vett „tartalmát” közvetíti, hanem a páthosát is.

Ehhez képest másodlagos, hogy a trochaeusokkal nem sokat tördődik (bár nem egy, nem két helyen lényegesen közelebb jár hozzá, mint a *Dicsőség és dicsiret* a distichonhoz). Másik feltűnő anomália, hogy az első versszak hatodik sorában nem hét, hanem nyolc szótagot hoz (*pokolbéli nagy hatalmat*). A „virgulálás”-nak ez az újabb esete az eddigi tapasztalatok után már remélhetőleg senkit sem fog megzavarni: a későbbi versszakokban a hét- és a nyolcszótagos forma egyaránt megtalálható.

Hadd következzen már is a dallam:

d

Jer hir - des - sük mi U - runk - nak nagy, di - cső baj - ví - vá - sát,

és mond - juk meg szent ha - lá - lát, mond - juk meg di - a - dal - mát,

mint ál - do - zott és meg - ron - tott po - kol - bé - li nagy ha - tal - mat.

Megjegyzések:

1. Az Öreg Graduál kottaszövegét terccel följebb, a negyedik vonalra tett *C-kulccsal*, egy *b* előjegyzéssel olvassuk.
2. A dallam formaképlete: *ABABvarCD*. Szavakkal: az első két sor zenei anyaga a harmadik-negyedik sorban csaknem hangról hangra újra megismétlődik (csak a *B* sor legvége tér el kicsit, a legutolsó két szótagon). Ez azt a gyanút veti föl, hogy a dallam eredetileg egy négysoros strófának a hátán „utazott”, és csak valamiféle utólagos beavatkozás „szabta át” hatsorossá. Érdemes megjegyezni, hogy az a másik dallam, amelyet a latin nyelvű liturgikus könyvek a *Pange, lingua* himnusszal közölnek, ugyanezt a tünetet a két utolsó soron produkálja (*ABCDCD*, variáns nélkül).
3. Azokban a későbbi versszakokban, amelyeknek az utolsó sora szabályos, vagyis hét szótagos, alighanem az első strófához közölt dallam ötödik-hatodik szótagjának az összevonásával (melizmásításával) legcélszerűbb visszafelé „virgulálni”:

Folytassuk a versolvasást:

*De parentis protoplasti
Fraude Factor condolens,
Quando pomi noxialis
Morte morsu corruit:
Ipse lignum tunc notavit,
Damna ligni ut solveret.*

Az elsőként megformált atya
Megtévedését a Teremtő fájlalván,
Amikor a kártékony gyümölcsbe
Harapva halálos romlásba dőlt:
Akkor jelölte meg a fát,
Hogy a fa átkát feloldja.

*Hoc opus nostrae salutis
Ordo depoposcerat:
Multiformis proditoris
Arte ut artem falleret
Et medelam ferret inde,
Hostis unde laeserat.*

Ezt a művet a mi üdvösségünk
Rendje kívánta meg:
Hogy a formáját váltogató áruló
Cselét cselével csalja meg:
És a gyógyszerert onnan hozza,
Ahonnan az ellenség a sebet okozta.

Megjegyzések:

1. Venantius Fortunatus költői módon összecseréli az *arbor* (élő fa, Baum) és a *lignum* (holt fa, faanyag, Holz) szót. Hymnusának később ismertetendő „nulladik” strófájában a keresztfát nevezi *arbor*-nak (érdemes tudni, hogy ebben korabeli képzőművészeti alkotások is támogatják, amelyeken a keresztfá kivirágzik, leveleket hoz, nyilván annak a szimbolizálására, hogy Krisztus áldozatának gyümölcsei vannak, amelyeket mi élvezünk). Másrészt viszont a fönti második versszakban *lignum* az Édenkertnek az a fája, amelyről I. Móz 3,6-ban Ádám és Éva Isten tilalma ellenére gyümölcsöt szakít, és amely természetesen élő fa kellett, hogy legyen. Ezzel a finom nyelvi trükkel a vers egy alapvető theologiai igazságot érzékeltet: azt, hogy a bűnbeesés és Krisztus kereszthalála a lehető legszorosabban összefügg egymással, sőt, még többet: azt, hogy a kettő diagonális ellentéte egymásnak.
2. A magyar változat mindezeket az összefüggéseket, továbbá Fortunatus püspök finom körülírásait, célzásait és szójátékait (*morte morsu corruit, arte ut artem falleret*, és így tovább) pontosan, de egyszerű stílusban adja vissza. *Parens protoplastus* helyett kimondja, hogy *Ádám, salutis ordo depoposcerat* nála, úgyszólván gyermeki egyszerűséggel: *Így kell vala ennek lenni. Az egyik főntebb ismertetett esethez hasonlóan ez sem elvi-theologiai: ez ízlésbeli különbség.*
3. Fortunatus püspök himnusát nem könnyű énekelni, latinul sem, de magyarul sem. Külön nehézséget jelentenek a három-négy-öthangos melizmák, amelyeket a második versszaktól fölfelé már a kottafejek segítsége nélkül kell a megfelelő szótagokon elhelyezni. Az Öreg Graduálnak a debreceni Nagykönyvtárban őrzött (eredetileg somorjai) példánya azt mutatja meg, hogy a 17–18. századi énekesek hogyan segítettek magukon: beírták a szöveg fölé a legfontosabb neumákat, vonalak nélkül (ahogy a középkorban mondták volna: *in campo aperto*, vagyis: „nyílt mezőben”).

Hogyan függ hát össze az *arbor* a *lignum*-mal, és a *lignum* az *arbor*-ral? Aki ezt érteni akarja, annak természetesen végig kell tekintenie az üdvösség történetén (a versben: *nostrae salutis ordo*).

*Quando venit ergo sacri
Plenitudo temporis,
Missus est ab arce Patris
Natus orbis Conditor:
Atque ventre virginali
Carne factus prodiit.*

Amikor tehát eljött a szent
Időnek a teljessége,
Elküldetett az Atya fellegvárából,
Megszületvén, a földkerekség alkotója,
És a szűzi méhből
Testet öltvén jött elő.

*Vagit infans inter arcta
Conditus praesepia,
Membra pannis involuta
Virgo mater alligat:
Et manus pedesque crura
Stricta cingit fascia.*

Nyöszörög a csecsemő
A jászol korlátai közé téve,
Posztóba csavart tagjait
A szűz anya pólyálgatja,
Kezeit és lábait
Szoros kötés övezi.

Megjegyzések:

1. Arról van szó, ami a jelenkori református igehirdetésekből is gyakran elhangzik: hogy nincs karácsony nagypéntek nélkül, de persze nagypéntek sincs karácsony nélkül:
2. Érdekes (és jellemző), hogy a református költőnek semmi kifogása sincs a nagypéntekbe illesztett karácsonyi miniatűr ellen. A kifejezőmód itt is következetesen egyszerűbb és direkter: *Vagit infans* helyett *Sir az Jézus...*, és így tovább (a latin szöveg egyébként nem mondja, hogy Jézus a jászolban „az nagy hideg” miatt sírt volna: ez a kiegészítés is mintha józanabbá, realiztikusabbá, földközelié tenné a verset).

Most jutunk el a mondanivaló szívéhez, nagypéntekhez:

*Lustra sex qui iam peracta
Tempus implens corporis,
Se volente, natus ad hoc,
Passioni deditus,
Agnus in crucis levatur
Immolandus stipite.*

Hat lustrumot már átélve,
A test szerinti időt betöltve,
Saját akaratából, minthogy erre született,
Miután átadta magát a szenvedésnek,
Az áldozati Bárány
A kereszt fájára emeltetik.

*En acetum, fel, arundo,
Sputa, clavi, lancea:
Mite corpus perforatur
Sanguis unde profluit:
Terra, pontus, astra, mundus
Quo lavantur flumine.*

Itt van hát az ecet, az epe, a nádszál,
A köpések, a szögek, a lándzsa,
A puha test átszúratik,
Vér folyik belőle:
A föld, a tenger, a csillagok, a világ
Amelynek megmosatik kifolyása által.

Megjegyzés:

A nagypénteki eseménysor tömör, de érzelmileg hallatlanul intenzív felidézésével Venantius Fortunatus az egészen nagy költészet magaslatába emelkedik. Nem vitás, hogy az érzelmi intenzitásnak a magyar költő is itt, a nagypénteki képben kapcsol újabb fokozatába: ...*gyenge testét lándzsával sértik, / vasszeggel szegezik, / ő szent vére kifolyamik, / véle bűnünk elmosatik.*

Ilyen előzmények után a két költemény útjai egyszer csak szétválnak:

*Flecte ramos, arbor alta,
Tensa laxa viscera,
Et rigor lentescat ille,
Quem dedit nativitas:
Ut superni membra regis
Miti tendas stipite.*

*Sola digna tu fuisti
Ferre saeculi pretium,
Atque portum praeparare
Nauta mundo naufrago:
Quem sacer cruor perunxit,
Fusus Agni corpore.*

Lássuk, mit tartalmaz az a két versszak, amelyet a reformátori szellemű magyar költő igenis nem fordított le nekünk:

Hajlítsd meg az ágaidat, magas fa
(arbor!),
Lazítsd meg kifeszített lényedet,
Csillapodjék az a merevség,
Amelyet természeted adott:
Hogy a Királynak felséges tagjait
Lágy cölöpön tarthassad.

Egyedül te voltál méltó
Hordozni a világ árát,
És kikötőt készíteni,
Hajósként, a hajótörött világ-
nak:
Akit a Bárány testéből kiömlő
Szent vér megöntözött.

Megjegyzés:

Venantius Fortunatus nagy versének a szárnyalása folytatódik, a verssorok szépsége és érzelmi hitelessége megkérdőjelezhetetlen. Direkt theologiai hiba sincs benne sehol. Istentiszteleti használatra reformátori nézőpontból mégis alkalmatlannak bizonyul.

Vajon miért?

Mert egy tárgyhoz beszél ima-tónusban, a kereszt fájához, és ha költői, áttételes módon is, de annak tulajdonít bizonyos érdemet (*Sola digna tu fuisti...*). A reformátorok, akiknek történelmi okokból nagyon kényes kérdés volt, hogy adott összefüggésben vajon nem egy teremtményt imádunk-e a Teremtő helyett, itt vétót kellett, hogy emeljenek.

Venantius Fortunatus himnusza elvileg ma is megszólal minden római katolikus templomban minden áldott nagypénteken. Azt a szer-

tartást azonban, amelynek egyik elemeként elhangzik (*Adoratio Sanctae Crucis* azaz a Szent Kereszt Imádása), ma sem lehetne egy református istentiszteletbe átemelni.

Baj lett volna-e, ha a *Pange lingua* a magyar graduálkönyvbe a fönti megfontolások figyelembe vétele után nem tíz, hanem csak nyolc versszakkal kerül bele?

Egyáltalán nem. Hiszen az Öreg Graduálban ennél lényegesen rövidebb, három-négy strófás himnuszok is bőven akadnak!

A magyar református változat költője azonban nem áll meg. Eddig is másféle stílusban, másféle ízlés szerint, más szempontrendszer követve alkotott, mint nagynevű elődje: miért ne próbálná meg a műre most magyarul és „reformátusul” feltenni a koronát?

Az így megszülető, megindítóan szép verssoroknak immár semmi közük a latin eredetihez: *Ezt érdemlék mi bűneink, / hogy Krisztust megkínzának, / mert így fordula el rólunk / terhe Isten átkának...*

Venantius Fortunatus munkájának azonban még nincs egészen vége. Át kell költenie az ambrozián himnuszok 4x8 szótagos doxológiáját a saját maga által választott, 8+7+8+7+8+7 szótagos versformára. A 6. századi költő már-már barokkos, szépségesen körmönfont stílusa talán egyik versszakról sem olvasható le olyan közvetlenül, mint erről:

*Aequa Patri Filioque,
Inclito Paraclito,
Semperiterna sit beatae
Trinitati gloria,
Cuius alma nos redemit
Atque servat gratia.
Amen.*

Az Atyának és a Fiúnak,
A nemes Vigasztalónak,
A boldog Háromságnak legyen
Egyenlő, örök dicsőség,
Kinek édes kegyelme
Megváltott és megőriz minket.
Ámen.

Főntebb jelzésszerűen volt már szó arról, hogy a himnusznak egy „nulladik” versszaka is van (előfordul, hogy annak az első sorával hivatkoznak rá: *Crux fidelis*). Bár ennek a versszaknak a dallama nem különbözik a versusokétól, éppolyan refrénként viselkedik, mint a *Dicsőség és dicsíret* első strófája (úgy látszik, ez eredetileg a nagy tömegeket megmozgató, úgynevezett processzió-himnuszok jellegzetessége lehetett).

Ennek a „nulladik” versnek a hangmegütése a költemény egésze szempontjából igen lényeges: azt a jellegzetes költői magatartást iniciálja, amelyet újkori szóval talán proto-romantikának lehetne nevezni, és amely leginkább a nagypénteki strófákban teljesedik ki. Hogy

a magyar fordításból miért hiányzik mégis, azt most már nem is kell külön magyaráznunk:

*Crux fidelis, inter omnes
Arbor una nobilis:
Nulla talem silva profert,
Fronde, flore, germine.
Dulce lignum, dulci clavo
Dulce pondus sustinens.*

Hűséges kereszt, minden
Fák között (arbor!) a legnemesebb:
Egyik erdő sem terem ilyet,
Sem lombjára, sem virágjára, sem
csirájára nézve,
Édes fa (lignum!), édes szöggel
Édes terhet tartván.

Megjegyzés:

A klasszikus előírás szerint a refrén nem mindig teljes egészében szó-
lal meg, hanem váltakozva: egyszer előlről, egyszer a *Dulce lignum* kez-
detű (ötödik) sortól. Ez az úgynevezett responsorialis előadásmód.

2

AZ ANTIFÓNÁS ZSOLTÁROZÁS

2.1

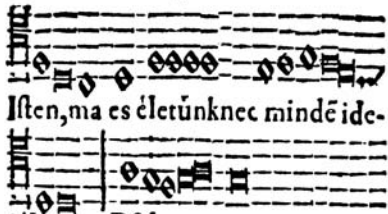
Az 1. tónus – *Áldj meg minket, Atya Úr Isten*

Kálmáncsehi Sánta Márton prima-rendje a péntek reggeli himnusz
után a 33. zsoltár éneklését írja elő. A közlés egy antifónával kezdődik:

ANTIPHONA.

Áldj meg minket Atya Úr Isten,
őriz meg minket élő Istennek fia
Úr Iesus Christus, világosíts meg
minket vigasztaló benn Lelece Úr
Isten,

Isten, ma es életünknek mindē ide-
icében. Psalmus

PSALMVS XXXIII.
Exultate in fidi in Domino &c.

ORüllyetec igazac az Úr Isten
ben: mert ekellégetekre va-
gyon az ő diczereti.
Annac okaert diczeri etec az
Úrat: diczeret nec minden féle es
közét indítátoc.
Enckellyetec az Úrnac vy ene-
ket: indítátoc az orgonat nagy
zengetnel. d s Mert

Mert az Vrnac igicie fentleges:
es minden ő czelekedeti álhataros
Szereti az irgalmasságot es az i-
gasságot: ez egész föld rakua az ő
kegyelmességével.

Az Vrnac igicieuel szerzetnec
az egész: es az ő báianac befédé-
uel lettenec az egeknek minden
erősségi.

Őbuc győyti a tenger vizét
egy rakasba: es meg az őruenyek-
be el be reyti őket.

Féllye az VRa: mind ez egész
föld: ezodallyátoc őtet kie lakoz-
toc ez világban.

Mert ő fölött es ottan lettenec:
ő parantolt es ottan teremtuén
voltanac.

Szelel

Stellel baggattya az V rember-
eknek tanaczi: es népeknek gon-
dolkodasit hijaba valóa tebi.

Az Vrnac pediglen tanaczi ő-
rőcké meg maradnac: es ő fiuē-
nec gondolati mind nemzetlégről
nemzetlégekre.

Bodog nép a kinec az Vr lsten
tullaydona: az a nép kit válastott
őrdőkégül maganac.

Az egdől le tekintett az VR
meg nézélni embereknek fiait: az
ő erős fekihől nézi mind azokat,
kie lakozác ez földet.

Mert egyedől ő szerdte ember
eknek fiueit: es egyedől ő esmeri
minden ő czelekedeseket.

Nem sabadíttya meg az Kirale
feregenec

feregenec soklaga: es creienec na-
gylaga meg nem menti az hatal-
mast.

Az louagnac sabaditafaban
meg czalatozol. az vitézi erősség
nec soklaga nem sabadithat.

Imé az Vrnac semei azokon
kie őtet bőczúlic: es azokon kie
biznac az ő io voltaban.

Hogy az halalbol kie sabaditfa
az ő lelkeket: es eltarfa őket az éh-
ségnek ideieiben.

Az mi lelkünc annac okaért ta-
maszkodgyéc az Vrhoz: Mert ő az
mi otalmazónc es mi erős bayno-
kunc.

Mert az misiuünc őbēnc meg
őruendez: czac hogy bizzunc az
ő bent

ő fentleges neuében.

Legyen mi raytunc Vr lsten az
te kegyelmességed: mikeppen
mies birtunc te benned.

Dicsőség &c.

*Áldj meg minket, Atya Úr Isten,
őrizd meg minket, élő Istennek fia, Úr Jézus Krisztus,
világosíts meg minket, vigasztaló Szentlélek Úr Isten,
ma és életünknek minden idejében.*

Megjegyzések:

1. Az eddigiektől eltérően ez nem verses szöveg. Sorai ugyan vannak (hiszen a sorközi levegővételek nélkül az éneklés, de még a fölolvásás sem lenne elképzelhető), a sorok hosszúsága azonban változó, és szerkezetük sem igazodik semmiféle előre rögzített metrikus skémához.
2. Az antifónát az őskeresztyén korban valószínűleg a zoltárnak minden sora után megismételték. A későbbiek során a pszalmódiának ez a hosszadalmas formája lerövidült, és a reformáció korának liturgikus gyakorlatában az antifóna már csak kétszer hangzott el: a zoltár előtt, és a zoltárt közvetlenül követő doxologia után.
3. A reformáció korára tehát nem volt jellemző a strófikus formáknak az a már-már kizárólagos túlsúlya, amely a jelenlegi református énekeskönyvben megfigyelhető.

Az antifóna dallamának az olvasása a himnuszok között szerzett tapasztalatok birtokában már nem okozhat gondot:

Áldj meg min - ket A - tya Úr Is - ten, ő - rizz meg
min - ket é - lő Is - ten - nek fi - a, Úr Jé - zus Krisz - tus,
Vi - lá - go - síts meg min - ket vi - gasz - ta - ló Szent Lé - lek
Úr Is - ten, ma és é - le - tünk - nek min - den i - de - jé - ben.

Megjegyzések:

1. Az antifónát Huszár Gál 1574-ben *a Psalmusokban való versöknek igazgatására való előljáró vers*-nek nevezi. Ez úgy értendő, hogy a zoltáréneklés hangközeit az előtte álló antifóna hangneme alapján kell meghatározni.
2. Az *Áldj meg minket, Atya Úr Isten* kezdetű antifóna az 1. tónusban van. A végét jelző, ütemvonalhoz hasonló elválasztó jel után ennek meg-

felelően az 1. zsolttartónus zárlatának néhány hangja (a középkorban úgy mondták: a differentiája) látható:

Egyértelmű ez az alatta lévő *Psalmus* föliratból is.

3. A pszalmódia keretdallamait a magyar református források közül egyedül az Öreg Graduál közli, az 507. oldalon, *Toni Psalmorum distincti* (A zoltárok különféle tónusai) címmel. Innen kiderül, hogy az 1. tónusban a sorpárokat a következő dallamvázra kell ráénekelni:

Jól látható, hogy a *differentia* ennek a formulának a végével azonos.

4. Az Öreg Graduál ugyan külön nem mondja, de tudjuk, hogy az antifóna után fölhangzó első sorpár legelején még egy kis melodikus formulára van szükség: az *initium*-ra. Ez a szó azt jelenti: kezdet, maga a formula pedig az 1. tónusban így hangzik: *d r m*.

Próbáljuk meg ezek után Kálmáncsehi Sánta Márton 33. zoltárának az első sorpárját elénekelni:

*Örüljetek, igazak, az /Úr Is/tenben:
mert ékességtekre vagyon az ő dicsé/reti.*

Megjegyzések:

1. Az *initium*, ez nyilvánvaló, az antifóna végét (a *lá*-t) köti a zoltár elejéhez (a *mi*-hez): éppen ez a funkciója.
2. A fönti kottapélda egész értékű hangjainak neve: *tenor* (tartott hang). Hogy hány szótag kerül rá, azt az utána következő dallamformulából, visszafelé haladva lehet megállapítani.
3. Az első sor végén, helyesebben: a sorpár felénél jelentkező formula a *mediatio* (félzárlat). Helyét a régi könyvek kettősponttal jelzik. Ha tehát például a Vizsolyi Biblia zoltáraiban a félversek után mindennütt kettőspont látható, akkor ez annak a jele, hogy Károli Gáspár a zoltárszövegeit első sorban énekelve-olvasásra szánta.
4. Az 1. tónus *mediatio*ja a felsor utolsó két hangsúlyára kerül, amelyeket újabb kori szokás szerint, segítségül, egy-egy ferde vonallal jeleltünk meg. A 33. zoltár első sorában a lehető legegyszerűbb képzet áll előttünk, 2+2 szótagos hangúlyokkal.

5. A második sor, most már initium nélkül, újra a tenor-hangon kezdődik.
6. A sorpár záróformuláját *terminatio*-nak hívják (annyi mint: határra érkezés, befejezés). Dallama egy hangsúlyra és két előkészítő szótagra terjed ki, a 33. zsoltár második sora esetében így:

Azt a helyet, ahol a dallam a tenorról az első előkészítő szótagon elmozdul, aláhúzással szokás megjelölni.

Énekeljünk tovább:

*Annakokáért dicsérvé/tek az /Urat:
dicsérésnek mindenféle eszköztét indít/sátok.*

Megjegyzések:

1. A hangsúlyok vagy két-, vagy három szótagosak lehetnek. Ahol a természetes nyelvi hangsúlyok se egyiket, se másikat nem jelölik ki, ott két szótagos hangsúlyt kell alkalmazni, például: ...*dicsérvé/tek az...*, vagy: ...*eszköztét indít/sátok*.
2. Az előkészítő szótagok helyének meghatározásánál a hangsúly nem játszik szerepet (a fenti példán éppen hangsúlyra indulnak: ...*eszköztét indít/sátok*).

*Énekeljétek az Úrnak /új é/nekét:
indítsátok az orgonát nagy zen/gésvel.*

Megjegyzések:

1. A *zengésvel* szó *v*-je hibásan: fejjel lefelé került a sajtóba. Az azonban így is bizonyos, hogy ezt a szót Kálmáncsehi még hasonulás nélkül, tényleg *zengésvel*-nek mondta.
2. Az egyháztörténeti irodalomban Kálmáncsehi Debrecen első helvét irányú püspökének (zwinglianusnak) van elkönyvelve, nyilván okkal. A fenti sorpár azonban arra enged következtetni, hogy, Zwinglittől eltérően, neki nem volt kifogása az orgona istentiszteleti használatával szemben.

Mert az Úrnak /igéje /szentséges:
és minden ő cselekedeti állha/tatos.

Megjegyzések:

1. Most derül ki, mi hát a szöveg hangsúlyainak a dallami értelme. Az első sor utolsó szava természetesen nem két-, hanem három szótagos hangsúlyt ad ki (nem ...séges, hanem szentséges). Ennek megfelelően nem *r d-t*, hanem *r d d-t* éneklünk rá.
2. Innen (a szentséges-től) visszafelé számolva megint három szótagos hangsúlyba botlunk (nem ...géje, hanem igéje). A teljes sorpárt ezek szerint tehát így kell énekelni.

Mert az Úr-nak /i-gé-je /szent-sé-ges: és min-den ő cse-le-ke-de-ti áll-ha-/ta - tos.

Szereti az irgalmasságot és az /igaz/ságot:
ez egész föld rakva az ő kegyelmessé/gével.

Az Úrnak igéjével szerette/nek az /egék:
és az ő szájának beszédével lettenek az egeknek minden erős/ségi.

Öszvegyűjti a tenger vizeit /egyra/kásba:
es még az örvényekbe el-béretji /őket.

Félje az Urat /mind ez /egész föld:
csodáljátok őtet, kik lakoztok ez /világban.

Megjegyzések:

1. A legutolsó sorpár első felében, itt először, aszimmetrikus hangsúlyviszonyok uralkodnak: 2+3. Számolni megintcsak visszafelé kell: először az dől el, hogy *egész föld*, *r d d* (és persze nem ...gész föld, *r d*). Ebből visszafelé most két szótagos hangsúly adódik: *mind ez*, *f m* (és persze szóba se jön semmiféle ...ratmindez, *f m m*).
2. A terminatio, szintén itt először, szintén három szótagos hangsúllyal végződik: *világban*, *r rm r* (a plusz szótag itt tehát a kis formula elé kerül). Az előkészítő szótagokat mechanikusan visszazámolva hangsúlytalan helyre kerülünk, ez azonban nem baj.
3. Összefoglalva:

Fél-je az U-rat /mind ez /e-gész föld: cso-dál-já-tok ő-tet, kik la-koz-ok ez /vi-lág - ban.

*Mert ő szólott, és /ottan /lettenek:
ő parancsolt, és ottan teremtvé /voltanak.*

Megjegyzés:

Hajszálpontosan az előbbi sorpárnál végigelemzett hangsúlyviszonyok (zeneileg: hajszálpontosan ugyanaz a dallam).

*Széllal szaggatja az Úr embe/reknek /tanácsit:
és népeknek gondolkodását hiábavalóá /tészi.*

Megjegyzések:

1. Kérdés lehet, hogy érdemes-e az első sor eredeti ejtését meghagyni: Kálmáncsehi mégiscsak „széjjelszaggatásra” gondol. A tapasztalat azt mutatja, hogy ilyen, lendülettel egybeénekelte sorokat ma se ért félre senki. Azonban annak sincs akadálya, hogy az első szót adott közönség, vezetője instrukciója alapján, egységesen, *széjjel*-nek énekelje.
2. *Hiábavalóá*: sic!
3. Tanulságos a mediatio esete. A második hangsúly: *tanácsit*, *r d d*, ez nem is kérdés. Vajon jó előtte a *...reknek*? Természetesen nem, de mivel a *...bereknek* sem jobb, négy szótagnyi hangsúly-szkéma pedig már nincs, muszáj az egyszerűbb, a két szótagos képletnél megmaradni.
4. Gondoljunk bele: a pszalmódiában a régies szóalaknak más a dallama, mint az újnak. *Tanácsait*, ez így lenne: /f m /r d. Ennyire „logogen” zene ez: a szöveg minden kis rezdülése tükröződik benne.

*Az Úrnak pediglen tanácsi örökké /megma/radnak:
és ő szívének gondolati mind nemzetségről nemzetsé/gekre.*

*Bódog nép, akinek az Úr Isten /tulaj/dona:
az a nép, kit választott örökségül /magának.*

*Az égből letekéntett az Úr megnézelli embe/reknek /fiaiit:
az ő erős székiből nézi mindazokat, kik lakozzák ez /földet.*

*Mert egyedül ő szerzőtte embe/reknek /szíveit:
és egyedül ő esméri minden ő cselekedé/seket.*

*Nem szabadítja meg az királt sere/gének /soksága:
és erejének nagysága meg nem menti az /hatalmast.*

*Az lovagnak szabadításában /megcsalat/kozol:
az vitézi erősségnek soksága nem szaba/díthat.*

Megjegyzés:

A 17. sorpárig vártunk arra, hogy a két hangsúlyos mediatio elvileg le-

hetséges negyedik esetére példát találjunk. 2+2, 3+3, a 10. versben egyszer már 2+3 is volt, most itt a 3+2 lehetőség. A *megcsalathozol* szó végén sehol sincs használható hangsúly, oda tehát az egyszerűbb, a két szótagos változat illik. De ha ez eldőlt, akkor nem vitás, hogy elébe hármassal hangsúlyos: /f m m /r d.

Ímé az Úrnak szemei azokon, kik /ótet /böcsülik:

és azokon, kik biztnak az ő jóvol/tában.

Hogy az halálból kiszabadítsa /az ő /lelkeket:

és eltartsa őket az éhségnek ide/jében.

Megjegyzés:

Itt a példa arra, hogy a pszalmódia: interpretáció, hogy ugyanaz a szöveg más dallammal más értelmet ad. Vajon hangsúlyos-e a 19. vers első felében az *ő*? Ha igen, akkor a fönti előadási javaslat hibás, és 2+2-t kell énekelni: /f m /r d, *őlel-keket*. Ez azonban a mondanivaló értelmét tévesen, elhatárolólag színezné el: másokét nem, csak az övéket. Ezt a zsoltárvers itt nem akarja mondani, a helyes ejtés tehát, akár prózában, akár énekelve: *az-őlelkeket* (a latin birtokos névmás jelentkezik itt tükörfordításszerűen, amelynek hangsúlyos vagy hangsúlytalan voltát esetről esetre kell megfontolás tárgyává tenni).

Másként szólal meg, másként beszél, másként olvas és másként prédikál az, aki a pszalmódia tapasztalatait a magáénak tudhatja.

Az mi lelkiünk annakokáért támaszkod/jék az /Úrhoz:

mert ő az mi ótalmazónk, és mi erős /bajnokunk.

Mert az mi szívünk őbenne /megör/vendez:

csak hogy bízzunk az ő szentséges /nevében.

Legyen mirajtunk, Úr Isten, az te /kegyelmes/séged:

miképpen mi es bíztunk /tebenned.

Az utolsó sorpár után Huszár Gál annyit nyomtatott még oda: *Dicsőség etc(aetera)*. A doxológiát ugyanis minden zsoltár végén el kell mondani, az 1574-es szertartáskönyv szerint így:

Dicsőség /légyen /Atyának:

Fiúnak és Szentlé/leknek,

Miként volt kezdetben, most és /minden/koron:

és mindörökkön örökké /úgy légyen.

Most jutottunk el odáig, hogy az antifónát megismételhessük (*Áldj meg minket, Atya Úr Isten...*), és hogy átélhessük, mit jelent, milyen sokat ér egy melodikus és egy recitativikus tételnek, egy antifónának és egy zoltárnak a szimbiózisa. És itt most még nem a lelki haszonról, hanem csak a tisztán zenei élményről beszéltünk.

Kérdés lehet, hogy ezért a lelki haszonért vagy ezért a zenei élményért muszáj-e nekünk négyszáz éves (vagy még régebbi) szövegek dzsungelében utat törnünk.

A válasz az első lépésben az, hogy a régi szövegek nem csak akadályt, hanem segítséget is jelentenek. Megtanítanak minket kérdezni, megütik a szemünket, úgy, ahogy a jól megszokott, „mai”, hétköznapi megfogalmazások sohasem (majdnem, mint hogyha ugyanazt a szöveget magyarul és egy idegen nyelven egyszerre olvasnánk). Az is kétségtelen, hogy a jól megértett, jól megtanult és jó artikulációval elmondott vagy elénekelt régi szövegbe olyan emelkedett ünnepélyesség van mintegy „beépítve”, amelyet magunktól, ha megfeszülünk, akkor se fogunk produkálni.

Ennek ellenére igaza volt Ferenczi Ilonának, aki a revidéált Károli-Bibliát kézbe véve (amelyből tudvalevőleg kimaradtak a mediatiót jelző kettőspontok) nem kevesebb, mint huszonnégy zoltárt már 1996-ban „berendezett” a mediatio és a terminatio jeleivel, továbbá a hangsúlyra vonatkozó ferde vonalakkal. A fönti ismeretek birtokában ugyanis semmi akadálya sem lehet annak, hogy a pszalmódia céljaira elvileg akármiféle fordítást előkészítsünk magunknak. Aki úgy ítéli meg, hogy a közösség, amely iránt felelősséget érez, még nem eléggé érett ahhoz, hogy egy-két „valá”-nyi akadályt bizvást átugorhasson vele, az üljön le, és kövesse Ferenczi Ilona példáját.

Bátorításul (továbbá a zoltárszöveg értelmének és a recitáció hangsúlyviszonyainak az egybevetésére) közöljük itt a protestáns új fordítás 33. zoltárát, „bekottázva”:

*Vígadjatok az /ÚRban, ti /igazak!
az igaz emberekhez illik a /dicséret.
Adjátok hálát az ÚRnak /citerán /játészva,
tízúrú lanttal zengjétek /neki!
Énekeljétek neki /új é/nekét
szépen zengjenek hangszere/itek!*

*Mert az ÚR /igéje /igaz
mindent hűségesen /cselekszik.*

Szereti az igaz /it^e/letet
az ÚR szeretetével te van /a föld.
Az ÚR igéje alkot/ta az /eget:
egész seregét szájának lehe/lete.
Gáttal torlaszolta el a /tenger /vizét
mederbe zárta hullá/mait.
Féljen az /ÚRtól az /egész föld
rettegjen tőle a világ minden /lakója,
Mert amit /ő mondott, /meglett
és amit parancsolt, elő/állott.

Semmivé teszi az ÚR a /nemzetek /tervét
meghiúsítja a népek szándé/kait.
De az Úr terve /örökké /megmarad,
szívének szándéka nemzedékről nemze/dékre.
Boldog az a nemzet, amelynek /Istene /az ÚR
az a nép, amelyet örökségül /választott.
Letekint a /mennyből /az ÚR,
és lát minden /embert.
Lakóhe/lyéből /rátekint
a föld minden lakó/jára.
Ő formálta /mindnyájuk /szívét
ismeri minden /tettüket.

Nem a nagy sereg segíti győzelem/re a /királyt
nem a nagy erő menti meg /a hőst.
Csalódik, aki lovaktól vár /segít/séget
mert nagy erejük /nem ment meg.
De az ÚR szeme ügyel az /istenfé/lőkre
akik szeretetében /bízna.
Megmenti /őket a /haláltól
éhínség idején is megtartja éle/tüket.

Lelkünk az /URat /várja
ó a mi segítségünk és /pajzsunk.
Benne van /szívünk /öröme
mert szent nevében /bízunk.
Maradjon velünk, URam, /szere/teted
mert mi is benned remény/kedünk!

Megjegyzések:

1. A pszalmódia és az értelmezés kapcsolatáról mondtak ellenpróbája fedezhető fel a 9. versben. Az „ő” itt föltétlenül hangsúlyos: amit ő mondott, meglett (szemben például mivelünk, akik mondtunk, mondunk is sokmindent, ami nem lesz meg). Aki itt esetleg „mondott-meglett”-et (/f m /r d-t) talál énekelni „őmondott-meglett” (/f m m /r d) helyett, az a zsolttársors értelmét ugyan nem zavarja össze végképp, de nem is találja telibe.
2. A 17. versben egy hasonló példa figyelmeztet arra, hogy nem elég csak a szóhatárokra vigyázni (mondván, hogy „a magyar nyelvben minden szó elején hangsúly van”). *Nem ment meg*: ez így egy értelmi egység, és ha jól mondjuk ki, egy a hangsúlya. *Jüknem-mentmeg, r d /rm r* nagyon torz volna, mert éppen a tagadószóról vinné el a hangsúlyt.

A doxológiát akkor se hagyjuk el a zsolttár végéről, ha modern szöveggel pszalmódizáltunk:

*Dicsőség az Atyának /és a /Fiúnak,
és a Szentlé/leknek,
Miként volt kezdetben, /most és /mindenkor,
és mindörökkön örökké, /amen.*

2.2

A 2. tónus – Vigyázatok, keresztyének

Aki a föntieket jól megértette és jól begyakorolta, azt a pszalmódiával kapcsolatban a továbbiakban már nem érhetik nagy meglepetések. Az egyes zsolttár-tónusok hangközstruktúrája más és más ugyan, de közös a dallammozgásaik iránya, más szavakkal: mindegyiknek ugyanazok a formulái, és a hangsúlyozás általános szabályai sem változnak.

A 2. tónus keretdallama például az Öreg Graduál 507–508. oldala alapján így hangzik:

Az első zsolttársoron ennek is elébe kell tenni a latin nyelvű középkori forrásokból ismert initiumot: *s l d*. A vak is látja, hogy ennek a dallammozdulatnak (nagyszekund-kisterc) ugyanaz az értelme, mint az 1. tó-

80

Vigiasszatok keresztienek mert
nem tugiatok az halálnak ideiet.

Vigiasszatok azért mert nem tugia.
tok mikoron az uristen el iouend

Estue auagi eselkoron, auagi tiuk
szokor uagi reggel, hagi ha hirte
len el iouend, ne talallion titeket
el aluan *Hunc dimittis
demme*

2. ton.

nusban a *d r m*-nek (nagyszekund-nagyszekund): a tenor-hang lentről fölfelé haladó, lépcsőzetes megközelítése.

Hangsúlyszerkezet tekintetében a 2. tónus mediatiója az 1. terminatiójával mutat hasonlóságot: egy hangsúly (*r l*, vagy *r l l*), két előkészítő szótaggal (*t d*). A 2. tónus terminatiója minden eddiginél

egyszerűbb: egy hangsúly (*sl l*, vagy *s sl l*), előkészítő szótagok nélkül – igaz, hogy az eddigiektől eltérően egy hajlítás is van benne.

Ahhoz, hogy a tudományunkat a 2. tónusban is kipróbálhassuk, természetesen egy 2. tónusú antifónára van szükség. Vegyük ezt most a Spáczay Graduál 82. oldaláról:

*Vigyázzatok, keresztyének,
mert nem tudjátok az halálnak idejét.
Vigyázzatok azért, mert nem tudjátok,
mikor az Úristen eljövend:
estve avagy éjfélkoron,
avagy tyúkszókor, vagy reggel,
hogy ha hirtelen eljövend,
ne találjon titeket elaluván.*

Megjegyzések:

1. Már az első két szón kiderül, hogy a Spáczay Graduál scriptora az összetett (kétjegyű) mássalhangzók mai *y*-ja helyett *i*-t használ: *Vigiazzatok kereztiének*. Aki azonban ezzel a szokásával megbarátkozik, az folyamatosan olvashatja, mégpedig gyönyörűséggel, mert különlegesen szép a kézírása.
2. Mondjuk ki a két szép, régies szóalakot: *estve* (ezt még Csokonai Vitéz Mihály is így mondta), illetve *éfél* (ezt meg még ma is hallani egyes nyelvjárásokban). A *tyúkszó*, persze, a kukorékolást, az adott fölsoroláson belül pedig a hajnalt jelenti (este-éjfélkor-hajnalban-reggel). Stimmel: tyúk a kakas is, csak ezt mi már így nem mondjuk.
3. Az antifóna szövege theologaiilag természetesen Mk. 13:33,35,36. képekben gazdag és érzelmileg sokat mondó kifejtése: *Vigyázzatok és imádkozzatok* (a protestáns új fordítás szerint: *Legyetek éberek, és imádkozzatok*). Benne van Jézus szavain kívül az egész Gecsemáné-kerti jelenet, még hozzá a jelenre kielezett aktualizálás formájában: jaj, ha az Úr a tanítványokhoz hasonlóan minket is „elaluván” talál!

Próbáljuk meg elénekelni:

Megjegyzések:

1. Az Óvári Graduálhoz hasonlóan a Spáczay Graduálban is hiányoznak a kulcsok. Ez a darab *d* hangon kezdődik: legegyszerűbb a (kissé halványan látszó) harmadik vonalra odaképzelt basszuskulcsban olvasni.

l

Vi - gyáz - za - tok ke - resz - tyé - nek, mert nem tud - já - tok
 ha - lál - nak i - de - jét. Vi - gyáz - za - tok a - zért,
 mert nem tud - já - tok mi - ko - ron az Úr - is - ten el - jö - vend,
 Es - te a - vagy éj - fél - ko - ron, a - vagy tyúk szó - kor vagy reg - gel,
 hogy - ha hir - te - len el - jö - vend, ne ta - lál - jon ti - te - ket el - a - lud - ván.

2. Maga a dallam varázslatosan szép, és hajlításokban az eddigieknél lényegesen gazdagabb. A szöveg és a dallam egymáshoz illesztése ennek ellenére sehol sem jelent gondot (mint például a Kálmáncsehi-sorozat himnuszaiában). A notátor az olvasáshoz még külön segítséget is nyújt, a kottafejek-neumák közé írott ferde vonalkák formájában, amelyek mindenütt a szavak határát jelölik ki.
3. Értékes megfigyelés, hogy az antifóna dallama nem csak úgy egyszerűen a 2. tónusban van, hanem fontos pontokon merít is a zoltártónus formulakincséből. Legfőltűnőbb ez a sorvégeken, ahol a terminatio jelentkezik, majdnem refrén-szerű következetességgel: *m sl l, t sl l (...kereszténynek, ...idejét, ...eljövend, ...éfélkoron, ...vagy reggel, ...eljövend, ...elaluván)*.

Az antifóna után a kézirat közli a differentiát, mégpedig hibásan. *F* tenorhangot ad meg: ez rendben van. A folytatást azonban egy terccel (egy vonalközzel) följebb találja odaírni, de ha ezt leszámítjuk, a záróhang még akkor is rossz.

Psalmus helyett a differentia alatt itt azt olvassuk (az eredetiben piros betűkkel): *Nunc dimittis domine*, magyarul: Most elbocsátod, Uram. Ez annyit jelent, hogy a zoltár helyére a *Vigyázatok, kereszténynek* mellé egy canticum, Simeon éneke kerül (Lk 2,29–32), ami még egy további lépésben egyértelművé teszi, hogy a kettő együtt a completorium, a napzáró

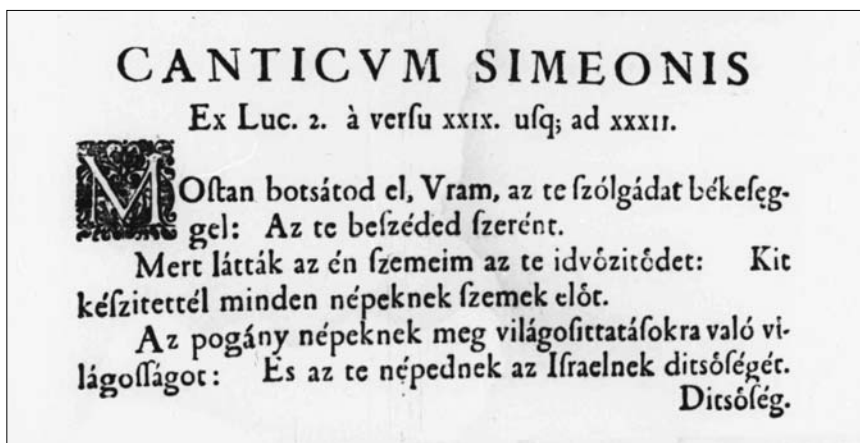
könyörgés része, vagyis közvetlenül az esti lefekvés előtt hangzik el.

Nem komikus ez? *Legyetek éberek, ne aludjatok* – így bízassuk magunkat elalvás előtt? Nincs itt valami félreértés?

Nincs.

Ugyanaz az imádság ez, amelyet az énekeskönyv 500. dicséretének a negyedik verse mond el: *Mi szemeink ha alusznak, / Szíveink rád vigyázzanak.* Az imádkozó akkor is az Isten közelségében, mintegy imaszituációban szeretné tudni magát, amikor majd néhány perc múlva már aludni fog.

A *Nunc dimittis*-t az Öreg Graduál psalteriumának 218. oldaláról idézzük:

Canticum Simeonis

Ex Luc. 2. a versu XXIX. usq(ue) ad XXXII.

Magyarul:

Simeon canticuma

Lukács 2, 29–32

A recitáció megkezdése előtt megjegyzendő, hogy a canticumok éneklésekor, azok ünnepi jellegének hangsúlyozására, minden sorpárt initiummal szokás indítani (ez azonban nem föltétlenül kötelező). A latin források egy része ugyanezzel a céllal az antifónát is visszaismételteti minden egyes sorpár után. A teljes képlet ezek szerint így alakul:

Vigyázzatok, keresztyének...

Mostan bocsátod el, Uram, az te szolgádat békes/séggel:

az te beszéded /szerént.

Vigyázzatok, keresztyének...

Mert látták az én szemeim az te idvözi/tödöt:

kit készítettél minden népeknek szemek /előtt.

Vigyázzatok, keresztyének...

Az pogány népeknek megvilágosíttatásokra való világos/ságot:

és az te népednek, az Izraelnek dicső/ségét.

Vigyázzatok, keresztyének...

Dicsőség Atyának és /Fiúnak:

és Szentlélek /Istennek.

Vigyázzatok, keresztyének...

Miképpen kezdetben dicsőséges /vala:

most és mindörökkön örökké /úgy légyen.

Vigyázzatok, keresztyének...

Megjegyzések:

1. A sorpárok elejének az aláhúzását, amely itt a folyton ismétlődő initiumra emlékeztet, nyilván senki sem keveri majd össze az előkészítő szótagokon alkalmazott aláhúzással.
2. Az antifóna ismételtetése verspárról verspárra egyre hangsúlyosabbá teszi a Szentírásból kiemelt transzcendens figyelmeztetést: *Vigyázzatok és imádkozzatok....* Vegyük észre azonban, hogy ugyanilyen jól illik a másik bibliai szituációra is, hiszen Simeon is ezt tette egész életében: várt és figyelt, „vigyázott”.
3. Az antifónális pszalmódia két eleme: a melodikus és a recitativikus elem itt az elképzelhető legszorosabban kulcsolódik egymásba, és így hoz létre ideálisan változatos, ugyanakkor mégis ideálisan egységes liturgikus zenei felületet.

2.3

Az 5. tónus – *Ha embereknek és angyaloknak nyelveken szólnék is*

Lássunk ezek után most már egy (modern szakkifejezéssel szólva) „dur-jellegű” zoltártónust is!

Az Öreg Graduál 455. oldalán az egész reformátori énekkincs egyik leggyönyörűbb, legszívhezszólóbb antifónája olvasható:

*Ha embereknek és angyaloknak nyelveken szólnék is,
de szeretetem nem volna,
olyan volnék,
mint az zengő érc
és az pengő cimbalom.*

DOMINICA
Quinquages. Ha embereknek és Angyaloknak nyelve-
ken foznék-is, de szeretetem nem volna, olyan vol-
nék, mint az zengő értz, és az pengő czimbalom.
Monda Iesus Nnn 3 az ó

Megjegyzések:

1. Az antifóna elé írott dőlt betűs liturgikus utasítás így hangzik: *Dominica Quinquages(ima)* (Ötvenedvasárnap). A hetvened-hatvanad-ötvenedvasárnapból álló úgynevezett „böjtelő”-időszak utolsó vasárnapjáról van szó, egy héttel *Quadragesima* (Negyvenedvasárnap, vagy „böjtfő vasárnapja”) előtt, amely már maga is bűnbánati tónusú. Ezen a napon 1. Kor 13,1-et idézni annyi, mint bűnbánatot tartani: jaj, nem volt elég a szeretetem, jaj, olyan voltam magam is, „mint az zengő érc és az pengő cimbalom”. A liturgia rendszere, ha nem rontjuk el folyton a kósza ötleteinkkel, ilyen tartalmakat közvetít külön verbális megfogalmazás, külön magyarázkodás nélkül is, pontosabban: így „állítja rá” a nagyító-lencsét évezredes tervszerűséggel a Szentírás, vagy akár csak egyetlenegy igeveres üzenetének az egyik vagy a másik szegmensére.
2. A fenti átírásban lelepleződik, hogy az énekszövegeket itt egyáltalán nem valamiféle objektív elfogulatlanság szellemében, egyáltalán nem a hozzájuk tartozó dallamoktól függetlenül tagoljuk. *Olyan volnék, mint az zengő érc* – ha csak a szövegre néznénk, akkor ez nyilván egy sor volna. Viszont, mint majd mindjárt látjuk, ugyanaz a kedves kis dallammenet ismétlődik meg rajta kétszer, ami annyit jelent,

hogy az ének itt, a középső harmadában, elapróz, részletez, tagol, ami által nyilván a szöveg is más fénytörésbe kerül. Vagyis nem csak a szövegeknek a hatása lehet ott a hozzájuk tartozó dallamokon, hanem a dallamok is kifejtik a maguk tagoló, értelmező, magyarázó hatását, és megmutatják, hogy adott szöveget adott pillanatban (például Quinquagesima vasárnapján) hogyan is kell hallani.

Nos, hogyan?

d

Ha em-be-rek-nek és An-gya-lok-nak nyel-ve-ken szól-nék is,

de sze-re-te-tem nem vol-na, oly-lyan vol-nék,

mint az zen-gő érc, és az pen-gő cim-ba-lom.

Megjegyzések:

1. Az Öreg Graduál *C-kulcsa* itt korrekt: a darab *f*-hangon kezdődik. Ellenben egy *b*-vel kell olvasni, ami nincs kiírva.
2. Az ismétlődő rövidke sorpár vége nem egyforma: először *sl s*, másodszor *ml s* szerepel a kottában. Ez így nem énekelhetetlenül rossz, de jobbnak látszik a második sort az első mintájára átjavítani, annál is inkább, hogy más közlésekben a sorok dallama pontosan ugyanaz.

Hogyan kell ehhez az antifónához pszalmódizálni?

Az 5. tónus szerint, amelynek a gerince az Öreg Graduál 509. oldala szerint így énekelhető:

D m s initium, *s* tenor, egy hangsúly (*l s* vagy *l s s*) és két előkészítő

szótág: ez az első sor „története”. A második a megismételt *s* tenor után két hangsúlyos termination ér célba, vagyis ugyanúgy viselkedik, mint az 1. tónus mediatiója, és ugyanúgy 2+2, 3+3, 2+3, 3+2 alakzatokkal fogja a sorvégek hangsúlyviszonyait „lereagálni”, mint amaz.

De milyen zsoltárt kezdünk el az antifóna után?

Az Öreg Graduál sok helyütt megadja, hogy antifónáival melyik zsol-tárt vagy melyik canticumot akarja együtt hallani, itt azonban nem nyújt támpontot. Ilyenkor magunk kereshetjük ki mellé azt a zsol-tárt, amelyet adott összefüggésben a legsokatmondóbbnak találunk. A *Ha embereknek és angyaloknak nyelveken szólnék is* antifóna a Debrecen-nagyerdei refor-mátus templomban például az utolsó évtizedben többször is elhangzott a 31. zsol-tár utolsó hat versével, az Öreg Graduál zsol-tár-szövege szerint.

Pfalmi ejufdem continuatio.

MEly igen bőséges óh Vr Isten az te jóvóltod mel-lyet külön töttél az téged félőknek: Es melyet meg adtál azoknak kik te benned biznak, az embereknek fiaí előtt.

El rejtéd azokat az te orczádnak rejtekében, minde-neknek kevélyfége előtt: El reitéd őket az te fátorodban az háborgó nyelvek előt.

Aldott az Vr, az ki csudálatofsá tette az ó irgalmafsá-gát: Engemet óltalmában tartván, mint egy erős városban.

En penig azt gondolom vala hirtelenfégemben, hogy el yettettem az te szemeid elől: De meg-is meghalgattad az én könyörgesfemnek szavát, midón kiáltottam te hozzád.

Szereslőtek az Vrat minden ti iótéteményefi: Az ó hibeit megh órzi az Vr, és bőven megh fizet az kevélyen cselekedőknek.

Erőfsek legyetek, és erős légyen az ti szivetek: Mind-nyáian kik az Vrban biztok.

Dicsőség Atyának, és Fiunak, &c.

Pfal:

Mely igen bőséges, ó Úr Isten, az te jóvóltod, † melyet külön töttél az téged félőknek: és melyet megadtál azoknak, kik tebenned bíznak az embereknek /fiaí /előtt.

Megjegyzések:

1. Ha egy zsol-tárvers első fele hosszú, és értelmesen két részre tagol-ható, akkor célszerű úgynevezett flexát (lehajlítást) alkalmaznunk. A flexa dallamilag mindig lefelé lépést jelent, a tónustól függően vagy egy nagyszekundot, vagy egy kistercet. Az eddig megismertek közül nagyszekundot ad ki az 1. tónus szerkezete (*m r* vagy *m r r*), kister-

cet a másodikiké (*d l* vagy *d l l*) és az ötödiké (*s m*, vagy, mint a fenti példában is, *s m m*). Mindebből az is látszik, hogy a flexát egy hangsúlynyi egységnek kell tekinteni, előkészítő szótagok nélkül. Jele a sor végére írott latin kereszt.

2. Ha a sorpár első fele hosszú, de nem osztható erőszak nélkül ketté, akkor egyben kell hagyni. Hasonló módon mindig egybe éneklendő a második sor, akkor is, ha hosszú (mint a 31. zsoltár 20. versében). Ilyenkor döntő, hogy képesek legyünk nagy levegőt venni, és ha úgy adódik, akár sok szótagot is lendületesen egymás után recitálni.

Elrejtéd azokat az te orcádnak rejtekében † mindeneknek kevélysége /előtt:

elrejtéd őket az te sátorodban az háborgó /nyelvek /előtt.

Áldott az Úr, azki csudálatossá tette az ő irgalmas/ságát:

engemet oltalmában tartván, mint egy /erős /városban.

Én pedig azt gondolom vala hirtelenségemben, † hogy elvettetem az te szemeid /elől:

de megis-meghallgattad az én könyörgésemnek szavát, midőn kiál/tottam /tehozzád.

Szeressétek az Urat, minden ti jótétemé/nyesi:

az ő hiveit megőrzi az Úr és bőven megfizet az kevélyen /cseleke/dőknek.

Erősek légyetek, és erős legyen az ti /szívetek:

mindnyájan, kik az /Úrban /bíztok.

Dicsőség Atyának és /Fiúnak:

és /Szentlélek /Istennek,

Miképpen kezdetben dicsőséges /vala:

most és mindörökkön /örökké /úgy legyen.

Megjegyzések:

1. Az énekelve idézett szakasz fölött a graduálkönyvben egy latin nyelvű fölirat olvasható: *Psalmi ejusdem continuatio* (Ugyanannak a zsoltárnak a folytatása). Mivel a bibliai zsoltárok között egészen hosszúak is vannak, már a késő ókorban szükségesnek érezték a hosszabb szövegek liturgikus célzatú szakaszolását. A 31. zsoltár az Öreg Graduál tagolása szerint három szakaszban (három *divisio*-ban) énekelhető végig: a második a 10. versnél kezdődik (*Könyörülj rajtam, Uram, mert nyomorúságom vagon*), a harmadik a huszadiknál (amelynek a kezdetét fön-
tebb megadtuk). A *divisio*k liturgikus szempontból mind különálló zsoltárként viselkednek: erre utal, hogy mindnek külön doxológiája van, és bár ez az Öreg Graduál 31. zsoltárában külön nincs kiírva, nyilván elhangzik közöttük mindig az antifóna is.
2. A doxológiát éppúgy az 1. zsoltár végéről írtuk ide, mint az előző

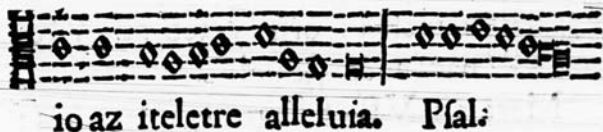
fejezetben a *Nunc dimittis*-nél. De vigyázat: a recitációs jelzések megváltoztak, mert a szöveg ugyan betűről betűre ugyanaz, de másik tónus keretdallamára van alkalmazva (például a *terminatio* a 2. tónusban csak egy hangsúly, az ötödikben kettő).

2.4

A 7. tónus – *Galileabéliek, mit néztek fel az égbe?*

Az áldozócsütörtöki szertartások rendjét Huszár Gál 1574-ben egy antifónával és három zsoltárral indítja:

**A CHRISTVS MENNY-
BE MENE NEC ð NNE-
pen Veczernyere valo Isteni Diczeretec.**
Gali.

Eloször à Nyoltzadic Psalmust Kelly mondani, ki eckepen kezdetic. VR Isten mi V runc, XXXV. Leuelen. Annac vatna.

ccc iiiij à Tizen

A Krisztus menny- / be menésének ünne- / pén vécsernyére való isteni dicséreték.

Megjegyzés:

Pontosan lehet tudni tehát, hogy az áldozócsütörtök előtti szerda este előkészítő alkalmáról, a vécsernyéről van szó. A liturgikus tételeket Huszár Gál a továbbiakban is elhangzásuk sorrendjében közli – mégpedig nem csak az énekeket.

Galileabéliek,

mit néztek fel az égbe?

Ez Jézus, ki közületek mennyországba méne,

ekképpen jó az ítéletre, alleluja.

Megjegyzés:

Ap Csel 1, 11. szövegét halljuk. A zseniális érzékkel kiragadott mondatpár teljes gazdagságában idézi föl az áldozócsütörtök történéseit, ugyanakkor rendkívül impresszív, rendkívül képszerű is. A mennybe menő Jézus már éppen eltűnt a tanítványok szeme elől: ő tehát mintegy a hiányával „van jelen” a képen, hiszen mindenki arra a pontra mered, ahol ő már nincs ott. S az esemény szuggesztív erejétől mintegy megbénult tanítványok éppen most kapják meg az áldozócsütörtök legfőbb theologiai üzenetét. Ez az üzenet pontosan ugyanígy szól az itt és most jelen lévő gyülekezethez is: nem elég vágyódó pillantással az ég felé nézni, hanem indulni és cselekedni kell, mégpedig Krisztus visszajövetelének biztos tudatában. A szertartás elején megszólaló antifóna tehát egy pillanat alatt egymásra vetíti a két színpadot: az egykor voltat és a maít, hogy igei mondanivalójával minél közvetlenebbül szólítson meg, illetve, hogy minél nagyobb erővel indítsa tettekre minket.

Ga - li - le - a - be - li - ek mit néz - tek fel az ég - be,
ez Jé - zus, ki kö - zü - le - tek menny - or - szág - ba mé - ne,
ek - kép - pen jó az í - té - let - re, al - le - lu - ja.

Megjegyzések:

1. A harmadik vonalon látható jelet, amely lényegében egy stilizált C betű, ma a szolfézsórán altkulcsnak neveznék. A darab tehát az alsó g-n kezdődik.
2. A szöveget Huszár Gálnál sokkal nehezebb a dallam alá olvasni, mint a Spáczay Graduálban. Ez azonban érthető: ő nem kézzel irt, hanem nyomtatott, a rendelkezésére álló 16. századi technikákkal, és a kotta- meg a szövegsor egymáshoz rendelése nyilván komoly gondot okozott neki. A végeredménye pedig tiszteletre méltó: a közlés tisztasága nem hagy maga után kívánni valót.

à Tizen-ötödíc , Psalmus LIII. Leuelen, így kezdetic. VR Isten kiczoda lakozic à te bayle-kodban. &c.

NEGVÉN-HETEDIC PSALMUS.

Mellyben örül az Anya-szent-egy-baz, es minden nemzetseget örüendezesre int, hogy az ő Christusaban, (ki á foz nyomorusagoc van mennyekben fel-mennuen,) minden ellenfegen diadalmat vöe, Es minden teuelgeset f- bamis isteni tisztetec meg süntenec. f- az igaz hitnec tudomanya mind é sseles vilagon el teriedett.

Omnes gentes plaudite manibus.

Minden nepec tapsollyatoc kezeteckel: örüllyetec az VR-nac enec sroual.

Mert az VR felleges es rettenetes: nagy Kirally mind az egeß földön.

Meg holdultatta minckünc az nepeket: es az nemzetsegeket à mi labainc alá.

Ki

Ki választá nekünk az mi örökse-
günket: az Iakobnac kellyemes reßet,
kit szeret.

Fel mene az Isten nagy örömucl: az
VR nagy kürt szonac zengeseucl.

Enekellyetec az Istenec enekellye-
tec: enekellyetec à mi Kiralyunknac
enekellyetec.

Mert az Isten mind é széles földnec
Kirallya: enekellyetec böltsen.

Vralkodic az Isten minden pogano-
kon: az Isten ül az ő szent székében.

A föld nepec az Abraham Istenének
nepehez állnac: Mert ő à föld oltalma-
zo Isteneknél sokkal hatalmasb.

Diczőség legyen Aryanac &c.

E PSALMVS BOL VALO IMADSAĞ

fff

VR

*Először a nyolcadik Psalmust kelly mondani, ki / ekképpen kezdetik: Úr Isten, mi Urunk. XXXV. / levelen. Annak utána / a tizenötödik Psalmus, LIII. le-
velen, így / kezdetik: Úr Isten, kicsoda lakozik a te hajlé- / kodban, etc (aetera).*

Megjegyzések:

1. Az áldozócsütörtöki szertartás a könyv CCXCIII. (293.) levelén kez-
dődik. A korábban más összefüggésben egyszer már közölt zsoltáro-
kat természetesen nem írja le újra a szerkesztő, hanem csak megad-
ja, hol lehet rájuk lapozni.
2. Így mintegy melleleg kiderül az is, hogy Huszár Gál gyülekezetében
egy ünnepi vecsernye három zsoltár elimádkozásával kezdődött.

Negyvenhetedik Psalmus. / Melyben örül az Anyaszentegyház, és minden / nemzetiséget örvendezésre int az ő Krisztusában / ki (a sok nyomorúságok után menynekben felmenvén) / minden ellenségen diadalmat vött, és minden tévelgés / sekk s hamis isteni tiszteletek megszüntenek, s az igaz hűtnek tudománya mind e széles világon elterjedett. / Omnes gentes plaudite manibus.

Megjegyzések:

1. A címfelirat második sorának közepéről töröltük a *hogy* szót, amely valószínűleg tévesen került a szövegbe.
2. Az utolsó, latin nyelvű mondat természetesen a zsoltár első sorával azonos, és azonnal olvasni fogjuk Huszár Gál fordításában.

Előbb azonban kérdezzük meg az Öreg Graduál 510. oldalát, hogyan kell a 7. tónusban pszalmódizálni:

Két hangsúlyból áll a mediatio is, a terminatio is: eddigi ismereteinkhez képest ez semmi újdonságot nem jelent. Az első zsoltársor legelején esedékes initium dallama a 7. tónusban *m f s*. Kezdhethük a „zengedezést” (ezzel a szóval fordították a 16. században a *psallo* igét):

Minden népek, tapsoljatok /keze / tekkel:

örüljetekek az ÚRnak /ének/szóval.

Mert az ÚR felséges és /rette/netes:

nagy király mind az /egész /földön.

Meghódultatta mine/künk az /népeket:

és az nemzetiségeket a mi /lábaink /alá.

Kiválasztá nekünk az mi /öröksé/günk:

az Jákóbnak kellyemes /részét, kit /szeret.

Felméne az Isten /nagy örömmel:

az ÚR nagy kürtszónak /zengé/sével.

Énekeljetekek az Istennek, /énekel/jetekek:

énekeljetekek a mi Királyunknak, /énekel/jetekek.

Mert az Isten mind e széles /földnek /Királya:

énekel/jetekek/ bölcsen.

Uralkodik az Isten minden /pogá/nokon:

az Isten ül az ő /szent szé/kében.

A fő népek az Ábrahám Istenének /népéhez /állnak:

mert ő a földoltalmazó isteneknél /sokkal /hatalmasb.

Dicsőség /légyen /Atyána:

Fiúnak és /Szentlé/leknek:

Miként volt kezdetben, most és /minden/koron:

és mindörökkön /örökké /úgy légyen.

2.5

A 8. tónus – *Jövel, Szentlélek Úr Isten*

Az Öreg Graduál 140–141. oldalán az egész gregorián repertoár egyik legnevezetesebb antifónája található meg magyar református változatban: a *Veni Sancte Spiritus*. Szövege tartalmának megfelelően ez a darab elsősorban természetesen pünkösdkor aktuális (a pünkösdi tételek sorában közli az Öreg Graduál is), de tudjuk, hogy ezen kívül egész Európában mindenféle rendszeresen használták az egyházi év bármelyik szakaszának bármelyik liturgikus eseménye előtt invocációként („fönnálló énekként”, az 1948-as énekeskönyv kifejezésével élve: „ünnepi fohászkodásként”), a rendkívüli alkalmaknak, a háborús győzelmekért, járványok elmúltáért mondott hálaadásoknak, a templom-, harang- és orgonaszenteléseknek pedig egyenesen elmaradhatatlan nyitánya volt, latinul is, de a legkülönbébb protestáns nemzetek nyelvén is. Ismerjük meg:

Jövel, Szentlélek Úr Isten, töltsd bé ajándékkal az te híveidnek szíveket, és a te szerelmednek tüzét óbennek gerjeszd fel, ki minden pogány népeket az hitnek egyességében az nyelveknek különbségével öszvegyűjtöttél. Dicsiret tenéked, Szentlélek Úr Isten, alleluja, alleluja, alleluja.

Megjegyzések:

1. Könnyű fölismerni ebben a szövegben az énekeskönyv 370. dicséretének az első versét (*Jövel, Szentlélek Úr Isten*). A harmadik vers alatt

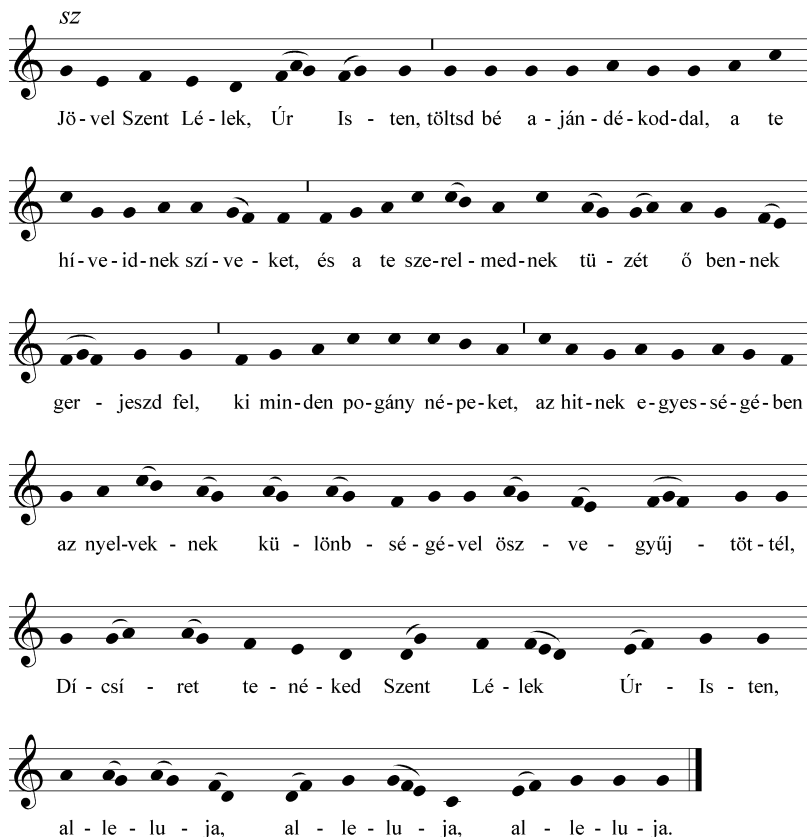
The image shows a musical score for a hymn. It consists of two staves of music. The first staff has a treble clef and a key signature of one flat (B-flat). The melody is written with diamond-shaped notes and stems. Below the first staff, the lyrics are written in Hungarian: "Jövel szent Lélek Vr Isten, tölts bé ajándékkal, az". The second staff continues the melody, and below it, the lyrics "te híveidnek szíveket," and "és" are written. The entire musical score is enclosed in a rectangular border.

és a te szerelmednek tűzét ó bennnek gerjeld fel, ki minden pogány népeket, az hitnek egyességében az nyelveknek különbségével öszve gyűitöttél; Dicsiret tenéked sz. Lélek Vt Isten, a!leluja, alljá. alljá. Ez napon

szokatlanul részletes magyarázatot is kapunk: *Az 1. verset egy ismeretlen szerzőtől származó XI. század előtti latin antifónából fordította, a 2–3. verseket írta Luther Márton. Ez a magyar szöveg nyomtatásban 1654-ben jelent meg.* Más szavakkal: Luther a német változat céljaira mintegy „strófizálta” az antifónát, a szövegét lefordította, kinevezte „első versszak”-nak, és írt hozzá még két versszakot.

2. Benne van a 370. dicséretben is, az antifóna szövegéből azonban még sokkal egyértelműbb, hogy az ének a pünkösdtől a bábéli események fordítottjaként akarja láttatni, theologailag nyilván joggal (*ki minden pogány népeket / az hitnek egyességében / az nyelveknek különbségével öszvegyűitöttél*).
3. A *Dicsiret tenéked, Szentlélek Úr Isten* mondat eredetileg nyilván az *alleluja* szó fordítása volt, pontosan ugyanúgy, ahogy az *Úgy legyen az ámen-é*. Az előttünk lévő változat megalkotója azonban már nem érzi főbenjáró bűnnek, ha magyar református ember létére egy héber szót is a szájára vesz, és a darabot engedi (a magyar nyelvű alleluja után) háromszoros *alleluja*-val célba futni. Ez a latin eredetihez képest sok szótagnyi bővülést jelent, amelyet hangokkal is be kellett rendezni, magyarul: ki kellett komponálni. Ezt a feladatot névtelen egyházzenesz ősünk brilliánsan oldotta meg:

SZ

Jö - vel Szent Lé - lek, Úr Is - ten, töltsd bé a - ján - dé - kod - dal, a te hí - ve - id - nek szí - ve - ke - t, és a te sze - rel - med - nek tü - zét ő ben - nek ger - jeszd fel, ki min - den po - gány né - pe - ke - t, az hit - nek e - gyes - sé - gé - ben az nyel - vek - nek kü - lönb - sé - gé - vel ősz - ve - gyűj - töt - tél, Dí - csí - ret te - né - ke - d Szent Lé - lek Úr - Is - ten, al - le - lu - ja, al - le - lu - ja, al - le - lu - ja.

Ez az antifóna már csak terjedelmét tekintve is különbözik az eddigi-ektől, és föltétlenül megáll a maga lábán. Nyugodtan használhatjuk tehát például istentisztelet vagy imaóra elején, invokációnak, önállóan is, és egyáltalán nem muszáj hozzá zsolnárt társítanunk. Ha ehhez mégis kedvünk van, akkor a 8. zsolnártónus dallamvázát vegyük igénybe az Öreg Graduál 511. oldaláról:

Egy hangsúlyból és két előkészítő szótagból áll hát, mint látjuk, mind a mediatio, mind a terminatio. Az initium dallama: *s l d*.

Az Öreg Graduál nem adja meg, hogy az antifóna után melyik zsolnárt énekeljük. Válasszunk magunknak egyet abból a tizenötből (19, 29, 33, 45, 46, 48, 60, 65, 72, 84, 87, 108, 133, 139, 143, 147, 149), amelyeknek az elimádkozása Csomasz Tóth Kálmán szerint pünkösdkor időszerű! A protestáns új fordítás szerinti 29. zsolnártak itt most már csak az első két versét fogjuk „bekottázni”:

Magasztaljátok az URat, ti mennyei /lények:
magasztaljátok az Úr dicsőségét és /hatalmát!
Magasztaljátok az Úr dicső /nevét:
boruljatok le az Úr előtt szent öltö/zetben!
Az Úr hangja zeng... stb.

Van azonban más, ennél artisztikusabb lehetőség is.

Az ünnepi előkészületi alkalmak valamelyikén, például pünkösdi szombatjának esti bűnbánati istentiszteletén, elénekelhetjük a *Venni Sancte*-t az Öreg Graduál Magnificatjával is (amely tudvalevőleg az esti áhítat, a vecsernye része volt).

Az Öreg Graduál tonariususa (erről eddig még nem volt szó) nem csak a pszalmódia csupasz kerethangjait adja meg tónusról tónusra, hanem díszes, itt-ott hajlításokkal „megemelt”, ünnepi (canticum-) tónusváltozatokat is tartalmaz. A 8. tónusban például ilyet:

CANTICVM MARIÆ!

Ex Lucæ 1. A verſu xlii. uſq; ad lv.

MAgasztallya az én lelkem az Vrat: Es örvendez az én elmém, az én meg tartó Istenemben.

Mert meg tekinté az ő szolgáló leányának alázatos voltát: Imé azért engemet ez údótól fogva bódognak mondonak minden nemzetfégek.

Mert én velem nagylagos dolgokat tselekedék az hatalmas Isten: Ditséretes és szent az ő neve.

Es az ő irgalmassága nemzetfégről nemzetfégre vagon: Azokon az kik őtet félik.

Hatalmas dolgot tselekedék karjának ereje által: Es az kevélyeknek szivek gondolattyának esztét veszté.

Az hatalmasokat le voná az ő székekből: Es az alázatosokat fel magasztalá.

Az éhezöket minden jókkal bé tölté: Ez az kazdagokat üressen botsátá:

Hozzá fogadá Israelt az ő szolgálját: Hogy meg emlékeznék az ő irgalmasságáról.

Miképpen szíllott vala az mi atyáinknak: Abrahamnak, és az ő maradékinak mind örökké.

Ditsóség.
Cán.

Ec 2

Megjegyzés:

Az első sor olyan rövid, hogy nem „fér rá”, csak az initium, mediatioja nincs. Cserébe énekeljük nagy levegővel, „maestoso”. Hiszen a canticum címét, egyben a legfontosabb szavát emeljük ki vele.

És örvendez az én /elmém:

az én megtartó Iste/nemben.

Megjegyzés:

A három szótagos initium és a mediatio szintén három szótagnyi előkészítése még a második, lényegesen hosszabb sorban is „összeér”: mondjuk azt, hogy ketten, két oldalról, mintegy „megeszik” a tenort.

Mert megtekénté az ő szolgálóleányának alázatos /voltát:

ímé azért engemet ez üdőtől fogva bóldognak mondonak minden nem-
zet/ségek.

Mert énvelem nagyságos dolgokat cselekedék az hatalmas /Isten:

dicséretes és szent az ő /neve.

És az ő irgalmassága nemzetségről nemzetségre /vagyon:

azonon, azkik őtet /félük.

Hatalmas dolgot cselekedék karjának ereje /által:

és az kevélyeknek szívek gondolatjának esztét /veszté.

Az hatalmasokat levoná az ő /székekből:

és az alázatosokat felmagasz/ta.

Az éhezőket minden jókkal /bétölté:

és az kazdagokat üresen /bocsátá.

Hozzá fogadá Izraelt, az ő /szolgáját:

hogy megemlékeznék az ő irgalmasság/gáról.

Miképpen szólott vala az mi atyá/inknak:

Ábrahámnak és az ő maradékinak mindö/örökké.

Dicsőség Atyának és /Fiúnak:

és /Szentlélek /Istennek,

Miképpen kezdetben dicsőséges /vala:

most és mindörökkön örökké /úgy légyen.

3

A SZEKVENCIA

3.1

Pünkösdre: *Az Szentlélek ajándéka légyen velünk*

1574-es könyvének karácsonyi és húsvéti szertartásában Huszár Gál az epistola utánra egy-egy ünnepi *Prosa* megszólaltatását irányozza elő, igaz, egyelőre csak kotta nélkül. Ezt a műfajt ma, szintén korabeli szóval, inkább *Sequentia*-ként szokás számon tartani, a későbbi református források pedig kottával ellátott példáival is bőven szolgálnak. Lássuk most a pünkösdi szekvenciát az Öreg Graduál 132–135. oldaláról:

Megjegyzések:

1. Ez a darab a szekvencia atyjaként számon tartott szentgalleni benecés szerzetes, Notker Balbulus (a „dadogó” Notker, ?–912) műve, még a 9. század második feléből. Latin eredetiben Európa-szerte közkedveltnek számított.

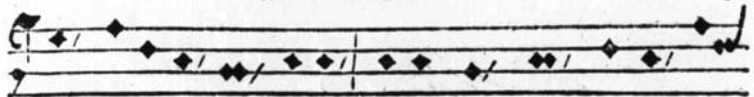
PROSA.

Az Szent Lélek ajándéka légyen velünk. Ki az
 mi sziveinknek belső részében lakozik. Minden lel-
 ki bűnöket mi tőlünk el távoztatván. Világosító és
 éltető szent Lélek. Az mi szívünknek homályát meg-
 tisztítád. Ó akaratu kereztényeknek oh te sz. szere-
 tője. Bocsáílad az te ajándéodat, az mi érzéken-
 séginkben. Te minden gonosllágos bűnöktől min-
 ket

PROSA.

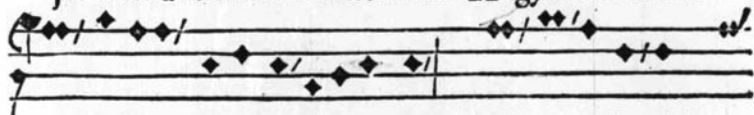
132

ket tisztító Szent Lélek. Tisztítsd meg nekünk fe-

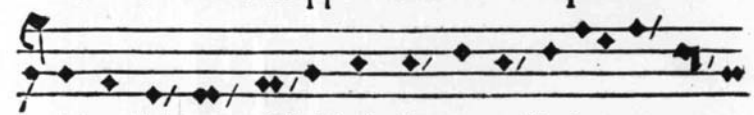
jenként az mi lelki szemeinket. Hogy láthassuk az

mi felfegeteremtő Istenünket. Kit az tiszta szü-

nek szemei kiváltképpen láthatnak. Prophetákat fel

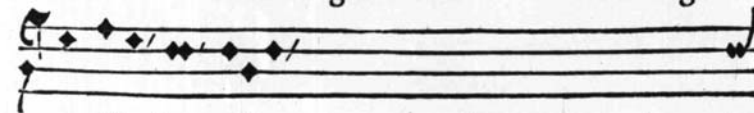
gérjezzél, hogy az Christuſnak nemes dicsiretet meg

hirdetnék. Apostalokat bátorítál, hogy az Christuf-

nak nevét mind ez világon vífelnek Mikoron régen

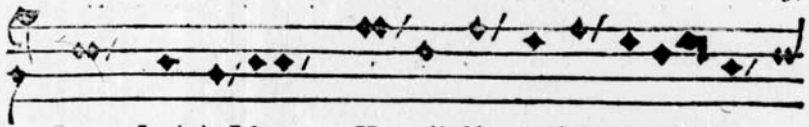

teremté ez világot

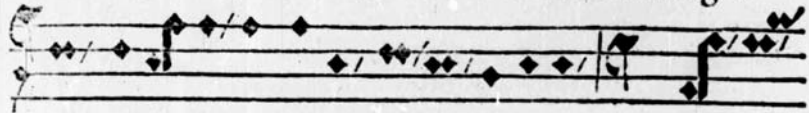
R 3

az mir

az mindenható örök Isten. Te az vizeknek felette a-
 jándékokat ki terjedted szent lélek Isten. Az ke-
 rezteget idvőségünkre nekünk szenteléd. Szent
 ajándékkal lelkünkben minket mind meg tisztít-
 ván. Sok nyelveken osztot világot és szerzéseket
 megh egyesítél. Bálvány imádókat az Vr Istennek
 imádására fokat térítvén. Tenéked azért mikönyör-
 günk meg halgas kegyelmessen Szent

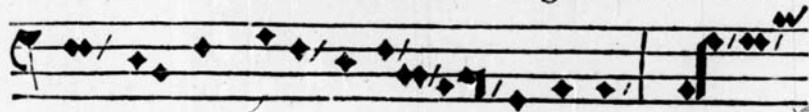
Szent Lélek Isten. Ki nélkül minden imádfagok

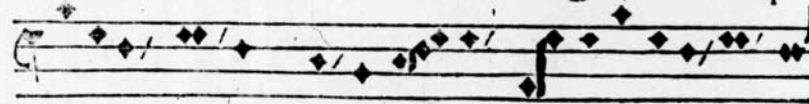
csak héában mondatnak az Vr Istennek. Oh te

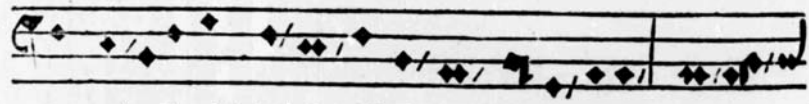
ki minden údóbéli szenteket Megh tanítottad, te

szent ajándékkal őket te hozzád fogadván. Ez nap

ismeglen az Christus Apostolit. Ayándékozád nagy

csuda ajándékkal, kit senki nem hallot vala. Es ez

napot azzal megdicsőítéd. Az szent lélek ajand:

IN-

r

Az Szent - lé - lek a - ján - dé - ka lé - gyen vé - lünk, ki az mi szí - ve - ink - nek
 bel - ső ré - szé - ben la - ko - zik, min - den lel - ki bü - nő - ket mi - tő - lünk el - tá - voz - tat - ván.

2. Első három soráról a szekvenciaforma jellegzetességei azonnal le is olvashatók. Hosszabb vagy rövidebb sorpárokat fogunk kapni, eltérő szöveggel, de változatlanul (vagy esetleg enyhén módosult formában) megismétlődő dallammal. Ez alól a szabály alól a legelső és a legutolsó lehet kivétel, ahogy a fenti példán sem ismétlődik meg *Az Szentlélek ajándéka legyen velünk* dallama.

3. A sorpár-szerkezet kitűnő segítség az esetleges kottahibák kiszűrésében. A fenti második dallamsor harmadik hangját (*ki az mi...*) például nyilván hibásan metszették a körtefába, ez azonban a párhuzamos harmadik sor megfelelő helyéről könnyen korrigálható (*minden lel...*).

Vi - lá - go - sí - tó és él - te - tő Szent - lé - lek, az mi szívünk - nek ho - má - lyát meg - tisz - tít - sad!
 Jó - a - ka - ra - tú ke - resz - tyé - nek - nek óh, te szent sze - re - tő - je!
 Bo - csás - sad az te a - ján - dé - ko - dat az mi ér - zé - ken - sé - gink - ben.

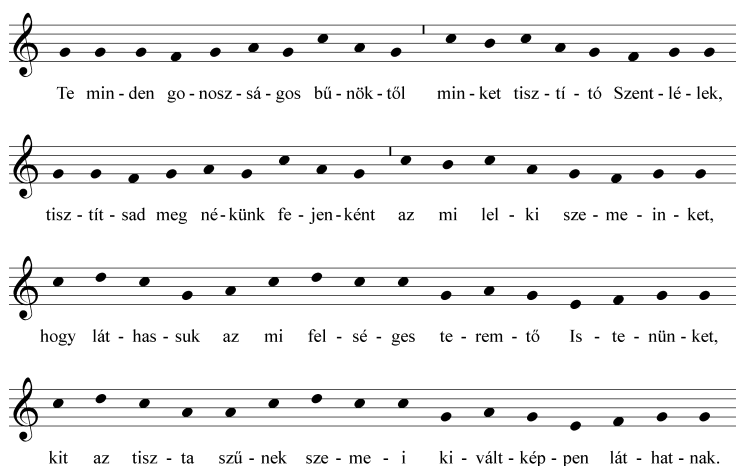
Megjegyzések:

1. A „sorpár” kifejezés bizonyos esetekben enyhén félrevezető lehet, hiszen a megismétlődő dallami egységek hossza nem ritkán több annál, mint amit egy levegővel vállalni lehet (ezt föntebb a sorok tördelésével igyekeztünk érzékeltetni). Vagyis a „sor” szót itt kettős, hol formatani, hol énektechnikai értelemben használjuk, ez azonban, ha tudjuk, miről beszélünk, nem okoz zavart.
2. *Bocsássad az mi érzékességinkben* – ezt ma így mondanánk: küldd el, engedd be, önts be az érzékeinkbe.
3. A *keresztényeknek* és az *óh, te szent szeretője* között a kottában hiányzik egy kulcsváltás (nem szextet, hanem kvartot kell énekelni), ez azon-

ban a sorpár második feléből teljesen világos, és egy apró kis baszszuskulccsal be is jelöltük.

4. *Szent szeretője és érzékenységinkben*: ugyanaz a dallam öt, illetve hat szótagra illesztve (más szavakkal: „virgulálás” az *érezékenységinkben* szó első szótagján). Megoldása semmiféle nehézséget sem jelent.
5. A dallamon igen céltudatos, és pedíg a szó modern értelmében vett „zeneszerzői” szerkesztés nyomai figyelhetők meg. A most elemzett két sorpár a hangterjedelem alsó kvartját vagy kvintjét járja be (a *g*-től az alsó *d*-ig vagy *c*-ig). A következő kettő a *g* fölötti tartományban fog pásztázni (és a fölső *c*-t és *d*-t célozza meg). Innen visszafelé nézve azután az is világos, hogy a darab mottójaként koncipiált első sor dallama ezt a két fekvést (a *g* alattit és a *g* fölöttit) rögtön össze is foglalja a maga jellegzetes, kvart-vázis szerkezetével (*d-g-c*).

Megjegyzések:

Te min - den go - nosz - sá - gos bü - nök - től min - ket tiszt - tí - tó Szent - lé - lek,
tisz - tit - sad meg né - künk fe - jen - ként az mi lel - ki sze - me - in - ket,
hogy lát - has - suk az mi fel - sé - ges te - rem - tő Is - te - nün - ket,
kit az tiszt - ta szü - nek sze - me - i ki - vált - kép - pen lát - hat - nak.

1. A szöveg itt, nem szó szerinti idézet formájában bár, de nagyon finoman és teljesen egyértelműen a Hegyi Beszédre céloz (Mt 5,8: „Boldogok a tiszta szívűek, mert ők meglátják az Istent”). Azt kéri a Szentlélektől, tisztítsa meg a lelki szemünket, hogy az Istent láthassuk. Ennek a kérésnek a maga korán túlnyúló, hallatlan aktualitása van: vajon nem azért nem látják atheista kortársaink az Istent, mert nem elég tiszták a lelki szemeik?
2. Figyeljük meg, hogy a szöveg szerzője egyáltalán nem korlátozza magát a pünkösdi textusokra, hanem gazdag bibliaismerettel „mazsolázza” egymás mellé azokat a helyeket, amelyek így vagy úgy kapcsolatba hozhatók a Szentlélek titokzatos munkájával. A következőket akár komplett üdvtörténeti áttekintésnek is nevezhetnénk:

Megjegyzések:

1. A Szentlélekkel és munkájával kapcsolatos bibliai áttekintés élére a

Pró-fé-tá-kat fel-ger-jesz-tél, hogy az Krisz-tus-nak ne-mes dí-csí-re-tét meg-hír-det-nék,

a-pos-ta-lo-kat bá-to-ri-tál, hogy az Krisz-tus-nak ne-vét mind ez vi-lá-gon vi-sel-nék.

Mi-ko-ron ré-gen te-rem-té ez vi-lá-got a min-den-ha-tó ö-rök Is-ten,

te az vi-zek-nek fe-let-te a-ján-dé-ko-dat ki-ter-jesz-téd, Szent-lé-lek Is-ten.

Az ke-reszt-sé-get id-vös-sé-günk-re né-künk szen-te-léd, szent a-ján-dé-kod-dal

lel-künk-ben min-ket mind meg-tisz-tít-ván. Sok nyel-ve-ken osz-tott vi-lá-got

és szer-zé-se-ket meg-e-gye-sí-tél, bál-vány-i-má-dó-kat az Úr Is-ten-ek

i-má-dá-sá-ra so-kat té-rít-vén.

szöveg kiemeli a prófétákat és az apostolokat, mint akik hosszú időn keresztül *kiváltképpen viselték* a Krisztus nevét. Utána azonban elkezd a történetet a legelején: a teremtésnél, amikor máris *Isten Lelke lebegett a vizek fölött*. A Szentlélek munkáját látja és látatja a továbbiakban, joggal, a keresztségben és a pünkösdi eseményekben, különösen a bábéli nyelvzavar és a vallási káosz orvoslásában. *A sok nyelveken osztott világ* után következő *szerveések* ugyanis a vallási elkülönülésre vonatkoznak (latin eredetiben: *Tu divisum per linguas mundum / et ritus adunasti, Domine*, Notker még a schisma előtt ír!).

2. Ezek után kibontakozik előttünk a szekvencia szövegének a tartalmi fölépítése. Az első részben arról volt szó, miért van nekünk Szentlé-

lekre szükségünk. A másodikban, történelmi illusztrációk segítségével, arról, mire képes a Szentlélek. A harmadikban, érzelmi csúcspontként, most következnek a könyörgések:

Te-né-ked a-zért mi kö-nyör-günk: meg-hall-gass ke-gyel-me-sen, Szent-lé-lek Is-ten,

ki nél-kül min-den i-mád-sá-gok csak hé-á-ban mon-dat-nak az Úr Is-ten-nek.

Óh, te, ki min-den ü-dő-be-li szen-te-ke-t meg-ta-nít-tot-tad, te szent a-ján-dé-kod-dal

ó-ke-t te-hoz-zád fo-gad-ván. Ez nap is-még-len az Krisz-tus a-pos-to-lit

a-ján-dé-ko-zád nagy csu-da a-ján-dék-kal, kit sen-ki nem hal-lott va-la,

és ez na-pot az-zal meg-di-csó-í-téd. Az Szent-lé-lek a-ján-(dé-ka lé-gyen vélünk!)

Megjegyzések:

1. A *Ki nélkül minden imádságok / csak héában mondatnak az Úr Istennek* itt aláhúzott szótagjaihoz tartozó dallam hangjai egy szekunddal föl-jebb csúsztak a kottában. Korrekciójuk az első sor megfelelő helye alapján igen könnyű. Maga a szöveg pedig egy félelmetes, és ma is föltétlenül aktuális figyelmeztetést tartalmaz: jártathatjuk mi a szán-ka-t, lehet még imádkozni is vég nélkül: ha nincs ott a Szentlélek Úr Isten, az mind csak *héában* mondatik.
2. Az utolsó sorpár a darab dallami csúcspontja is egyben. A felső *f*-fel a kompozíció hangterjedelme undecimára egészen ki, ami csak a szekvenciák körében nem számít példátlanak.
3. A *nagy csuda ajándék, kit senki nem hallott vala* – mai nyelven: a *csodá-latos és hallatlanul nagy ajándék*: maga a Szentlélek, aki *ez nap* lett a Krisztus apostolainak az osztályrésze (ne felejtjük el, hogy a pün-kösd első napi nagyistentisztelet kellős közepén vagyunk).

4. A szöveg legutolsó sora (és ez napot azzal megdicsőítéd) önálló dallamot kap, amely két kettes, egy hármas és egy négyes melizmával szépen „meg is van dicsőítve”.
5. Utolsó utáni sorként, mintegy ráadásul, a darab mottója: a legelső sor hangzik el még egyszer: *Az Szentlélek ajándéka légyen véleink.*

3.2

Húsvétra: *Győzedelmes Krisztusnak dicséretét*

A húsvéti szekvencia, a híres-nevezetes *Victimae paschali laudes* magyar református változatát a Spáczay Graduál 223–225. oldaláról idézhetjük:

Alia prosa in die resurrectionis

Magyarul:

Másik szekvencia a föltámadás napján („másik”, hiszen a könyv előző oldalain is különféle alkalmakra való szekvenciák sorakoznak).

Győ-ze-del-mes Krisz-tus-nak di-csé-re-tit hir-de-tik az ke-resz-tyé-nek.
 Bá-rány ju-ha-it meg-vál-tá, az ár-tat-lan Krisz-tus
 meg-en-gesz-te-lé aty-já-nak az bú-nő-sö-ke-t.
 Ha-lál és az é-let üt-kö-zé-nek csu-da üt-kö-zet-tel,
 é-let-nek ve-zé-re fel-tá-mad-ván u-ral-ko-dik
 az é-lő Krisz-tus.

Aha krosa indie resurrec^{tiomis}

...boly es. ...

...dimes, Christus...

dicereit, hiderik as ke

restignek: Sarani iuhgite meg

ualra as aratlan Christus, meg

engszige auianato as ...

Kalales az Uet ut kosenek eduda.

ut kosenel, eletnek ucsore felta,

...

maduan uralkodik az első Christus

Mondo meg nekünk Maria mit la tal

az újon, első Christusnak koporso-

iat, es fel tamador na la tam dicsoséget

Angyalokat latek, kesztonates ruhakat.

So ez tamador Christus en remen se gem,

telöl ucsi tanituanit Galileatan

Snkab kel hinnünk nekünk egi

igaz mondo Marianak, höhincm mint

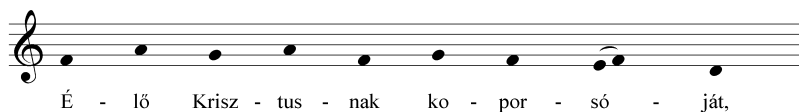

Megjegyzések:

1. A szöveg forrásául szolgáló latin nyelvű költemény a 11. század közepén, vagyis közel kétszáz évvel *Az Szentlélek ajándéka legyen velünk* után keletkezett. Szerzőjét Wipónak hívták, és a burgundi herceg udvarában teljesített szolgálatot (*cappellanus*, azaz „káplán” volt, ami sokmindent jelenthet: takarhat lelkipásztori, jegyzői-levéltárosi, de akár zenei feladatkört is).
2. A latin vers a maga korában egészen biztos, hogy főként szabálytalanul, de meglehetősen sűrűségben elhelyezett rímeivel keltett föltűnést. A magyar változat ezeknek a rímeknek a visszaadására nem törekszik.
3. A szekvencia-szerkezet itt is egy belső ismétlés nélküli első (vagy, ha tetszik, „nulladik”) formataggal kezdődik, amely azonban most két

dallamsornyi hosszúságú. Az utána következő ismétlődő szakaszpár kétszer három sorra tagolható.

4. A párhuzamos mondatok közül hosszúság tekintetében látványosan eltér egymástól kettő: ...*az bűnösöket és ...feltámadván uralkodik az élő Krisztus*. A nyolc szótagnyi növekmény dallamát a szerkesztő egyrészt „virgulálással”, másrészt a sor záróformulájának a megismétlésével „teremti elő”. Ilyen mértékű anomáliák a latin eredetiben nincsenek.

Megjegyzések:

1. A darab centrumában helyet foglaló párbeszéd a Szentírás különböző húsvéti elbeszéléseinek a mozaik-kockáiból van fölépítve. A föltámadott Krisztus a föltámadás hírével valóban elküldte a tanítványokhoz a magdalai Máriát (Jn 20,17). *Keszkenőről és ruhákról* (a protestáns új fordítás szerint: *kendőről és leplekről*) is szó van, ezeket azonban Péter és János látja (Jn 20, 6–7). *Az előlvérszi tanítvánit* egy harmadik helyről való (Mt 28,7), ahol a magdalai Mária és *a másik Mária* együtt válik a föltámadás tanújává.

2. *Előlévési* természetesen annyit jelent: előttük megy (latinul: *praecedet suos*: előtte fog menni az övéinek).
3. A hangterjedelme az előzőhöz hasonlóan ennek a darabnak is undecima (az alsó *a*-tól a felső *d*-ig). A meglepetés-effektusként megszólaló „plusz tartomány” azonban itt alulról csatlakozik az oktáv-gerinchez.

In-kább kell hin-nünk né-künk egy i - gaz - mon - dó Má - ri - á - nak,

hogy - nem mint az zsi - dók - nak ha - mis se - re - gé - nek.

Higy-gyük i - ga-zán Krisz-tust fel - tá - ma - dott - nak ha - lot - ta - i - ból.

Krisz-tus fel-tá-ma-da, mi bü-nün-ket el-mo-sá, már mi mind (örülünk...)

Óh, győ - ze - del - mes ki - rály, ir - gal - mazz mi - né - künk. Al - le - lu - ja.

Megjegyzések:

1. A szekvencia utolsó szakaszpárjának az első fele az újabb kori latin könyvekből hiányzik. Ennek az a magyarázata, hogy a tridenti zsinat, amely a szekvenciák nagy részét törölte a liturgiából, ezzel a fél sorral szemben külön cenzurát alkalmazott (majdnem biztos, hogy a szöveg antiszemita olvasatát akarta ezzel jó előre „kivédeni”). A darab teljes formája tehát 1563 után már csak a protestáns forrásokban található meg.
2. *Egy igazmondó Máriának*: ne határozatlan névelőt halljunk, hanem számnevet (latinul még kihegyezettebben: *solī Mariae veraci*). Vagyis: neki hiszünk, noha ő egyedül van, szemben a hamis tanúk egész seeregével (Mt 28,31–35-ről van szó).
3. A szakaszpár második fele kuszának látszik. Rendbe rakni a párhuzamos dallamsorok segítségével lehet. A dallamhangokat egymás

mellé rakosgatva kiderül, hogy a szekvencia a *halottaiból* szó után az *Óh, győzedelmes*-nél folytatódik, vagyis, hogy a *Krisztus feltámadta*: utólagos interpoláció. Erre utal az előtte látható, ütemvonal szerű elválasztó jel is.

4. A *Krisztus feltámadta*: kanció, népének, valószínűleg a legrégebbiben a műfajban (lásd többek között Huszár Gál 1561-es énekeskönyvének N5 ívén, továbbá a jelenlegi református énekeskönyv 185. dicséreteként is). Hogy dallamilag közvetlenül a szekvenciából származik, az az előzmények után nem is kérdés.
5. A Spáczay Graduálban ránk hagyományozott liturgikus helyét csak érzelmi megközelítéssel lehet megmagyarázni:
 - a) a húsvéti nagyistentisztelet legünnepibb tételét éneklő kórus egy fölszólító mondathoz érkezik: „Higgyük igazán...”,
 - b) a gyülekezet, amely az istentisztelet eseményeiben mai fogalmaink szerint szinte elképzelhetetlen intenzitással vesz részt, azonnal magára veszi ezt a fölszólítást, és spontán hitvallásával azonnal félbe is szakítja a kórust,
 - c) a húsvéti öröm kitörése után a kórus, a liturgia rendjét mintegy helyreállítva, befejezi a szekvenciát.

I.4

Egy rendkívüli tétel – a Te Deum

Az Öreg Graduálnak az üdvtörténeti ünnepek szertartási énekeit tartalmazó első, önmagában is hatalmas (158 oldalas) része, az úgynevezett temporale után, helyesebben talán: annak a függelékeként, a szerkesztők egy rendkívüli tétel magyar református változatát közlik, *Canticum Sancti Augustini / et Ambrosii / Te Deum laudamus* címmel (Szent Ágoston és Szent Ambrus canticuma, a Téged, Isten, dicsérünk). Arról az énekről van szó, amelynek az átköltései 242–243. dicséretként ma is benne vannak a magyar református énekeskönyvben (*Téged, Úr Isten, mi keresztyének dicsérünk és áldunk*, illetve *Téged, ó Isten, dicsérünk*).

A címfőirat az ének keletkezésének a legendájára utal, amely szerint, amikor Szent Ambrus (a himnuszok kapcsán már bőségesen emlegetett püspök) Kr. u. 387 húsvétján Milanóban megkeresztelte Szent Ágostont (354–430), akkor a keresztelőmedence mellett leszállt rájuk a Szentlélek, és egymás szavába vágva, ma így mondanánk: improvizatív énekelték végig a *Te Deum*-ot.

CANTICVM SAN- CTORVM AVGVSTINI ET AMBROSII.

TE DEVM LAVDAMVS.

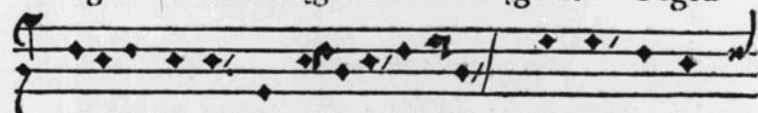
Téged Isten dicsirünk; Téged Vrnak, val-
lunk. Téged örök Atya Istent minden földi állat
tisztel. Téged mind az Angyalok, téged meny-
ország és minden benne való hatalmasságok. Téged
Cherubin és Seraphin Angyalok, szüntelen szoval
dicsirnek mondván; Szent Isten, Szent Vr,
Szent

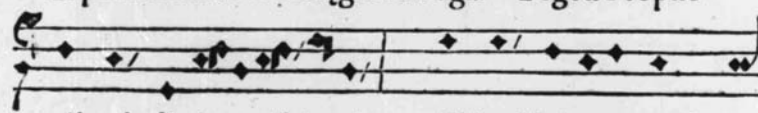
Szent seregeknek Vra Istene. Tellyes menyor-

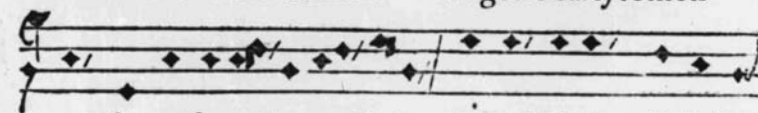
szágh és az föld, felfégednek dicsőségével. Téged

Apostoloknak dicsőféges soklága. Téged Prophé-

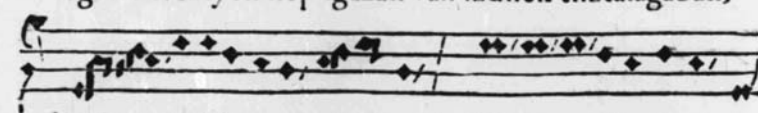
táknak dicsiretes számok. Téged Martyromok-

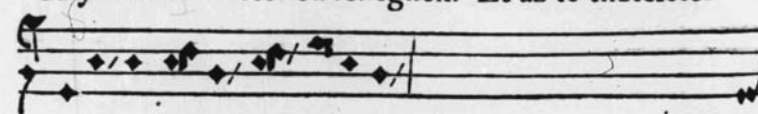
nak fényességes serege dicsir. Téged földnek szélef-

fégen kereztyén nép igazán vall szűnek tisztatágában,

Atyát mértékhetetlen fellégnék. Es az te tiszteletes

igaz egyetlen egy Fiadat.

Esaz

Es az vigasztaló szent Lélek Istent: Te dicsó-
 fégnek Királya Christus. Te Atya Istennek ter-
 mézfet szerint való Fia vagy. Te az emberi nem-
 zetnek megh szabadulááért, az testet fel venni nem
 utálád szűznek méhéből. Te megh győzvén az
 halálnak erejét, benned bizóknak meg nyitád meny-
 országnak kapuját. Te úlsz Atya Istennek jóbjá-
 ra, menyországna

X

di-

dicsőségében. Hiszünk tégedet igaz birónak len-
 ni. Kérünk azért téged légy segitfeggel az te szől-
 gaidnak, kiket szent véreddel meg váltottál. Eorók
 dicsőségben engedgyed szentiddel egytetemben
 megh ajándékoztaflunk. Idvözítsd az te népedet
 Vr Isten, és áld meg az te örökfegedet: és birjad
 őket, és dicsőfégre örökké fel magasztallyad. Téged
 felléges Vr Isten szún-

szüntelen való napon áldunk. Es dicsirjük
 az te szent nevedet mind örökkön örökké.
 Oltalmaz meg minket naponként Vram Isten,
 minden gonofzagtul. Kónyórully Vr Isten mi ray-
 tunk, és irgalmaz mi-nékünk. Légyen az te kegyef-
 fegyed Vr Isten mi raytunk, mert csak te benned biz-
 tunk. Te benned biztunk Vr Isten, hogy örökké
 meg ne gyaláztafsunk. Vgy: X 2 SYM.

Ez az esemény a mai történettudomány eszközeivel természetesen nem ellenőrizhető, és nem árt tudni, hogy a *Te Deum* keletkezésével kapcsolatban más legendák is vannak. Az előttünk lévő liturgikus tétel azonban egyrészt páratlan ünnepi lelkesültséget áraszt, és így lélektanilag könnyen engedi magát 387 húsvétjának rendkívüli eseményéhez asszociálni, másrészt a zsoltárok sorpárszerkezetét mutatja, vagyis ki-mondottan hitelesíteni látszik a kétszemélyes improvizációról szóló el-beszélést.

A hozzáértők azt tanítják, hogy a *Te Deum* eredetileg a keresztelési is-tentisztelet részeként került bele a liturgiába. Már a kora-középkorban át-került azonban az ünnepnapokat megelőző éjjeli imaóra (a matutinum) rendjébe, ünnepi zárótételként. Ezen kívül hosszú évszázadokon keresztül használatos volt, sőt mind a mai napig használatos alkalmi énekként is: a nagy megszabadulások, a nagy örömnépek reprezentatív hálaimájá-ként. Szövegét ebben az értelemben zenésítette meg Kodály Zoltán 1936-ban, Buda vára visszavívásának 250. évfordulóján.

Fontos ismeret az is, hogy a *Te Deum*-ot Luther Márton hitvallásnak tekintette, vagyis dogmatikai jelentőséget tulajdonított neki. Nem csak a gyülekezeti éneklés céljaira fordította le, versben (1528-ban), hanem egy tudományos fejtegetésekben vagy vitákban is felhasználható, né-met nyelvű alapszöveget is készített belőle, prózában (1537-ben). A *Te Deum* helye ökumenikus jelentőségét tekintve ezek szerint egyenesen a „Hiszekegy” mellett van.

A magyar *Te Deum* története is kész regény. Első hangjegyes népéne-künk a 16. század elejéről való, ún. Peer-kódex *Te Deum*-a volt. A re-formáció nemzedékei a magától értetődő természetesség gesztusával vették át, és adták tovább kézzől kézre, graduálról graduálra.

A következő oldalakon, amint azt zenei szerkezete megkínánja, a pszalmódia modorában fogjuk földolgozni:

A „tonusdallamot” leghelyesebb lesz egy viszonylag hosszú sorpár szövegével megadnunk.

- dik-stb. sorpár elején, amelyek mind közvetlenül *b*-vel kezdődnek. Következésképpen mindenütt ott van azonban a második initium (*m l*, például: *téged mennyország...*, vagy *szüntelen szóval...*).
3. Az eddig tanultakhoz képest újdonság, hogy a tenor más hangon (*b-n*) van az első, más hangon (*g-n*) a második sorban. Mivel a hangok egyesével mindenütt ki vannak írva, ez semmi, de semmi gondot nem okoz.
 4. A mediatio teljesen szabályos két hangsúlyos formulaként viselkedik. Az eddigi példatárban 2+2, 2+3 és 3+3 szótagos esetei fordulnak elő (...*Atya Istent*, ...*mind az angyalok*, ...*szerafin angyalok*).
 5. Nem sokkal rakoncátlanabb a terminatio sem: mindössze annyit kell észrevenni, hogy az első hangsúly három szótagos teljes formája (például: ...*dicsőrnék*, *mondván*) a második-harmadik hang melizmás összevonásával alakul át két szótagossá (például: ...*földi állat*).
 6. A *minden földi állat-hoz* lásd az énekeskönyv 160. dicséretét: *Minden teremtett állatok / az Úr Istent áldják*. Ez természetesen azt jelenti: minden élőlény.
 7. Rendkívülinek ezek után csak a legelső sor tűnik (bár a legfontosabb formulák azon is fölismerhetők). Úgy látszik, az első initium csak akkor tér vissza, amikor egy-egy szót hangsúlyozni kell:

Szent Is - ten, Szent Úr, Szent se-re-gek-nek U - ra Is - te - ne. Tel-jes mennyország és az föld,
fel - sé - ged-nek di - cső - sé - gé - vel.

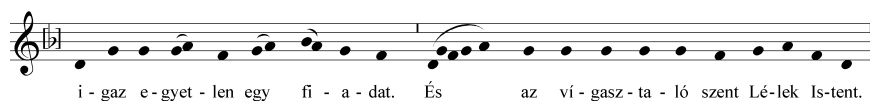
Megjegyzések:

1. A *szent* szó ismétléseit megismételt initiumokkal emeli ki a dallam, vagyis azzal, hogy pár szótag után újra sort indít.
2. A mediatio a három extra-rövid sorra „nem fér ki”. Szabályszerű terminatióba torkollik viszont az ...*Ura, Istene*, az utána következő sor pedig (*Teljes mennyország...*) már teljesen visszazökken a korábbi kerékvágásba.

Négy sorpár következik itt, amely az eddigiek alapján problémátlanul, úgyszólván „blattról” olvasható.

Megjegyzések:

1. Az *Atyját* két szótagján egy initium és egy mediatio zsúfolódik össze,

nyilván a szó kiemelésére (két *ty*-t azért javasltunk, mert, mint a folytatásból kiderül, birtokos szerkezetről van szó).

2. Újabb „normális” sor után következnek a meglepetés: a ...*Szentlélek Is-tent* sor új, *d*-terminatióba fut bele, mégpedig mediatio nélkül. Nincsen mediatiója még a következő sornak sem (amely szintén túl rövid ahhoz, hogy mind a két formulát a hátára vegye).

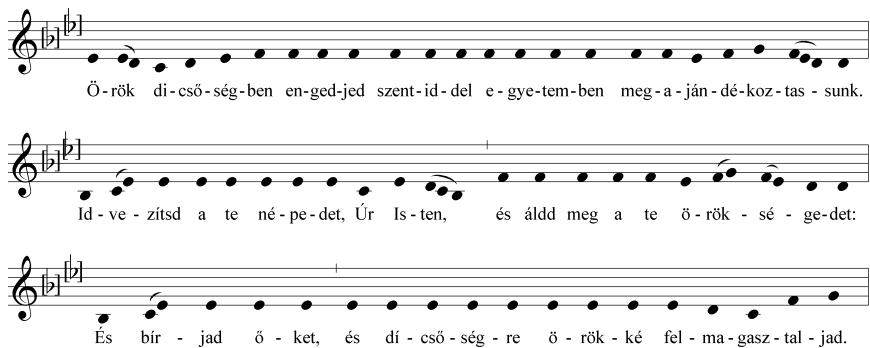
Most jutunk csak odáig, hogy ennek a második fajta pszalmódiának a formuláit ujjhegyre szedhessük:

Megjegyzések:

1. Első initium ebben az új szakaszban nincsen. A második initium változatlan.
2. Módosult a tenor-hang: a sorpár első felében leszállt *b*-ről *g*-re.
3. Mélyebbre került a terminatio is, *f*-ről *d*-re. A második szakaszhangképe tehát sötétebb, „nyomottabb”.
4. Ebben a második rendszerben négy újabb sorpár hangzik el.

Azután sorról sorra izgalmas dallami események következnek.

Ö - rök dí - cső - ség - ben en - ged - jed szent - id - del e - gye - tem - ben meg - a - ján - dé - koz - tas - sunk.
 Id - ve - zítst a te né - pe - det, Úr Is - ten, és áldd meg a te ö - rök - sé - ge - det:
 És bír - jad ö - ket, és dí - cső - ség - re ö - rök - ké fel - ma - gasz - tal - jad.

Megjegyzések:

1. Itt van szükség a második *b*-re (a kulcsváltás után kis szekundot lépünk, és nem *e*-t éneklünk, hanem *esz*-t).
2. A három sornyi anyagból csak a középső viselkedik komplett sorpárként, *esz*, illetve *f* tenorokkal. Ez a formula-rend azonban csak egyszer hangzik el: nincs ideje stabilizálódni.
3. A harmadik sor vége szintén egymagában áll, és érezhetően „vissz modulál” (újkori szó!) az első rendszerbe:

Té - ged, fel - sé - ges Úr Is - ten, szűn - te - len va - ló na - pon ál - dunk.
 És dí - csír - jük az te Szent ne - ve - det mind ö - rök - kön ö - rök - ké.

Megjegyzések:

1. A darab elejének a pszalmódikus rendje érezhetően helyreállt. De különbségek is vannak:
2. Mostantól kezdve minden sorpár initiummal kezdődik. Ez föltétlenül hozzájárul a darab befejezésének még az eddigieknél is emelkedettebb hangvételéhez.
3. Mind a mediatio, mind a terminatio rajzolata megváltozott valamelyest. Különösen fontos a sorok hangsúlyos-hajlításos *fg* végződése (a kottametsző bicskája két helyen megcsúszott, és a *g* helyett beleszaladt az *a*-ba: ez természetesen mind a két helyen javítandó).
4. Lényeges különbség az is, hogy a darab első szakaszától eltérően itt végig *g* hangon fut a recitáció.

A befejezés dallama olyan, mint hogyha az egész mű útját akarná tömörített formában újra megjárni:

Le-gyen a te-ke-gyes-sé-ged Úr Is-ten mi raj-tunk, mert csak te ben-ned bíz-tunk.
 Te ben-ned bíz-tunk, Úr Is-ten, hogy ö-rök-ké meg ne gya-láz-tas-sunk.
 Úgy lé-gyen.

Megjegyzések:

1. A ...mert csak tebenned bízunk úgy zárul, mint ahogyha megint a *Te, dicsőségnek Királya, Krisztus-nak* kellene következnie.
2. A második rendszer helyett azonban rögtön a harmadikba jutunk, egy sorpár erejéig.
3. A tételnek szép, gazdag, melizmatikus *amen*-koronája van:

Végül következék a Te Deum teljes átírása:

Té-ged, Is-ten, dí-csi-rünk, Té-ged Úr-nak val-lunk. Té-ged, ö-rök A-tya Is-tent,
 min-den föl-di ál-lat tisz-tel. Té-ged mind az An-gya-lok,
 té-ged menny-or-szág és min-den ben-ne va-ló ha-tal-mas-sá-gok.
 Té-ged Ke-ru-bin és Sze-ra-fin An-gya-lok, szün-te-len szó-val dí-csír-nek mond-ván:
 Szent Is-ten, Szent Úr, Szent se-re-gek-nek U-ra Is-te-ne. Tel-jes menny-or-szág és az föld,
 fel-sé-ged-nek di-cső-sé-gé-vel. Té-ged A-pos-to-lok-nak di-cső-sé-ges sok-sá-ga.
 Té-ged pró-fé-ták-nak di-csé-re-tes szá-mok. Té-ged már-ti-rom-ok-nak

fé - nyes - sé - ges se - re - ge dí - csír. Té - ged föld - nek szé - les - sé - gén

Aty - ját mér - ték - he - tet - len fel - ség - nek. És a te tisz - te - le - tes

i - gaz e - gyet - len egy fi - a - dat. És az ví - gasz - ta - ló szent Lé - lek Is - tent.

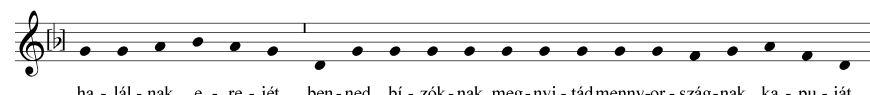
Te, di - cső - ség - nek Ki - rá - lya, Krisz - tus, Te A - nya Is - ten - nek

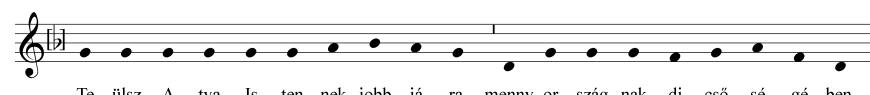
ter - mé - szet sze - rint va - ló fi - a vagy. Te az em - be - ri nem - zet - nek meg - sza - ba - du - lá - sá - ért

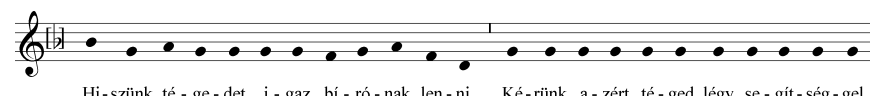
az tes - tet fel - ven - ni nem u - tá - lád Szűz - nek mé - hé - ből. Te meg - győz - vén az

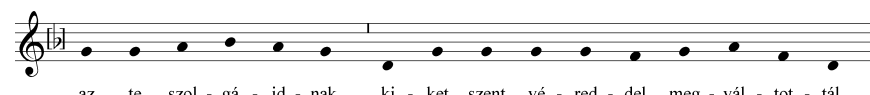
ha - lál - nak e - re - jét, ben - ned bí - zók - nak meg - nyí - tád menny - or - szág - nak ka - pu - ját.

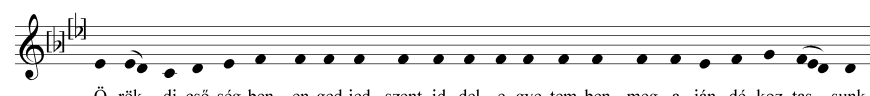
Te ülsz A - nya Is - ten - nek jobb - já - ra, menny - or - szág - nak di - cső - sé - gé - ben.

Hi - szünk té - ge - det i - gaz bí - ró - nak len - ni. Ké - rünk a - zért té - ged légy se - git - ség - gel

az te szol - gá - id - nak, ki - ket szent vé - red - del meg - vál - tot - tál.

Ö - rök di - cső - ség - ben en - ged - jed szent - id - del e - gye - tem - ben meg - a - ján - dé - koz - tas - sunk.

Id - ve - zítsd a te né - pe - det, Úr Is - ten, és áldd meg a te ö - rök - sé - ge - det:

És bír - jad ö - ket, és dí - cső - ség - re ö - rök - ké fel - ma - gasz - tal - jad.

Té - ged, fel - sé - ges Úr Is - ten, szűn - te - len va - ló na - pon ál - dunk.

És dí - csír - jük az te Szent ne - ve - det mind ö - rök - kön ö - rök - ké.

Ol - tal - mazz meg min - ket na - pon - ként, U - ram Is - ten, min - den go - nosz - ság - tul.

Kö - nyö - rülj Úr Is - ten mi - raj - tunk, és ír - gal - mazz mi - né - künk.

Le - gyen a te ke - gyes - sé - ged Úr Is - ten mi raj - tunk, mert csak te ben - ned bíz - tunk.

Te ben - ned bíz - tunk, Úr Is - ten, hogy ö - rök - ké meg ne gya - láz - tas - sunk.

Úgy lé - gyen.

II.

Az orgonazene

1.

AZ ORGONISTA AZ ISTENTISZTELETEN TEGNAP ÉS MA

1.1

Bevezetés

Az orgonával és annak liturgikus alkalmazásával kapcsolatban az évszázadok során számos különböző nézet fogalmazódott meg. Ezekre általában az jellemző, hogy noha nem ritkán igen rangos forrásból, reformátoroknak, vagy a maguk kora vezető theologusainak a tollából származnak, egymástól nagyon különböző theologiai kiindulópontot választanak maguknak, és ennek megfelelően, még adott felekezeten belül is, a lehető legkülönbözőbb eredményekre jutnak.

Hasonlóképpen a lehető legkülönbözőbb vélemények hallhatók, egyrészt laikus körökben és laikus megfogalmazásokban, de másrészt „tiszteletes és tudós” szájakból ma is. Magyar református vonatkozásban külön szemet szúr a papíron kinyilatkoztatott elvek és a gyakorlat közötti szakadék. Hiszen mind az 1927-es, mind az 1985-ös Agenda szerint illegitim formabontásnak kellene hogy számítson akár csak egy egyszerű kis istentiszteleti preludium megszólaltatása is, amelynek a jelenkor istentiszteletre járó, gyakorló reformátussága már, hála Istennek, inkább az elmaradását nehezményezné.

Ezek között a kaotikus viszonyok között egyféleképpen lehet rendet vágni: a hangszer történetének és irodalmának az alapos ismeretében.

Az orgona története és irodalma azonban annyira gazdag és annyira szerteágazó, hogy az itt következőkben alapos ismertetésről szó sem lehet. Kínálkozik viszont egy másik megoldás: három történelmi pillanatképet fogunk felvillantani, amelyek valamiféle tájékozódás kiindulópontjául szolgálhatnak, illetve amelyek egy tudatosabb, következetesebb és egészségesebb szemléletmód kialakításához a maguk távlataival hozzájárulhatnak. A megszívlelendő tanulságok minimumát ezek után egy külön kis fejezetben készülünk összefoglalni.

1.2 A középkor

A Nyugat-európai orgona történetének a kezdetét általában egy híressé vált adathoz szokás kötni: V. Konsztantinosz bizánci császár (aki 741–775 között uralkodott) 757-ben a Compiègne-i birodalmi gyűlésre egy orgonát küldött ajándékba Kis Pippin (kb. 715–768) frank uralkodónak. Mivel az orgona Bizáncban a császári hatalom szimbóluma volt, a bizánci császár Kis Pippint ezzel a gesztussal mintegy uralkodótársának ismerte el. A világi hatalom szimbóluma azonban Nyugaton nagyon hamar papok és szerzetesek kezébe került: az első, név szerint is ismert európai orgonaépítő, egy bizonyos Georgius Veneticus (azaz: „Velencei György”), pap volt, és 800 körül, *more Graecorum*, a görögök modorában, vagyishát nyilván a bizánci orgona mintájára készítette el a hangszereit.

Vajon mire használták az orgonát új társadalmi beágyazottságában, egyházi közegben?

Nem tudjuk.

Tudjuk viszont, hogy a hangszer hallatlan rangnak, tekintélynek örvendett, és hogy ez a rang a vele foglalkozó személyeket is megillette. Mert milyen hangszer is az orgona? Fejedelmi hangszer. A császártól érkezett Keletről, és Nyugaton is fejedelmek, később egyházfejedelmek környezetében jutott szerephez. És akik értettek hozzá, az orgonaépítők és az orgona megszólaltatói, szintén a fejedelmek közvetlen környezetéhez tartoztak, már csak anyagi okokból is, hiszen a hangszer már akkor is rendkívüli luxusnak számított.

De fejedelmi hangszer kellett hogy legyen az orgona abban az értelemben is, hogy a megépítése magas szintű elméleti és gyakorlati ismereteket követelő szellemi teljesítménynek számított, és ezek után legfeljebb a ma embere csodálkozik azon, hogy az első orgona-értekezők szerzői kivétel nélkül mind magas rangú egyházi személyiségek voltak.

Említsük meg az egyik legnevezetesebbiket, Wilhelmet, Hirschau bencés kolostorának az apátját (Hirschau a mai német-francia határtól nem túl messze, a Schwarzwaldban található). Ő a 11. század második felében élt, és *Nova fistularum mensura*, azaz „A sípok új méretezése” címmel írt értekezést. Mármost a korábbi hasonló, bár lényegesen rövidebb traktátusok a sípok méretezését diatonikusan próbálták kiszámítani. Például a nagy *F*-ből határozták meg, így vagy úgy, hogy mekkora legyen a nagy *G*, a *G*-ből, hogy mekkora legyen az *A*, és így tovább. Wilhelm apát a zeneelméletben jártas, bár enyhén konzervatív

férfiú volt: nem az Arezzói Guido féle hexachordban, hanem az ókor tetrachord-rendszerében gondolkozott. Éppen ez segítette hozzá ahhoz a fölismeréshez, hogy a tiszta oktáv tulajdonképpen két tetrachord kapcsolata, és hogy ennek a két tetrachordnak a hangjait legcélszerűbb egymás mellé hangolni. Ezt ma egyszerű szavakkal úgy mondjuk, hogy Wilhelm apát „feltalálta” a kvint-hangolást.

Végül fejedelmi hangszer az orgona még egy harmadik okból is. Tudnivaló, hogy az ókori orgonák általában kicsik voltak, egy regisztereseek, vagy ha mégis több regiszterük volt (mint a mi híres aquincumi orgonánknak), akkor ezeket a regisztereket egyesével, külön-külön használták. A középkor orgonái viszont az esetek nagy többségében óriásiak, úgynevezett *Blockwerk*-ek voltak, azaz mindig együtt szóltak meg rajtuk az adott billentyűhöz tartozó összes síp: még nem lehetett rajtuk regisztrálni. Félelmetes szerkezet lehetett például az az orgona, amelyről a 10. századi Winchesterből (Angliából) maradt fenn leírás: csak a fújtatásához negyven emberre volt szükség. Hasonló benyomásokat közvetít Michael Praetorius (1571–1621) a halberstadti dóm 14. századi orgonájáról, amelyet ő a 17. elején még látott, sőt, amelyet le is rajzolt *Syntagma musicum* című munkájának hangszer-atlasz jellegű második részében (1618). A halberstadti orgona három manuálját az elképesztő méretek, illetve az azzal összefüggő súlyviszonyok miatt ökölrel kellett megszólaltatni, a pedált pedig térddel működtették. Hosszan lehetne részletezni, mi mindent jelent ez a hangszeren megszólaltatható zene szempontjából. Szociológiailag azonban mindenképpen megintcsak arra mutat, hogy az orgona fejedelmi hangszer, az orgonista pedig fejedelem. Mert ki is az orgonista? Egy nagy munkacsapat parancsnoka, aki arról gondoskodik, hogy a szertartás megfelelő pontján, negyven (vagy ki tudja, hány) ember harmonikus együttműködésének az eredményeképpen megszólalhasson a kor akusztikus csodája: az orgona.

Ezek a rendkívüli állapotok azonban természetesen nem voltak hosszú távon fönntarthatóak, és talán nem is lett volna jó, ha hosszú távon fönntmaradnak.

Az orgona lassanként kikerült a fejedelmi udvarokból, az egyház-fejedelmek környezetéből, és egyszerűbb, kevésbé fényűző helyeken is egyre gyakrabban megszólalt. Természetesen messze nem lehetett mindenütt a winchesteri vagy a halberstadti méreteket utánozni. Érdekes, hogy bár a középkor végén a hangszer már széles körben ismert volt, az orgonisták még mindig fönntudták tartani kiemelt helyzetüket. Ez részben összefügg egy új orgonatípus, a portatív (a hordozható orgona)

elterjedésével. Fölemelhető, karra vehető, az esetek túlnyomó többségében egyetlen regiszteres kis hangszer kell elképzelni, amelyet szalaggal vagy hevederrel tartott a nyakában az orgonista, a bal kezével, hátulról fújtatta, a jobb kezével pedig játszott rajta. Ezt a hangszeret használták a rangos középkor-végi polifon kórusok (a cappellák), részben a tanulás céljaira, részben talán az előadás segítésére, valahogy a pár évszázaddal későbbi basso continuo szerepkörében.

És ki játszott rajta? A cappellanusok, azaz a cappella tagjai, egymást föl váltva. Ez annyit jelent, hogy az orgonajáték mindegyiküknek a képzéséhez hozzátartozott. De ha közülük csak egyvalaki volt vele mintegy specialistaként megbízva, a cappellának (és ez a döntő) az is a tagja volt. Óriási rangot jelentett ez abban a korban, amikor a legmagasabb rangú zenének a vokális polifonia számított, és a hangszerjátékosok társadalmi elismertsége messze a kórusénekes-zeneszerzőké után következett. A jocularok tehát, a trubadurok hangszeres „fegyverhordozói”, vagy a városi hangszerjátékosok (Johann Ambrosius Bach eisenachi városi trombitásnak, Johann Sebastian Bach apjának a késő-középkori elődei) a ranglétrán mind sokkal lejjebb állottak, a cappellanus előkelő pozíciójába pedig a hangszeresek közül egyedül az orgonistákat helyezték.

Ez fejeződik ki Guillaume Dufay (kb. 1400–1477) közismert képén is. A színes képen két alak látható: Dufay a bal-, neves pályatársa és barátja, Gilles Binchois (kb. 1400–1460) a jobboldalon. Binchois egy középkori, úgynevezett kerethárfát tart a kezében, annak a jeleként, hogy ő a világi líra mestere, Dufay mellett pedig, a földön, egy portatív áll. A magasrangú polifon művészetet ez esetben tehát egy orgona szimbolizálja.

1.3

A 17. század

Az orgonával és annak liturgikus alkalmazásával kapcsolatos különféle nézetek a megszokottnál is sokkal élesebben ütköztek össze 1660 táján, Hamburgban és környékén. A teljes részletességgel rekonstruálható eseménysort az teszi különösen jelentőssé, hogy az orgonazene történetének az egyik nagy virágkorában játszódtott le, mégpedig protestáns (lutheránus) háttér előtt.

1661-ben Theophil Grossgebauer rostocki theologia-professzor könyvet jelentetett meg *Wächterstimme aus dem verwüsteten Zion* (Az őrző hangja a sivataggá vált Sionból) címmel. Ő radikális lutheránus volt,

és előszeretettel ostromozta a korabeli szertartások visszásságait, korlátozni kívánta az egyházzenét, természetesen az orgonazenét is.

A könyv egyik „szívhez szóló” bekezdése így hangzik: *Ott ül az orgonista. Játszik. Bemutatja a művészetét. Mármost, hogy egy ember a művészetét bemutathassa, azért kell ott ülnie Jézus Krisztus egész gyülekezetének. Aki a sípok zúgását hallgatja, az lassanként mind álmosabbá, mind lomhábbá válik. Egyesek elalszanak, mások locsognak, ismét mások illetlenül nézelődnek. Vannak olyanok is, akik szívesen imádkoznának. De a nagy zúgás-morajlás úgy leköti és úgy összezavarja őket, hogy erről már szó sem lehet.*

A könyvnek Észak-Németországban nagy sikere volt, elkapkodták.

A kor első számú hamburgi orgonaművész-zeneszerzője, Heinrich Scheidemann (kb. 1596–1663), elküldte egy példányát Hector Mithobius otterndorfi lelkipásztornak, aki a sógora volt. Mithobius theologiai szempontból nyilván más beállítottságú volt, de egyben azt is feladatának érezte, hogy a sógora szakmájának a védelmére keljen, és ezért már a következő évben (1662-ben) megjelentetett egy elleniratot a következő címen: *Psalmodia Christiana, das ist, gründliche Gewissensbelehrung, was von der Christen Musica, so wohl vocali als instrumentali zu halten* (Keresztyén zsoltárének, azaz alapos lelkiismereti tanítás, mit kell tartanunk a keresztyének muzsikájáról, mind a vokálisról, mind az instrumentálisról). Az előbb idézett „szívhez szóló” bekezdésre ebben ellenbekezdés olvasható: *Az orgonista nem azért ül ott, hogy a művészetét bemutassa, hanem hogy művészetével Istent dicsérje, és szívhez szóló harmóniájával önmagát is, de főleg a gyülekezetet Isten előtti csendességre, bensőséges áhútra, lélek szerinti gondolatokra és az Úr előtti örvendezésre juttassa, egyszerűen, hogy a közösséget friss és vidám istentiszteletre serkentse. Mert a jól megépített orgona által a templomi nyilvános istentisztelet különlegesen felékesítetik, kellemetessé és kívánatosá tétetik. Hiszen az orgona, minden hangszernek királynője, méltó arra, hogy Isten fenségét a hívek gyülekezetében dicsérje és magasztalja. Ami által magának az istentiszteletnek a szépsége és a rangja is öregbül.*

Érdemes fölfigyelni arra, hogy Hector Mithobius érvelésében a középkor gondolata cseng vissza: az orgona fenséges, fejedelmi hangszer, és méltó (mégpedig egyedül méltó) arra, hogy a gyülekezetben Isten dicsőségét reprezentálja.

A történetnek azonban még itt sincs vége. 1662-ben orgonaavató istentisztelet volt Otterndorfban, amelyen jelen volt először is Mithobius (a hangszert nyilván ő építtette), jelen volt Scheidemann, mint ünnepi orgonista, és jelen volt az egyházmegye esperese, Mithobius apósa, akit Johann Münstermann-nak hívtak. Részletes doku-

mentáció maradt fenn az orgonaavató istentisztelet liturgiájáról is, de máig olvasható Münstermann ünnepi prédikációja is, szóról szóra.

Nézzük előbb a prédikációt!

Itt az ideje, hogy hálát adjunk Istennek – mondotta az esperes úr –, hogy ez a templom most egy új, nagyszerű ékességgel, egy drága orgonával gazdagodott. Adjunk hálát, de ne álljunk meg az egyszerű hálaadásnál. Tekintsük nap mint nap folyamatosan a kötelességünknek, hogy hálánk jeléül az orgonistákat és a többi muzsikuskokat, nemes művészi szolgálataik viszonzásaképpen, szerezsük, és az őket megillető tiszteletben tartsuk.

A hangszer tekintélye, megintcsak, mint a középkorban, egy pillanat alatt a hangszerjátszó muzsikus tekintélyévé változik.

Mert a valóságban nem ez a helyzet – hangzik a meglepő diagnózis az orgonaművészet fénykorában –: a valóságban, amíg az orgona szól, sokan kimennek a templomból a templomkertbe, hogy az időt sétálgatással és csevegéssel üssék agyon. Ha pedig mégis bent maradnak, dann sitzen sie da, wie das dumme unvernünftige Vieh, akkor úgy ülnek ott, mint az oktalan, esztelen barrom. Megvetik az orgonistákat, és ennek kifejezést is adnak, amikor csak alkalmuk van rá.

*Pedig – folytatódik a prédikáció – az orgona sokkal több, mint dász, sokkal több, mint a reprezentáció egyik lehetséges eszköze. Az orgonában az Isten és az ember viszonya ábrázolódik ki. Münstermann szerint az ember tulajdonképpen egy orgona, amelyen a Szentlélek, a mennyei orgonista játszik, a Lélek munkája pedig, *das ist die ewige, selige, himmlische Music Cantorei*, „az örökkévaló, boldogságos, mennyei kántorátus”, azaz „muzsika-csinálás”. Az ember szája és nyelve a sípoknak és a sípokban rezgő nyelveknek felel meg, az Isten Igéje a fúvó, amely a szelet belénk hajtja, végül a mennyei orgonista, a Szentlélek az, aki a szívek és az érzések harmóniáját megsztrálja.*

Világos, hogy az esperes úr lelki szemei előtt immár nem a középkor, vagy nem a 16. század portatívjai, pozitívjai, tehát viszonylag apró hangszerei, hanem a nagy északnémet orgonák lebegtek, amelyek sok manuáljukkal, számos regiszterükkel, és gyakorlatilag mindmáig fölül nem múlt hangszíngazdagságukkal valóban ámulatot keltettek, illetve keltenek ma is. Aki egy ilyen bonyolult szerkezetet, egy ilyen bámulatos organizmust irányítani képes, az nem lehet más, mint Isten örökkévaló titkainak az ismerője. Az az egybevetés pedig, amely szerint „orgonista maga a Szentlélek is”, természetesen több mint hízelgő.

Bőven szolgál tanulságokkal azután az orgonaavató istentisztelet liturgiája is.

Otterndorfban reggel nyolc órakor megszólaltak a harangok. Amikor

elhallgattak, a kántor az iskolás gyerekekkel a tele templom előtt elénekelte a *Veni sancte Spiritus*-t, choraliter (ez a szó itt kíséret nélküli egyszólamúságot jelent). Nota bene: másfél évszázadnyi protestáns múlttal a hátuk mögött, latinul. De hogy a szöveg mit jelent, a gyerekek megtanulták, a felnőttek pedig már jól tudták, hiszen annakidején maguk is az otterndorfi evangélikus iskolába jártak. Mi másra való egy felekezeti iskola? Könyvünk 1., 2., 5. fejezetében bemutatott és elemzett antifónáról van szó.

Utána Herr Scheidemann egy preludiumot játszott a felszentelésre váró orgonán.

Utána megint Herr Scheidemann egy szellemmel és művészettel teli koncertet (ma úgy mondanánk: templomi áriát) énekeltetett orgonakísérettel, voce sola.

Majd a kórus és a gyülekezet elénekelte a 147. zsoltárra írott, közismert éneket: *Lobet den Herren, denn er ist sehr freundlich* (a mi énekeskönyvünk 198. dicséretéről, illetve annak a sokversszakos német eredetijéről van szó: *Ti keresztények, dicsérjétek Istent*), mégpedig úgy, hogy közben „egyező hangon” az orgona is megszólalt.

Utána az esperes úr prédikációt tartott, amelynek a végén – mondja a liturgia vázлата – külön figyelmeztette a gyülekezetet, hogy amíg az orgona szól, maradjon csendben.

A prédikáció után Herr Scheidemann *Resonet organo* címmel újabb kellemes és szép koncertet énekeltetett voce sola.

Erre következett részint kóruson, részint orgonán Andreas Hammerschmidt (1611–1675) 38. motettája, amelyben az orgonának azok a regiszterei, illetve azok a vonós és fúvós hangszerek szólaltak meg, amelyekről a szöveg beszél, úgymint a hegedűk, a fuvolák, a kornettek, a harsonák és a cimbelek (ennek a darabnak a szövege tudniillik a teljes 150. zsoltárral azonos: *Alleluja, lobet den Herrn in seinem Heiligtum*).

Utána egy hálaima és az áldás következett.

Befejezésül még egy koncertet énekeltek orgonával, a gyülekezet pedig hazament.

A patrónusok és a prédikátorok viszont az istentisztelet után sem hazafelé indultak, hanem fölmentek az orgonához, amelyet Herr Scheidemann több mint három óra hosszat a lehető legalaposabban megvizsgált és kipróbált. Végül együtt elmentek ebédelni.

Mire érdemes ebből fölfigyelni?

Először is arra, hogy szóló-orgonadarab, az istentisztelet elején megszólaló *Praeambulum*-tól eltekintve, az egész hosszú szertartásban

sehol sincs. A tulajdonképpeni orgonahangversenyt nem is az istentiszteleten, hanem az istentisztelet után tartották, kimondottan szűk körben.

A gyülekezet a prédikáció végén külön figyelmeztetésben részesült, hogy maradjon csendben. Nyilvánvaló, hogy egy két-, legfeljebb három oldalas preludiumnál többet nem volt célszerű a nyakába varrni.

Egészen más a helyzet a basso continuo kíséretes vokális darabokkal (a templomi áriákkal). Úgy tűnik, hogy ezeket a gyülekezet, érdekes módon, érti és élvezi, van is belőlük az istentiszteleten három is, orgonával, természetesen. Föltételezhető, hogy ezeket talán azért értették könnyebben, mert szövegük is volt. Hasonló „háttérfeladatokat” látott el az orgona és az orgonista a motettában, de a *Lobet den Herrn* strófikus közénekben is.

A mai orgonista és a mai orgonarajongó nagyon jól teszi, ha átadja magát annak az üdvös kijózanodásnak, amelyre a fönti pillanatkép hívja. És nagyon jól teszi, ha példát vesz Heinrich Scheidemannról, aki nem akarta magas művészetét olyanokra rátukumálni, akiket az egyáltalán nem érdekelt, egyszerűen azért, mert nem voltak érettek rá.

1.4

Egy magyar református álláspont

A magyar református múlttal kapcsolatban szörnyülködve szokás újra meg újra említeni az Öreg Graduál előszavát (1636), és benne Geleji Katona István (1589–1649) gyulafehérvári püspök híres orgona-tilalmát.

Az orgonatilalom valóban létezik, a szörnyülködés azonban nem jogos. Geleji Katona István józanul, felelősen, még hozzá magas színvonalon gondolkodó theologus elme volt, az Öreg Graduál előszava pedig egy ragyogóan megszerkesztett írásmű, mai szavakkal élve: a 17. századi magyar református esztétika foglalata. Részint ennek a bemutatására, részint a mögöttünk lévő évtizedek egyoldalúságának az ellensúlyozására idézzük először az előszónak azt a bekezdését, amelyben a szerző az egyházzene hasznáról beszél, és a tudományos próza stílusán belül maradván is himnikus magaslatokba emelkedik.

Az istentiszteleti éneklés *hasznai és végei* 17. századi magyar református elemzésben *sok félék. Legfőbb penig azok között az Isten dicsősége, amely ez által sokkal... tündöklőbbé tétetik.*

De vannak *reánk, emberekre háramló hasznai és gyümölcsei is, úgymint*

elsőbben az gyönyörködtetés. Szó sincs tehát sem elvakultságról, sem aszkétizmusról, sem zeneellenességről, sőt, a püspök Dávid királyra és Elizeus prófétára hivatkozik, vagyis bibliai példákkal támasztja alá, amit a zenéről mond (1Sám 16,16–23, 2Kir 3,15).

Azután majd még nagyobb haszon-nak nevezi, és, a változatosság kedvéért, egy-egy Ovidius-, illetve Vergilius-idézettel támasztja alá azt, hogy a zene a munkabéli fáradtságnak terhet is mintegy megkönnyíti.

Itt következik a szó szerinti idézet:

De még mind ezeknél is drágább haszon az, hogy az kegyes és szűbeli buzgó éneklés által az Szentlélek ugyan hozzá közösödik az hű emberhez, és az ő ajándékát belé önti. Melyet hitelesen szedegethetünk ebből az Szent Pálnak mondásából: Teljetez meg, úgymond, Lélekkel, tudniüllik Szentlélekkel, szólván magatok között psalmusokkal, hymnusokkal és lelki dicséretekkkel, énekelvén és dicséretet mondván az Úrnak, Eph. 5:18–19. Mert noha az szűből való istenes szent éneklések az Szentléleknek munkái, azki azokra, mint az könnyögrésre is, az híveket felgerjeszti, de viszontag azok által az Szentlélek is, avagy az ő ereje és hathatós munkája az szűvekben mintegy felszerkentetik, amiként az Ige és a Sacramentumok által is. Ettől vagon, hogy mikor az keresztyén, újjá született ember szűve szerént valami szép és szent materiájú, ékes rhythmusú és gyönyörű nótájú dicséretet mond vagy hall, ugyan felbuzdul az Istenhez való ájítatosságra belől az szűve, és az öröm miatt megtelnek az szemei könnyvel, csaknem ugyan tapsol kezeivel és tombol lábaiival, mint az örvendetes zengedezésre, kiáltozásra és trombitaharsogásra felbuzdult Dávid az Istennek frigládája előtt, 2Sám 6:14–15. Mert ugyanis ilyen állapotban az Istent félő hű ember mintegy megrészedik az nagy buzgóságtól és az Szentlélektől az szűvében öntetett isteni szeretetnek forrásától, azminthogy íme az apostol is erre az értelemre intéz, midőn így szól: Ne borral részedjetez meg, azmelyben bujaság vagon, hanem Szentlélekkel teljetez meg, szólván egymás között sóltárokkal (ez megint Ef 5:18–19, egy fél mondattal korábbról indítva), azhol az Szentlelket ellenében veti az bornak, s az bortól megrészedeteknek éneklésiket az Szentlélekkel megtölteknek éneklésiknek, ilyen értelemben: azmiképpenhogy azkik az boritaltól megkajdulnak és megmelegednek, ottan danolni és gajdolni kezdenek, azonképpen azkik az Szentléleknek tüztől felgerjednek és buzgósággal megtelnek, ottan megnyitják szájokat az beszédre és éneklésre, de nem olyanra, mint az borittasok, mert azok trágár beszédre, fajtalan s pajkos énekekre és egyéb hiúságokra eresztik meg nyelveket, de az Szentlélekkel megtöltek és megrészedetek az Istennek nagyságos dolgainak beszélgettetésekre, mint az Szentlélekkel megtölt és annak újtestamentomi kegyelmének zsengejével és mustjával megrészegült apostolok Act 2:4–11 cselekedének...

Kell-e ennél lelkesültebb, ennél érzőbb, ennél zeneibb méltatás? S

az erdélyi református püspök véleménye legalább egy fontos ponton megegyezik az északnémet lutheránus esperesével: abban tudniillik, hogy az egyházzene a Szentlélek titokzatos eszköze, aki az által „ugyan hozzá közösödik” a hívő emberhez.

Lássuk ezek után, mi kifogása van Geleji Katona Istvánnak az orgona ellen?

*Az régi pogányokat tudjuk, hogy az friss vendégségekben s gazdag lakodal-
makban az hegedű, lant és egyéb kintorna mellett az ő isteniknek, és nagy hírű-
nevű, hazájok s nemzetségek felől jól érdemlett úri eleiknek dicséretes viselt dol-
gait éneklették légyen. De azon musicai eszközöknek zengések-pengések mellett
az igaz Istent is dicsérték, jól tudjuk, az régi hívek, mint arra az ótestamen-
tumban mind parancsolatokat, s mind példákat látunk. Parancsolatokat olva-
sunk Psal. 150, azhol a szent Dávid a buzgó híveket az musicai eszközökkel
való isteni dicséretre ekképpen kisztegeti: Dicsérjétek az istent trombitaharso-
gással, dicsérjétek őtet dobbal és síppal, dicsérjétek őtet húroknak zengésekkel és
orgonával, dicsérjétek őtet vigasságszerző hangos cimbalmokkal. Példákat is lá-
tunk, az Mária prófétaasszonyban, azki az ő megszabadulásokért, az őelöttök
kétfelé állott veres tenger fenekén való általszaladásokért és az őutánnok indult
ellenségiknek abban való veszésekért az Istent énekszóval dicsérvén, egyik ke-
zében dob volt, és hogy az rhythmusok végei szépben essenek, minden versen az
másik kezével azt jól meg buffantotta, Exod 15:20. Azmelyekre nézve mintha
úgy tetszhetnék, hogy ugyanazont szabad, sőt szükséges is légyen a keresztyén-
ségben most is cselekedni. De különben vagyion a dolog, mert az is az több
ceremoniákkal együtt az levitai árnyékozó tisztelethez tartozott, mely az
újtestamentomra, a Christus üdejére által nem szállott. Egyébként az többi is,
úgmint az kürtök, azmelyekkel az zsidók az szent gyülekezetet öszvehívják
vala, az áldozatok továbbá, és egyebek, mind azon régi vigorokban, divat-
jokban és ususokban maradtak volna, holott azok az isteni musikálások az ál-
dozattal mind egy célra néző és egy határba ütköző s szűnő szerzetek voltanak,
és ha ezek megszűntenek, azoknak is meg kellett szűnniek, s meg is szűntenek,
mint ez csak ebből is minden déli napfénynél világosban meglátszik, hogy
felőlök az újtestamentomban sem parancsolat sohol az Christustól vagy az ő
apostolitól, sem penig példa az eleinten élt szent férjfiakban és azoktól fundál-
tatott ecclesiákban nem taláttatik, hanem sok saeculumokkal azon után kezde-
tett egytől is mástól is gondoltatni, és lassan-lassan cifraságnak okáért az
ecclesiákban bécsúszni-mászni...*

Szükségesnek látszik itt egy rövid kitérő, annak a bemutatására, hogy a fõnt idézett erdélyi református eszmefuttatás, érdekes módon, nem a helvét, hanem a lutheri állásponttal harmonizál inkább.

Ulrich Zwingli (1484–1531) zeneszerzõi szinten képzett muzsik

volt. Többféle hangszeren játszott (nyilván orgonálni is tudott), és ránk maradt kompozíciói közül hármat garantáltan hitelesnek fogad el a zenetörténetírás. Miért vitette hát ki a zürichi Grossmünsterből 1525-ben a karénekeskönyveket, 1527-ben pedig az orgonát?

Egyáltalán nem azért, mert lebecsülte a magas művészetet, éppen fordítva: emancipálni akarta a zenét a liturgiától éppúgy, mint a liturgiát a zenétől, mert úgy érezte, nagykorú lett mind a kettő. Ahogy a testvérek egy fészekben nőnek föl, azután az egyikből ács lesz, a másikkól kovács, úgy eljött az az idő, amikor ennek a kettőnek, a zenének és a liturgiának, önálló életet kell kezdenie. Nem lényegtelen ismeret az sem, hogy Zwingli lelkesen propagálta, sőt maga is rendszeresen művelte a házi muzsikálás műfaját (például családi áhítatok keretében).

Röviden szólva tehát Zwingli egy újfajta funkcióelosztásra tett javaslatot. S közel ötszáz év elteltével nem esik nehezünkre kimondani, hogy a problémát jól látta. Ez a fél évezred ugyanis a liturgia és a zene szimbiózisának szinte megszámlálhatatlanul sok félig, vagy egészen elvetélt változatát mutatta be, ne szégyelljük hozzátenni, hogy református talajon is. Más kérdés, hogy Zwingli álláspontja történelmileg, sajnos, nem bizonyult termékenynek.

A zenéhez (ez közismert) kitűnően értett Martin Luther is (1483–1546). Magáról az orgonáról azonban újra meg újra szkeptikusan, szinte elutasítóan nyilatkozott. Idézzük szó szerint: *Orgonálás, éneklés, dísruhák, harangszó, tömjénezés, szenteltvíz-hintés, zarándoklat, böjtölés. Nincs ezekben semmi jó, semmi hasznos, semmi előrevivő. Mert hiszen akár egy molnárlégénynek is lehet több hite, mint az összes papnak, szerzetesnek, azok összes orgonáival és egyéb megtévesztő mesterkedéseivel együtt, legyen bár annyi orgonájuk, mint ahány síp most egyben van.*

Valamivel később Luther hajlandó volt ezen a szigorú elutasításon enyhíteni, de a megfogalmazásából és az indoklásából kiderül, hogy az orgonát változatlanul valamiféle gyermeteg játékszernek tekinti, és csak elnéző pedagógusi mosollyal hajlandó megtűrni. Ilyeneket olvassunk: *Hogy az egyszerű, gyermeki nép naponta Isten ígéjéhez szokjon, nosza, zendítsük meg az összes harangokat, sípoljunk az összes orgonánkkal, hadd zengjen-pengjen minden, ami a figyelem fölkelésére alkalmas!*

Vagy itt egy harmadik, jellegzetes, félig latinul, félig németül megfogalmazott lutheri mondat: *Sic nos habemus organa propter iuventutem, wie man den Kindern Äpfel und Birnbirn giebet*, „Így hát vannak orgonáink, gyermekségünknek okán, ahogy a gyermekeknek is adnak almácskákat és Birnbirnt” (az utolsó szó jelentése kissé bizonytalan: az

„almácskák” után talán valamilyen körte-alakú játékszerről lehet szó, hiszen a *Birne* németül körtét jelent).

Muszáj itt megállni, és rögtön kijelenteni, hogy a mai protestáns orgonista-társadalomnak nem ez a véleménye: mi úgy érezzük, hogy a hangszerünknek, vagy még inkább a hangszerünk irodalmának fontos, nagyonis fontos mondanivalói vannak a keresztyén egzisztencia számára.

A kitérő értelme azonban nem ez, hanem annak a bemutatása volt, hogy Geleji Katona István 1636-ban megfogalmazott álláspontja nem „zwingliánus”, inkább a Lutheréhez áll közel. Hiszen Luther mondta egy jó évszázaddal korábban, hogy gyermeki dolog dudálni, főként az istentiszteleten. Mármost Geleji Katona azt állítja, hogy az emberiségnek egy korábbi, gyermeki fázisa, az Ószövetség kora volt az, amelyhez az instrumentális zene illeszkedett, és mivel ezt a fázist Krisztusban kinőtöttük, a továbbiakban már nincs rá szükség.

Ezek után következhet a Geleji Katonától legtöbbit idézett, ominózus bekezdés:

Jobb volna azért azokat a nagy tömlőjű furolyákat és sok süvöltőjű fúvókat, ahol vagynak is, a templumokból kihányni, és az kovácsok műhelyében adni. Azok talám mégis menthetőbbek, azkik a régieket megtartják, hogy az megavult rossz szokáson kapdosó együgyű községet, lehányattatásokkal, fel ne zajdítsák. De azkik újakat csináltatnak, egyáltallyában menthetetlenek, mert egyebet benne az testi gyönyörűségnél nem keresnek, holott azok csak az füleiket csiklandoztatják, s az elméket penig semmire sem építik, maga az ecclesiában (az egyházban), a szent Pál ítéleti szerént, mindeneknek épületre valóknak kellenie lenniük, 1Kor 14:26.

A magas műzene istentiszteleti alkalmazásával szembeni állásfoglalásnak azonban van egy kimondottan gyakorlatias indoklása is, amely az előző fejezetben Heinrich Scheidemann, Hector Mithobius és Johann Münstermann nevéhez kapcsolt otterndorfi helyzetképet idézi, vagyis újabb lutheránus párhuzamként értékelhető. Geleji Katona István (aki ifjúkorában a wittenbergi egyetemen töltött el fontos éveket) a „figurális”, (a többszólamú) zenéről a következőket mondja:

Ezt én magában nem ócsárlom, mert igen szép, mesterséges, bölcs találmány, az hét deáki Ars-ok között az egyik, de az templumokhoz és az isteni szolgálathoz szintén olyan illetlennek és haszontalannak alítom és állatom lenni, mint az szerszámos musicát vagy orgonázást. Okát egyiket ezt adom, mert ez sincsen semmi lelki épületre, hanem vagyon csak valami testi gyönyörködtetésre, holott nincsen az zengedezésen kívül semmi értelem benne. Mert bár egy egész óráig hallgassa is valaki, s bár hozzájok közel, avagy

ugyan köztök legyen is, mégis, csak azt is nehezen veheti észében, mit énekelnek, nem hogy minden szónként értené beszédekét. Sőt bár ugyan tudja is, mit énekelnek, de mégsem érti az ő szájokból, úgyszólván, hogy erre nézve minden éneklések csak magyarázás és értelem nélkül való vincogás, és csak az viszkető füleknek vakargattatásokra, s kedvek-tölt szíveknek gyönyörködésekre, s nem pedig az tanuló elméknek építetésekre való. Immár pedig az keresztyén éneklésnek értelemmel és az hallgatónak épületekkel kell lenni, mint az szent Pál jelenti, 1Kor 14–15. Egyébként az éneklők csak maguknak énekelnek, s nem az hallgatónak, azkik, nyavalyások, csak úgy járnak, mint azki az suhogó pecsenye-szagot érzi, vagy az pénznek pengését hallja, s az pecsenyében és pénzben nem lesz semmi része.

Mai szavakkal ez nagyjából úgy hangzik, hogy vigyázni kell, mert a magas műzene artisztikus megfogalmazásait a tömegek szociológiai okokból nem értik. Nem értik a gyulafehérvári magyarok, mint ahogy nem értették azok az otterndorfi németek sem, akik Herr Scheidemann orgonajátéka alatt a templomkertbe mentek, sétálgatni vagy trécselni.

Vajon nincs ennek a kettősén egy üzenetnek napjainkig nyúló aktualitása?

Végül vegyük észre, hogy mind a két értékelés ugyanazt a kulcsszerepet szánja az istentiszteleti zene szövegének. Otterndorfban azért lehet concertót énekelni, voce sola, egy istentiszteleten akár hármat is, mert annak egyszerű a fölrakása, és annak megértik a szövegét. Nem cseng ezzel maximálisan egybe, ha Gyulafehérvárott Geleji Katona István azt a kifogást emeli a többszólamú kóruszenével szemben, hogy annak a szövegét nem lehet jól érteni, bár hozzájok közel, avagy ugyan köztök legyen is az ember (arra gondol, hogy az imitatív rendben egymás „nyakára” lépő szólamok egymás szövegmondását tekintélyes százalékban mintegy „kioltják”)?

Lehet persze azzal érvelni, hogy fogyatékos az a zeneesztétikai szemlélet, amely a zenét csak a szövegén keresztül hajlandó elfogadni, amely azt hiszi, hogy ha adott zene szövegét érti, akkor már megértette magát a zenét is, hogy tehát egy tétel szövegének a fogalmi értelemben vett földolgozása azonos a vele együtt megszólaló vokális kompozíció (vagyis: a zene) befogadásával.

Az egyházzene (az orgonista, a kántor, a kórusvezető) istentiszteleti ténykedésének azonban mind elméleti, mind gyakorlati szempontból ki kell állania a szakítópróbát. „Jót, s jól: ebben áll a nagy titok!”

Mit jelent ez a 21. század elején?

1.5 Következtetések

Próbáljuk meg mármost a föntiekből kihüvelyezhető tanulságokat gyakorlati tanácsok formájába önteni:

1. A istentiszteleti orgonazenének liturgikus funkció és zenei mondanivaló tekintetében a lehető legegységelműbbnek kell lennie. Egyszermindenkorra szakítanunk kell tehát a hangszer semmitmondó, kántoros „nyomogatásával”, de ez még messze nem minden.

Meg kell tanulnunk, amikor erre van szükség, egyszerűen csöndben maradni. Egy vásár- vagy ünnepnap i református istentisztelet elé a vára-kozásteljes, csöndes készülődés ezerszer jobban odaillik, mint ami ma tipikusnak nevezhető: az orgona zúg (amúgy „általánosságban”), az egymás után érkező gyülekezeti tagok pedig ezt a megemelt zajszintet próbálják részint köszönéseikkel, részint sietős, és az esetek tekintélyes részében egyáltalán nem a templom közegének megfelelő közléseikkel túlkiabálni. Ha viszont képesek voltunk (eleinte akár a megszokásokkal és az elvárásokkal szemben) csöndben maradni, akkor, mire a harang elhallgat, vagy mire a lelkipásztor elindul a Mózes-szék felé, ideálisan megértek egy istentiszteleti preludium, mondjuk így, lélektani előfeltételei. Maga a preludium ezek után legyen egészen tömör, és a lehető legkoncentráltabban szólaltassa meg a küszöbön álló istentisztelet liturgikus karakterét (két, két és fél, három perc általában bőven elég).

(Az a társadalmi szituáció, amelynek az úgynevezett gyülekező ének a létjogosultságát köszönhette, mára, szerény megítélésünk szerint, végképp múlt időbe került: a falvak, főleg a tanyák népének az órája nem „percre”, hanem „órára” járt, és a korabeli közlekedési viszonyokat tekintve is érthető, ha ők az istentisztelet előtt fél óráig, vagy akár még hosszabban is gyülekeztek. A mai kor paramétereinek a fönti modell – ha csak egy egyszerű kis preludium személyi és tárgyi feltételei látványosan nem hiányoznak – mindenképpen lényegesen jobban megfelel.)

Az istentiszteleti hangszeres meditáció, vagy bármiféle egyéb ünnepi zene (kórusmű, adott templomi kamaraszónáta-tétel vagy -tételpár, stb.) legmegfelelőbb helye a lekió-ima utáni, textus-prédikáció előtti liturgikus pillanat, amikor egyébként a közéneket énekelnénk: jó tudni, hogy például Johann Sebastian Bach kantátái is ebben a liturgikus pillanatban szólaltak meg. Elvileg jól „fekszik” az ünnepi zene a textus-prédikáció-ima-Miatyánk utáni, hirdetések előtti pillanatban is,

ha azonban a prédikátorunk hajlik a terjengősségre, vasárnapról vasárnapra mintegy próbára téve a gyülekezet önfegyelmét és türelmét, akkor ennek a bevezetésével még csak kísérleteznünk sem szabad.

2. Igen fontos, hogy látszólag igénytelen istentiszteleti feladatainkat is a lehető legigényesebben igyekezzünk megoldani. Nagy hiba például, ha a gyülekezeti énekek kíséretében nem tükröződik az a hallatlan gazdagság, amely az énekek theologiai, költői és zenei mondanivalóját jellemzi. Hiszen az istentiszteletnek, adott vásár- vagy ünnepnap, adott textus függvényében, éppen ezekre a változó tartalmakra van szüksége.

3. Végül ne erőltessük rá a magas műzenét olyanokra, akik azt nem igénylik. Viszont keressük és találjuk meg a mai gyülekezetben is azokat a keveseket, akik az otterndorfi ünnepi istentisztelet után ott maradtak volna a templomban, hogy Heinrich Scheidemann orgonajátékát három óra hosszan keresztül szomjas szívvel hallgassák, azokat, akik megértették, hogy az orgonazene nem az exhibicionizmus egyik speciális, merő véletlenségből a templom falai között is megtúrt válfaja, azokat, akik várják és elfogadják a Szentlélek Úristennek a musica sacrán keresztül hozzájuk hajló, melengető, tápláló és éltető szeretetét. Az ő mélységesen jogos igényeiket kielégíteni, nekik minden elképzelhető módon Szentlélek szerint való örömeiket szerezni: ez az egyházenész legsajátabb, és egyben legszentebb kötelessége.

2

SYNOPSIS CHORALIS – AVAGY

KORÁLELŐJÁTÉKOK AZ EGYHÁZI ÉV RENDJÉBEN

Az istentiszteleti orgonajátéknak (ez volt az előző fejezet legátfogóbb és legfontosabb tanulsága) liturgikus szempontból maximálisan átgondoltnak, jól „célzott”-nak, sőt tökéletesen célba találónak kell lennie.

Ez annyit jelent legelőször is, hogy a hangszer minden egyes megszólalását gondos mérlegelésnek, egész pontosan: válogatásnak kell megelőznie (olyanféle munkafolyamatról van szó, mint amilyennel egy lelkipásztor adott igeszolgálat textusát kikeresi). Nagyon könnyen előfordulhat hát, hogy valaki reménytelenül elrontja a dolgát, még mielőtt egy árva hangot leütött, vagy még mielőtt a kottát maga elé kitétte volna. Ha magunk sem vagyunk tökéletesen tisztában azzal, hogy

az orgonajátékunkkal a gyülekezetben milyen érzéseket akarunk föléb-reszteni, a Szentlélek szerinti megszorodást-e (nagybőjt), vagy ujjongó örömet (húsvét), akkor egyáltalán nem csoda, ha az eredményeink kétes értékűek. *Ha a trombita bizonytalan hangot ad, ki fog a harcra készülni?* (1Kor 14,8).

Kérdés tehát, hogy föl vagyunk-e kellőképpen fegyverkezve, el vagyunk-e látva elégséges kottával, hogy az istentiszteletek pre- és post-ludiumait, hangszeres meditációit kellőképpen változatos zenei anyaggal „be tudjuk rendezni”. Mert ha nem, akkor ugyanúgy reménytelen sötétségben botorkálunk, mint ahogyha egy lelkipásztor nem volna fölszerelve a bibliamagyarázat legelemibb segédeszközeivel.

Sajnos, van ilyen.

Azonban ha lehet, még gyakrabban pusztít egy másik, hasonlóképpen végzetes betegség. Igen sokan vannak, akik kottatár dolgában tulajdonképpen nincsenek rosszul „eleresztve”, csak éppen nem tanulták meg, hogyan élhetnének vele. Mivel nem áll mellettük senki, aki rájuk szóljon: „Ugyan, lapozz még kettőt abban a kottában, ott van benne az áldozócsüörtökre..., pünkösdre..., szentháromságvasárnapra való darab, amely még csak nem is nehezebb, mint amit már sokadszor nyúzol” –, hát maradnak a maguk „rég bevált”, semmitmondó, „általános” kasszadarabjainál. S mert ez a dolgok már-már kivédhetetlen dialektikája, lelkük mélyén könnyen lehet, szomorúan érzik maguk is, hogy ezek után már akkor sem tudnának a gyülekezetre megindító vagy lelkesítő hatást gyakorolni, ha egyszer véletlenül komolyan akarnának.

A most következőkben szeretnénk őket könnyen, és hosszú távon hasznosítható segédanyaggal ellátni.

A helyzet ugyanis messze-messze kedvezőbb, mint gondolnák. Az elmúlt évtizedekben, előbb a szocialista Magyarországon, illetve a volt NDK-ban, de a rendszerváltás óta itt is, ott is, másutt is számos viszonylag olcsón elérhető, de egyáltalán nem lebecsülendő minőségű kotta, preludium-, toccata-, fantázia-, korál-gyűjtemény és ezekhez hasonló jelent meg, amely vagy a mai napig terjesztésben van, vagy a könyvtárakban vehető könnyűszerrel kézbe. Hiszen ha csak Johann Sebastian Bach *Orgelbüchlein*-jét képes valaki a jelenkori református énekeskönyvhöz hozzárendelni, az máris igen számottevő, igen változatos és igen vonzó anyagot szólaltathat meg hétről hétre.

Külön figyelmet érdemelnek azok a régi (és szép számban szintén ma is hozzáférhető) kiadványok, amelyeket szerzőjük eleve a liturgikus funkciók betöltésére állított össze. Hiszen kétszázötven vagy három-

száz évvel ezelőtt sem volt mindenki Dietrich Buxtehude vagy Johann Sebastian Bach, a liturgikus funkciókat mégis ellátták a kevésbé exponált helyeken, a kevésbé exponált személyek is. Születtek hát orgonadarabok, mégpedig bőven, amelyek nem félévekig gyakorolni való virtuóz anyagként akarnak szolgálni, hanem a hétről hétre esedékes liturgikus szolgálatokat segítik, értelemszerűen alacsonyabb technikai követelményszinten. Az egyik éppen ebből a szempontból fontos 18. századi nyomtatvány címlapja így mondja ezt:

Harmonische Seelen-Lust / Musikalischer Gönner und Freunde / das ist: / Kurtze, jedoch nach besondern Genie und guter Grace / elaborierte Praeludia von 2, 3 und 4 Stimmen / über die bekanntesten Choral-Lieder. / Allen / Hohen und Niedern Liebhabern des Claviers zu einem Privat Vergnüügen, / denen Herren Organisten in Städten und Dörffern aber / zum allgemeinen Gebrauch bey dem öffentlichen GOTTES-Dienst, / mit besonderem Fleiss entworfen / von / Georg Friedrich Kauffmann / Fürstl. Sächs. Merseburgischen Capell-Direct. und Hoff-Organisten.

„Zenés lelki gyönyörűsége / a muzsika pártolójának és barátainak / az-az / rövid, de különleges szellemmel és jó ízléssel / kidolgozott, 2-, 3- és 4 szólamú preludiumok / a legközismertebb korálénekekre. / A billentyűs hangszer minden / magasabb és alacsonyabb színvonalú kedvelőjének személyes öröme, / a városi és a falusi orgonista uraknak pedig / a nyilvános istentiszteleteken való rendszeres használatára / különleges szorgalommal papírra vetette / Georg Friedrich Kauffmann / merseburgi szász hercegi karnagy és udvari orgonista.”

Két dolog egyszerre és egyformán fontos ebben a megfogalmazásban:

1. hogy Kauffmann „speciális szellemben” (*nach besondern Genie*) alkotja meg az orgonadarabjait: nyilván arra utal ezzel a szópárral, amit főntebb az istentiszteleti orgonazene liturgikus meghatározottságának, „célzottságának” neveztünk,

2. hogy a városi és a falusi „orgonista urak” ezeket a kompozíciókat a nyilvános istentiszteleteken „rendszeresen” (*allgemein*), értsd: az egész egyházi évben használhatják, végül

3. hogy a koráltételek a technikai elérhetőség határán belül vannak, hiszen „a billentyűs hangszer”-nek nem csak „magasabb”, hanem „alacsonyabb színvonalú kedvelői” is vállalkozhatnak a megszólaltatásukra.

Georg Friedrich Kauffmann (1679–1735) gyűjteménye egyébként 1733-ban jelent meg, és a maga korában egész Németországban kapható volt. A terjesztésnek Lipszében Johann Sebastian Bach volt a „rezidense”: őnála lehetett belőle egy példányt szabott áron megvásárolni. Ez

biztos jele egyrészt annak, hogy az istentiszteletek zenéje, pontosabban ennek a zenének az alapszínvonala az ő számára is fontos volt, másrészt annak, hogy Kauffmannról jó véleménye volt, és úgy látta, hogy a gyűjtemény megfelel a címlapján megfogalmazott célkitűzéseknek.

Vessük itt közbe, hogy a *Harmonische Seelen-Lust* egy tétele magyar református közegben is közismertnek számít, mint az *Achtzig Choralvorspiele deutscher Meister* című gyűjtemény 58. darabja: *Nun danket alle Gott* (Jöjj, mondjunk hálaszót). Ez a maga egyszerűségében is hatásos, kedves kis kompozíció akár már kis-kántorképzős szinten, harmóniumon is megszólaltatható, vagyis tökéletesen alkalmas a fön-
tiekben vázolt jellemzés alátámasztására.

A feladat tehát kettős: meg kell találni a megfelelő repertoárt, majd liturgikus szempontok szerint hozzá kell rendelni az istentiszteleti alkalmakhoz. A régi mesterek szerencsére már jóval Kauffmann előtt is igen gyakran az egyházi év menetét követve szerkesztették meg liturgikus kompozíciókat tartalmazó gyűjteményeiket (közismerten ezt tette Johann Sebastian Bach is, főntebb már példaként említett, híres sorozatában, az *Orgelbüchlein*-ben). Tulajdonképpen nem történik hát más, mint hogy fölelevenítjük és magunkévá tesszük a gondolkodásmódjukat.

A tankönyv végén következő fölsorolás ezen az úton szeretné az első lépéseket megkönnyíteni. Az egymást követő vasár- és ünnepnapoknak, illetve az egyházi év különböző periódusainak a neve alatt megadjuk az énekeskönyvben hozzájuk rendelt korálok kezdősorát, majd azoknak a zeneszerzőknek a nevét, akik a dallamukat legtöbbször kifejezetten liturgikus céllal földolgozták.

Az így egymás mellé kerülő kompozíciók sok mindenben különböznek egymástól. A „zengzetesebbek” istentiszteleti pre- vagy postludiumként kerülhetnek a legmegfelelőbb helyükre, a halkabbaknak orgonameditációként vehetjük hasznát az istentisztelet egyik jól megválasztott pillanatában (például úrvacsoraosztás alatt, két gyülekezeti ének között). A rövidebbek közül nem egy intonációként is föltétlenül megállja a helyét, például a főének előtt. A hosszabbakat (amelyek nem föltétlenül nehezebbek is egyben) általában valamiféle zenés áhítat céljaira, a „Scheidemann féle három óra” hallgatóságának érdemes fönntartani.

Viszont mindegyik könnyen elérhető a mai Magyarországon közközen forgó kottakiadványokban. Mindegyik alkalmas tehát arra, hogy liturgikus szolgálatunkat minimális kereső, illetve előkészítő munka után eggyel magasabb fokozatba emelje.

(A korálelőjátékok és az üdvtörténeti ünnepek egymáshoz rendelését lásd a Függelék első részében!)

III.

A liturgia követelményrendszere

1.

A REFORMÁCIÓ KORÁNAK ISTENTISZTELETI MODELLJEI

...a 16–17. századbeli magyar református liturgia egész atmoszférája más volt... az istentisztelet a mainál sokkal gazdagabban volt tagolva. Szerepelt benne a lelkész magánéneke, illetőleg bibliai szakaszoknak általa történő énekelve-olvasása, a kar és a gyülekezet felelgető éneklése a lelkészével váltakozva, az úrvacsora kiosztását pedig az énekeknek és az imádságoknak különösen gazdag változatossága keretezte be... – írta Révész Imre az 1930-as, illetve az ő nyomán Czeglédy Sándor az 1970-es években. A magyar református egyháztörténet és liturgika szaktekintélyeinek ezt az egybehangzó véleményét minden azóta elvégzett egyházzenetörténeti „mélyfúrás” egyértelműen igazolta, sőt egyre részletesebben dokumentálta. Az ezek után leszűrendő legelső tanulság tehát feltétlenül az, hogy ha a jelenkor református istentisztelete joggal illelhető az egysíkúságnak, a monotonitásnak, mi több, nem ritkán a lélektelenségnek és a kiüresedett-ségnek a vádjával, akkor ezért nem a magyar reformátorok, és nem is a magyar reformáció első nemzedékei a felelősek.

A reformátori istentisztelet gazdagsága azonban nem az istentiszteleti formáknak, hanem az istentiszteleti műfajoknak a gazdagságánál kezdődik. Közismert, hogy ma gyakorlatilag csak egyféle református istentisztelet létezik, a vasárnap délelőtti, amelynek az egy lekciónal (és esetleg egy imádsággal) megkurtított változata a „bibliaórai liturgia”. A 16–17. századi reformátusok ezzel szemben, énekeskönyveik tanúsága szerint, legalább ötféle istentiszteletet ismertek és műveltek, az ó-protestáns főistentiszteleten kívül is: a matutinumot (virrasztást), a laudest (hajnali dicséretet), a primát (reggeli áhítatot), a vecseryét (esti áhítatot) és a completoriumot (lefekvés előtti napzáró könyörgést). Ezeknek az alkalmaknak a funkciója és az időpontja olyan szilárdan ült a hívek, sőt minden bizonnyal az egész társadalom tudatában, hogy, 20. századi szólással élve, „az órát hozzájuk lehetett igazítani”. Ennek az igazolására, sok más hasonló példa helyett is, idézhetjük azt a kortárs beszámolót, amely Bá-

thory Gábor (1589–1613) erdélyi fejedelem meggyilkolásáról szól, és amely a merényletet „a déljesti concio” (feltehetőleg egy kiadós prédikációval „súlyosbított” református vecsernye) órájára teszi: *Mikor pedig a mezőre kiment volna egy kicsinnyé, mondá a fejedelem: Menjünk vissza immár. Vissza térvén, a mely utcán bé szokott vala jární, a belső sarampó kapuját előtte belánczolák, és hogy a külső sarampó-kapun béhalada a hintóval, a subornatus sicariusok (a kirendelt gyilkosok) mintegy hatvan lóval utána nyargalának, az utcán mintegy kertbe szoríták, és Szilasi János, Ladányi Gergely és a tokaji kapitány, Abaffi Miklós hadabeliek, Basa János, a zászló tartója, Zámbo Balázs és a többiek, a fejedelmet véletlenül (amikor mások nem látták) a déljesti concio alatt három és négy óra között a Petze vize mellett hintójában meglövöldözik, és hintójából kiszökvén, hogy magát oltalmazná, egy fűzfánál megölelék, testét megfosztván, a Petze vizébe veték. Mely dolog a hadaknál kinyilatkozván igen megzendülének, a fejedelmet igen szánák, és Nagy Balázs a gyalogok kapitánya a testet fölvevén, szállására, azután szekérre tevén, Ecsedbe vitte.*

Az istentiszteleti műfajokon belüli liturgikus történések rendje egész biztosan nem volt merev. Ez azonban távolról sem jelenti azt, hogy a reformátori liturgia cseppfolyós, mintegy „csontváz nélküli” lett volna, vagy hogy a „minister” improvizatív ötleteinek lett volna kiszolgáltatva pillanatról pillanatra. A graduálkönyvek egymást kölcsönösen kiegészítő, de egymással minden lényeges ponton egybecsengő utalásai ugyanis lehetővé teszik az egyes típusok alapszkémájának a rögzítését, és ezt az itt következőkben rögtön meg is kíséreljük.

A legkézenfekvőbb kiindulási pontul Huszár Gál és a Komjáti Graduál kínálkozik, amelyben a szertartási énekek általában az istentiszteleti elhangzás sorrendjében szerepelnek. A feladat tehát mindössze a „ha a Minister nec tettzic”, „ha az üdő szenuedi” kategóriájába tartozó ad libitum megjegyzések kiszűrése, és az így kialakuló kép egybevetése a többi énekeskönyv hozadékával.

Az ó-protestáns főistentisztelet szerkezetét a Komjáti Graduál alapján Csomasz Tóth Kálmán már 1955-ben rekonstruálta:

ÚRVACSORÁS FŐISTENTISZTELET

Antifonás zsoltár

Kyrie

Gloria

Ima

Epistola

Prosa

Közének

Evangélium
Prédikáció
Credo
Praefatio
Sanctus
Szereztetési igék
Miatyánk
Úrvacsoraosztás
Adhortáció
Áldás

A *reggeli éneklés*, a prima rendjét a Kálmáncsehi Sánta Márton nevével fémjelzett sorozat és a Komjáti Graduál teljesen egybehangzóan dokumentálja:

PRIMA (REGGELI ÁHITAT)

Előfohász
Himnusz
Antifonás zsoltár
Antifonás zsoltár
Antifonás zsoltár
Lekció
Responsorium
Versiculus
Ima
Záró áldás

A vecsernye hasonló elemekből épül. Feltűnő azonban, hogy a himnusz a szertartás második felében, a lekción után hozza, és legfőképpen, hogy Mária hálaénekeivel, a *Magnificattal* éri el kulminációját (Lk 1,46–55). A valamivel kevésbé következetesen dokumentált hajnali dicséret mintegy szimmetrikusan néz vele farkasszemet a nap másik végén, a Magnificat helyén Zakariás canticumával (*Benedictus*, Lk 1,68–79):

VECSERNYE (ESTI ÁHITAT)

Előfohász
Antifonás zsoltár
Antifonás zsoltár
Antifonás zsoltár
Lekció
Himnusz

Versiculus
Magnificat
Ima
Záró áldás

LAUDES (HAJNALI DICSÉRET)

Előfohász
Antifonás zsoltár
Antifonás zsoltár
Antifonás zsoltár
Lekció
Himnusz
Versiculus
Benedictus
Ima
Záró áldás

A virrasztásnak a klasszikus liturgia szabályai szerint az invitatoriummal kellett kezdődnie. További lefolyását a graduálkönyvek, sajnos, nem részletezik, és ezért csak találgatni lehet, hogy antifonás zsoltárok kettes-hármas csoportjai váltakozhattak benne alkalomszerűen megválasztott lekciónkkal és elmékedésekkel. Jelentőségét és egyedülálló hangulati intenzitását legfőképpen a nagycsütörtök-nagypéntek-nagyszombati lamentációk közvetítik az utókor felé.

A napzáró könyörgés, a completorium nyilván előfohással és antifonás zsoltárokkal kezdődött, a végén pedig biztos, hogy Simeon canticum foglalt helyet (*Nunc dimittis*, Lk 2,29–32). Lehetett még benne himnusz, lekción és responsorium is, erre nézve azonban jelenleg nem ismerünk egyértelmű adatokat. Ami talán nem is véletlen: sajátos jellegénél fogva alighanem a completorium volt leginkább kitéve az imádkozók szubjektív, legtöbbször feltehetően rövidítésszerű változtatásainak.

2

TERMÉKENY ANOMÁLIÁK – AVAGY MIT ÉS HOGYAN LEHET MÁSKÉPP

Az ó-protestáns liturgikus gyakorlat öt mellékistentisztelete az énekeskönyvekben nem egyforma intenzitással van dokumentálva. Invitatoriumból például az Öreg Graduál hoz a legtöbbet: négyet, ka-

rácsonyra, húsvétra, áldozócsütörtökre és Szentháromság vasárnapjára egyet-egyet, amiből arra lehet következtetni, hogy a matutinum (az ünnepi előkészületi virrasztás), legalábbis Gyulafehérvárott, legalábbis a 17. század első harmadában, csak a legnagyobb ünnepeken volt használatos. Tekintve, hogy az invitatorium már a klasszikus római liturgiában sem kizárólag csak a matutinum élén szerepelhet, hanem elvileg bármelyik imaóra elé odailleszthető, amelyet adott ünnepnap legelső zsolozsmájaként tartanak meg, a református virrasztást a valószínűsíthető gyakoriság skáláján kimondottan alacsony szinten kell számon tartani. A meglétét, sőt a közkedveltségét azonban egyértelműen bizonyítják a 18. századi tiltó-rendeletek, amelyek a lamentációkhoz és a passió-drámákhoz hasonlóan az éjjeli szertartásokat is kiakarták irtani a református liturgikus gyakorlatból.

Másféle anomáliák figyelhetők meg a két reggeli imaórával, a hajnali dicsérettel (laudes) és a primával kapcsolatban. Ez utóbbiról Kálmáncsehi Sánta Márton Debrecenben, 1561-ben megjelent, de nyilván fontos évekkel korábbra datálható *Regveli éneklései* alapján nagy biztonsággal állítható, hogy az egyik legkorábban rögzült és legrészletesebb formában az utókorra hagyományozott ó-protestáns istentiszteleti műfaj, amelynek az elterjedtségét és a fontosságát a későbbi források is alátámasztják. Nem férhet kétség a laudes elterjedtségéhez sem, hiszen a graduálok következetesen és nagy mennyiségben közlik a vasár- és ünnepnapok *Benedictus*-antifonáit. Ugyanakkor azonban már Huszár Gál 1574-es graduálkönyvében (például a húsvéti szertartásban) megfigyelhető a két liturgikus forma egyfajta keveredése vagy egymásbamosódása is: a *CCILv* lapon primaként bejelentett szertartást („Regvel az primara”) a *CCLVII*. lapon utólag laudesnak minősíti a szerkesztő („a mint a regveli diczeretnec a kezdetiben meg találod”), illetve fordítva, a prima szertartásrendjének a végén egyszercsak *Benedictus*-antifona bukkan fel, méghozzá kettő is (*Husvet napian hainalban indulvan* és *Hollal regvel husvet napian*, a *CCLVv–CCLVIv* lapokon). Mindebből arra lehet következtetni, hogy a két fontos reggeli szertartást, a (talán) hétköznapiabb, és ezért (talán) gyakoribb primát és a (talán) ünnepibb, és ezért (egész biztosan) szintén igen jelentős laudest nemigen imádkozták egy és ugyanazon a napon, közvetlenül egymás után, hanem vagy csak az egyiket, vagy csak a másikat mondták el, továbbá, hogy már viszonylag korán a választás lehetőségei közé került egy köztes forma is, amely „primának laudes, de laudesnek prima” lehetett, talán a prima himnuszával kezdődött, és a laudes *Benedictus*ával jutott csúcspontra. Ezt az általá-

nosabb, köztes formát utólag, ha akarjuk, az „ó-protestáns reggeli áhítat” névvel jelölhetjük meg.

A completoriumról nagyjából ugyanaz mondható el, mint a matutinumról: hogy a *Nunc dimittis*, illetve a hozzá kapcsolt antifóna felbukkanása nem tökéletesen megbízható indícium a szertartás egésze szempontjából, hiszen *Nunc dimittis* elvileg mondhattak máskor is. A canticumra vonatkozó utalás azonban túl gyakran szerepel a graduálkönyvek antifóna-sorozataiban ahhoz, hogy az utólagos szemlélő valóban elbizonytalanodjék. Ezen kívül a completorium jellegzetes, az összes többi imaórától különböző, bensőséges lelkisége könnyen elképzelhetővé teszi, hogy szűk körű, esetleg akár családi használatban igen széles körben és igen hosszú időn keresztül elterjedt volt, amivel kapcsolatban az újabb kori liturgikai irodalom sem hangoztat kételyt. Hogy ilyen természetű kételyt éppen az énekeskönyvekből összegyűjtött információk alapján fogalmazzon meg valaki, annak végképp nem volna értelme.

3

MAI LEHETŐSÉGEK

Mit lehet ezekkel az információkkal ma kezdeni?

Csak nem fogunk az istentiszteleten a régi szertartási énekek, vagy a régi liturgikus formák kedvéért dűteni-borítani?

Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolásakor két gondolati lépést célszerű egymástól elkülöníteni. A főntebb vázolt történelmi távlatok birtokában el kell jutnunk először is a jelenkori helyzet lehető legtárgyilagosabb fölméréséig, magyarul: az önkritikáig. A lehetőségek számba vétele ezek után egy második lépésben válik majd esedékessé.

Révész Imre és Czeglédy Sándor után nem kell nagy bátorság annak a megállapításához, hogy jelenlegi istentiszteleti gyakorlatunkban, általánosságban szólva, nem a reformáció szellemisége tükröződik. Egyoldalúan puritanisztikus szemléletmód, sőt, a verbális-didaktikus elem elsöprő túlsúlyát tekintve a már-már legyőzhetetlenül szívósnak tűnő racionalizmus uralkodik a templomainkban: mint hogyha elfelejtettük volna, hogy *nem beszédben áll az Isten országa, hanem erőben* (1Kor 4,20)!

Természetesen igaza van azoknak a kiváló prédikátoroknak, akik kálvinista kérlelhetetlenséggel hangoztatták, és hangoztatják is mind a mai napig, hogy az igehirdetés tartalmi összetevőit nem lehet megkerülni, és különösen nem lehet valamiféle liturgizmussal „kiváltani”.

Az axióma megfordítása azonban nem úgy hangzik, hogy viszont ha a prédikáció jó, akkor minden rendben van, hanem úgy, hogy nincs az a kitűnő prédikáció, amely a gyülekezet magas színvonalú liturgikus együttlétét fölöslegessé tenné. Nagyon nagyot téved tehát, aki a két szempontrendszer egymás ellen próbálja meg kijátszani.

Az egyoldalúság, a racionalizmus okozta elszegényedés napjainkra már ahhoz a minden túlzás nélkül abszurdnak nevezhető képlethez vezetett, amelyet egy nyugati gyakorlati teológus, hátborzongató módon, így jelöl meg könyvének a címében: „A szeretetlen istentisztelet” (*Der lieblose Gottesdienst*). Arra gondol természetesen, hogy a gyülekezet a védekezés és a menekülés lehetősége nélkül ki van szolgáltatva a prédikátorának, kénytelen őt mondanivalójának a színvonalától függetlenül elszenvedni, mégpedig elvileg akármeddig, a lelkipásztorok tekintélyes része pedig ezzel a helyzettel ténylegesen vissza is él. A racionalista istentisztelet ebben az olvasatban nem más, mint a lelkipásztori arrogancia objektívalódott, megkövesült formája.

Azonban a legjobb szándékot és a legszentebb igyekezetet föltételezve is kérdés, hogy az istentiszteletnek ez a lelkipásztor és a gyülekezet szembenállására csupaszított formája, amely sem a bibliai mintáknak, sem a reformátori hagyományoknak nem felel meg, hány százalékban lehet alkalmas a hitébresztés vagy a hitmélyítés céljaira, vagy hány százalékban járulhat hozzá életproblémák megoldásához. Fájdalmasan őszinte válasz olvasható ki erre a kérdésre annak az egyetemi pszichológus-diplomával is fölvértezett, idős lelkipásztornak a megnyilatkozásából, aki hatszemközti beszélgetésben így foglalta össze hosszú prédikátori tevékenységének a tanulságait: „A mi istentiszteleteink pszichodinamikailag már régen nem működnek”.

Hosszú katalogust adna ki azoknak az egyéni kitörési kísérleteknek és azoknak a tipushibáknak a leírása, amelyeket ez a helyzet napjaink református lelkipásztoraiból kivált. Nagyjából mindnek ugyanaz a gyöngéje: ha a magunk feje után megyünk, és a szemléletmódunkat meg sem próbáljuk az „itt és most”-ból, a mából kiemelni, sohasem jutunk el gyökeres probléma-látáshoz, gyökeres megoldási javaslatokhoz pedig még kevésbé. Arkhimédészi pontra van szükségünk, és a református istentisztelet arkhimédészi pontja a reformátori istentisztelet.

Nem úgy, persze, hogy holnaptól kezdve minden istentiszteletünk csakis korhű rekonstrukció lehet.

Hanem hogyan?

Döntően fontos volna először is, hogy az írástudóink újra elsajátítsák az atyák liturgikus formáit, és azokat, ahol ennek nincs akadálya,

rendszeresen műveljék. Vagyis: formai szempontból magas színvonalú istentiszteleti életet kellene bevezetni, legalább az egyetemeinken és a főiskoláinkon, de egy fél fázissal később a gimnáziumainkban is, hogy az ifjúság megfelelő ismeret- és élményanyaghoz juthasson. Hiszen az a fiatal ember, akinek nem volt alkalma az ideált megismerni, elvileg nem lehet abban a helyzetben, hogy megpróbálja ezt az ideált gyülekezetbe kerülve megközelíteni.

Megjegyzendő, hogy ezzel nem tennénk mást, csak követnénk Luther Márton stratégiáját, aki egyrészt megalkotta a német misét (hogy az istentisztelet élményében a legkisebbek és a legeggyűűbbek is részesülhessenek), másrészt viszont theologusok és művelt emberek között továbbra is latinul tartotta az istentiszteleteket (mert nincs az a pasztorális szempont, amely följosítana minket arra, hogy a liturgikus igényességről egzsersmindenkorra lemondjunk).

Van valami szégyenletes abban, hogy ilyen egyáltalán javasolni kell. Hát nem éppen ez az iskola funkciója?

De van-e más módszer az istentisztelet napról napra, vasárnapról vasárnapra előrehaladó, végzetes eróziójának a megállítására? A lefelé nivellálódó templomi közösségeket csak azok tudják hathatósan szolgálni, akik a pillanatnyilag szükségesnél sokkal szélesebb körű információkkal vannak felfegyverkezve.

A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy ebben a táncban nem csak a kályhától: az iskolától lehet elindulni. A jelenkori református istentisztelet ugyanis nem csak antagonisztikus ellenképe a reformátori ideálnak, hanem, hogy úgy mondjuk, a „csontváza” is. Ez azt jelenti, hogy számos olyan pontja van, ahova a megfelelő funkciójú szertartási ének a zavarkeltés veszélye nélkül, zökkenőmentesen odailleszthető.

Ha például az istentisztelet a lelkipásztor bevonulása után az adott vásár- vagy ünnepnap introitusával kezdődik, akkor ez formailag a régi és az újabb kori fogalmak szerint egyaránt helytálló (ilyenkor egyébként orgonapreludiumra nincs szükség, hiszen a két zene egymás mellett tautologikusan hatna). A lekió és az ima együttesére a régiek mintájának megfelelően ma is következhet responsorium, a prédikáció, a záróima és a Miatyánk utánra pedig, amikor a gyülekezet automatikusan leül, szinte kívánkozik egy rövid, szövegében összefoglalásszerű zárótétel. *Tempore administrationis coenae*, az úrvacsora kiszolgáltatásának idejére a régi könyvek számos szebbnél szebb tételt kínálnak a *Chorus* számára, amelyeket a gyülekezeti énekek és az orgonameditációk közé bizvást beiktathatunk, és így tovább.

Ha egy gyülekezetben akár csak három-négy embert sikerül találni,

akik erre a szolgálatra hetenkénti rendszerességgel vállalkoznak (ahogy, mondjuk, a missziói vagy a gazdasági bizottság tagjai is meghatározott ütemterv szerint végzik a maguk munkáját), akkor az istentiszteleteink kétpólusú történelemből hárompólusúvá válnak. Ennek a változásnak az áldásai tapasztalataink szerint beláthatatlanok. És jó tudni, hogy általa nem csak a saját őseinkhez, például Huszár Gálhoz kerültünk közelebb, hanem a bibliai és a kora-keresztény mintákhoz is, amelyekben mindenütt kettőnél több szereplős, gazdag liturgikus történet tárul a szemünk elé.

Kétségtelen, hogy mindez szakértelmet kíván. A liturgikus tételek, így például a himnuszok között egészen nehezek is vannak, és aki a pszalmódiát a kisiskolás szint fölött akarja művelni, az évekig gyakorolhat, mire a reflexei kiépülnek. De szakértelem kell a lelkipásztorkodáshoz, a templomépítéshez, a harangöntéshez, ha jól meggondoljuk, még a templomkert fűvének a nyírásához is. Miért éppen a liturgiát akarnánk megfelelő nekikészülés nélkül „elintézni”?

Azonban megint csak gyakorlati tapasztalatok alapján állítjuk, hogy a főntebb vázolt református istentiszteleti modellek teherbíróképessége sokkal nagyobb annál, semhogy felsőfokú vokális képzettség hiányában azonnal, automatikusan megbuknának. A zsoltározás például versenként váltakozva elmondott, prózai kórusimádság formájában is teljes értékű (és ilyenkor legföljebb arra kell vigyázni, hogy mindenkinek a kezében egy és ugyanaz a fordítás legyen ott). De ugyan ki tiltja meg, hogy az imaórák három-három antifónás zsoltára közül egyet, vagy akár többet is, genfi zsoltárral helyettesítsünk (akár orgonakísérettel, akár anélkül)? Vagy mi akadály lehet annak, hogy az 1948-as énekeskönyv (akár magyar, akár német) zsoltárparafrázisai közül egyet-egyet ebben a funkcióban is kipróbáljunk? (Az énekeskönyvbéli verses zsoltárok felsorolását lásd a függelékben.)

Mindezt a mérlegre téve végülis egyértelművé válik, hogy egy „klasszikus” reggeli vagy esti áhítat (egy prima vagy egy vecsernye) összeállítása már a jelenlegi eszköztárunkkal számolva sem ütközik nehézségekbe, még a legegyszerűbb közegben sem.

Miért olyan fontos ez?

Először is azért, mert az imaórák gyakorlatának a felújítása jótékony változatosságot hozna istentiszteleti életünkbe, új értelmet adna vasárnap-i főistentiszteleteinknek is.

Másodszor azért, mert ma is vannak szituációk, amelyekben nem egy körülményes, „nagy” istentisztelet, hanem egy imaóra megtartása tekinthető műfajilag indokoltnak (megítélésünk szerint ebbe a kategóriába tartozik minden gyülekezeti vagy iskolai reggeli áhítat).

Harmadszor (de nem utolsó sorban) elképzelhető, hogy ezen az úton-módon egyre többeknek sikerülne újra ráéreznie (Geleji Katona István így mondta) „az éneklés haszná”-ra. Ennek ma az egyik legmasszívabb akadálya az, hogy egyszerűen nem énekelünk, legalábbis messze nem elegendő, és messze nem elég nagy területen. Márpedig a hatása kifejtéséhez, mint valami gyógyító kenőcsnek, az éneknek is arra van szüksége, hogy nagy területen, hosszú versszakokon és hosszú percekben keresztül érintkezhessek velünk, hogy belénk hatolhasson, hogy átjárhassa a lelkünket (hiszen a prédikációnak sem elég csak a vázlatát elmondani!). Ha ez rendszeresen elmarad, a lelkipásztor is, a gyülekezet is egyre kevésbé érzi, mire jó ez, vagyis legközelebb megint eggyel-kettővel kevesebb versszak kerül ki az énekkirakó táblára, és az egész közösség máris benne kering egy circulus vitiosusban. Milyen egyszerű a régiak receptje: három teljes zsoltárnyi lelki fürdőt kell venni, mielőtt Isten ítéletes vagy kegyelmes, megrendítő vagy megvidámító Igéje előtt megnyitnánk a szívünket. És hát egyáltalán nem elhanyagolható a dolog pusztán technikai vetülete sem: énekelni az tud, aki énekelni szokott, aki pedig két-három versszaknyi nyüszögés után folyton abbahagyja a dolgot, az egyre rosszabbul fog énekelni.

Végül az imaórák megmutatják a szükségességét, egyben a lehetőséget valami nagyon fontos dolognak: annak, hogy a 21. századi magyar református hívek visszaengedjék, vagy újra meghívják az Istent a hétköznapjaikba. A főnti egész problémahalmaz értelmezhetetlen és megoldhatatlan ugyanis, ha az Istent az életünk egy-százhatvannyolcad részében, vasárnap délelőtt tíz és tizenegy között akarjuk elintézni. Ott van a példa előttünk etekintetben is: a hozzáértők azt tanítják, hogy a 260. dicséret negyedik versszakában (a 23. zsoltár parafrázisáról van szó) Sztárai Mihály gyülekezetének az istentiszteleti szokásai érhetőek tetten. *Reggel, hogy kiviszen, énelöttem mégyen igaz tudományával, minden napon kétszer megítat engemet ő lelki italával...* – szóval, ha igaz, primát tartottak minden reggel, vecsernyét minden este: ez a „minden napon kétszer” volt számukra a minimum.

Növekednünk kellene a kegyelemben...

Függelék

SYNOPSIS CHORALIS – AVAGY KORÁLELŐJÁTÉKOK AZ EGYHÁZI ÉV RENDJÉBEN

ADVENT

Ó NÉPEKNEK MEGVÁLTÓJA (302. dicséret)

– *Veni redemptor gentium*

S. Scheidt

JÖJJ NÉPEK MEGVÁLTÓJA (303. dicséret)

– *Nun komm, der Heiden Heiland*

N. Bruhns, D. Buxtehude BuxWV 211, A. N. Vetter, J. G. Walther, G. Ph. Telemann, J. S. Bach BWV 699, M. Reger, Gárdonyi Zoltán (Adventi fantázia)

MENNYEI IGE JELENÉL (309. dicséret)

– *Verbum supernum prodiens*

N. de Grigny

VÁRJ, EMBER SZÍVE KÉSZEN (312. dicséret)

– *Von Gott will ich nicht lassen*

G. Fr. Kauffmann, D. Buxtehude BuxWV 220, 221, J. S. Bach BWV 658, J.

G. Walther, J. L. Krebs, M. Reger Op. 67.

– *Helft mir Gott's Güte preisen*

J. S. Bach BWV 613.

DICSÉRD ISTENT, KERESZTYÉNSÉG (313. dicséret)

– *Lobt Gott, ihr Christen, allzugleich*

G. Fr. Kauffmann, D. Buxtehude BuxWV 202, J. S. Bach BWV 609, 732, J.

G. Walther, M. Reger Op. 67.

SZÉP TÜNDÖKLŐ HAJNALCSILLAG (296. dicséret)

– *Wie schön leuchtet der Morgenstern*

G. Fr. Kauffmann, D. Buxtehude BuxWV 223, J. S. Bach BWV 739, G. Ph. Telemann, J. Chr. Bach, M. Reger Op. 67, Op. 135a, Gárdonyi Zsolt

JER KRISZTUS NÉPE, NAGY VÍGAN (298. dicséret)

– *Nun freut euch, lieben Christen gmein*

J. P. Sweelinck, M. Weckmann, D. Buxtehude BuxWV 210, J. S. Bach BWV 734, Gárdonyi Zoltán

MINDENEKNEK TEREMTŐJE (adventi himnusz az Öreg Graduálból)

– *Conditor alme siderum*

J. Titelouze

– *Lob sei dem allmächtigen Gott*

J. S. Bach BWV 602, 704.

KARÁCSONY, ÚJÉV, VÍZKERESZT

AZ ISTENNEK SZENT ANGYALA (316. dicséret)

– *Vom Himmel hoch da komm ich her*

H. Scheidemann, Kauffmann G. Fr., J. Pachelbel, G. Böhm, Fr. W. Zachow, J. G. Walther, J. S. Bach BWV 606; 700, 701, 738, 738a, 769, Gárdonyi Zsolt, Reger Op.67, Op.135a, Op.145.

JÉZUS, VIGASSÁGOM (294. dicséret)

– *Jesu, meine Freude*

Fr. W. Zachow, Telemann G. Ph, J. G. Walther, J. S. Bach BWV 610; 713, 1105, J. L. Krebs, M. Reger Op.67.

TELJES EZ SZÉLES VILÁGBAN

(karácsonyi himnusz az Öreg Graduálból)

– *A solis ortus cardine*

G. G. Nivers, S. Scheidt

– *Christum wir sollen loben schon*

J. Praetorius, G. Böhm, J. G. Walther, J. S. Bach BWV 611; 696.

NAGY ÖRÖMNAP EZ NEKÜNK

(karácsonyi ének Huszár Gál 1561-es énekeskönyvéből)

– *Der Tag, der ist so freudenreich*

D. Buxtehude BuxWV 182, J. Pachelbel, J. S. Bach BWV 605; 719.

PUER NATUS IN BETHLEHEM

(latin-magyar karácsonyi ének Huszár Gál 1561-es énekeskönyvéből)

– *Puer natus in Bethlehem*

G. Fr. Kauffmann, D. Buxtehude BuxWV 217, J. G. Walther, J. S. Bach BWV 603.

BÖJTIDŐ, NAGYHÉT

ISTENNEK BÁRÁNYA, KI BŰNÜNKET ELVESZED (183. dicséret)

– *Christe, du Lamm Gottes*

G. Fr. Kauffmann, J. S. Bach BWV 619.

KRISZTUS, ÁRTATLAN BÁRÁNY (184. dicséret)

– *O, Lamm Gottes, unschuldig*

G. Fr. Kauffmann, J. Pachelbel, G. Ph. Telemann, Fr.W. Zachow, J. S. Bach BWV 618; 656; 1095; M. Reger Op.67.

ÉN ISTENEM, SOK NAGY BŰNÖM (206. dicséret)

– *Ach, Gott und Herr*

G. Fr. Kauffmann, D. Buxtehude BuxWV 177, J. G. Walther, J. S. Bach BWV 693; 714.

BŰNÖSÖK, HOZZÁD KIÁLTUNK (217. dicséret)

– *Aus tiefer Not schrei ich zu dir*

S. Scheidt, J. Pachelbel, G. Böhm, Fr. W. Zachow, J. S. Bach BWV 686, 687, 1099, Gárdonyi Zsolt, M. Reger Op.67, Op.135a

ÚR JÉZUS, HOZZÁD KIÁLTOK (239. dicséret)

– *Ich ruf zu dir, Herr Jesu Christ*

J. P. Sweelinck, J. Pachelbel, S. Scheidt, G. Fr. Kauffmann, D. Buxtehude BuxWV 196, Fr. W. Zachow, G. Ph. Telemann, J. S. Bach BWV 639, J. L. Krebs, Gárdonyi Zsolt

TE DRÁGA JÉZUS, MI TÖRTÉNT TEVÉLED (340. dicséret)

– *Herzliebster Jesu, was hast du verbrochen*

G. Fr. Kauffmann, J. S. Bach BWV 1093, J. Brahms Op.posth. 122. Nr.2.

Ó KRISZTUSFŐ, TE ZÚZOTT (341. dicséret)

SZÍVEM SZERINT KIVÁNOM (401. dicséret)

– *Ach, Herr, mich armen Sünder*

G. Fr. Kauffmann, D. Buxtehude BuxWV 178, G. Ph. Telemann, Fr. W. Zachow

– *Herzlich tut mich verlangen*

J. Pachelbel, D. Buxtehude, J. G. Walther, J. S. Bach BWV 727, 742, J. Brahms Op.122. Nr.9.,10, M. Reger Op.67, Op.135a, Gárdonyi Zsolt

HALLGASD MEG, JÉZUS KRISZTUS (388. dicséret)

– *Herr Christ, der einig Gottes Sohn*

H. Scheidemann, G. Fr. Kauffmann, J. Pachelbel, D. Buxtehude BuxWV 191,192, G. Ph. Telemann, J. G. Walther, J. S. Bach BWV 601; 698.

Ó, ÚR ISTEN, TEKINTS HOZZÁNK

(a 12. zsoltár parafrázisa Huszár Gál 1561-es énekeskönyvéből)

– *Ach, Gott, vom Himmel sieh darein*

G. Fr. Kauffmann, J. Pachelbel, G. Ph. Telemann, Fr. W. Zachow, J. S. Bach
BWV 741, J. L. Krebs

ÚR ISTEN, IRGALMAZZ NEKEM

(az 51. zsoltár parafrázisa Huszár Gál 1561-es énekeskönyvéből)

– *Erbarm dich mein, o Herre Gott*

J. P. Sweelinck, H. Scheidemann, Fr. W. Zachow, J. G. Walther, J. S. Bach
BWV 721, J. L. Krebs

MINDENHATÓ ÚR ISTEN, SZÍVÜNK RETTEG SZÜNTELEN

(az 51. zsoltár parafrázisa Huszár Gál 1561-es énekeskönyvéből)

– *Christus, der uns selig macht*

G. Fr. Kauffmann, J. E. Kindermann, G. Ph. Telemann, J. S. Bach BWV 620;
747.

HÚSVÉT

KRISZTUS FELTÁMADOTT (185. dicséret)

– *Christ ist erstanden*

J. K. F. Fischer, J. S. Bach BWV 627.

KRISZTUS FELTÁMADA IGAZSÁGUNKRA (353. dicséret)

– *Húsvéti fantázia*

Gárdonyi Zoltán

FELVIRRADT ÁLDOTT, SZÉP NAPUNK (356. dicséret)

– *Erschienen ist der herrliche Tag*

G. Fr. Kauffmann, G. Ph. Telemann, J. G. Walther, J. S. Bach BWV 629, M.
Reger Op. 67.

JÉZUS, ÉN BIZODALMAM (357. dicséret)

– *Jesu, meine Zuversicht*

J. G. Walther, J. S. Bach BWV 728, J. L. Krebs, M. Reger Op. 67, Op. 135a

KRISZTUS AZ MI BŰNEINKÉRT

(húsvéti ének Huszár Gál 1561-es énekeskönyvéből)

– *Christ lag in Todesbanden*

S. Scheidt, H. Scheidemann, Fr. Tunder, G. Fr. Kauffmann, J. E.

Kindermann, J. Pachelbel, Fr. W. Zachow, G. Böhm, G. Ph. Telemann, J. S. Bach BWV 625; 695, 718, J. L. Krebs

ÚRNAK VÉGVACSORÁJÁRA (húsvéti himnusz a Komjáti Graduálból)

– *Ad coenam agni providi*

G. G. Nivers

SZENTEKNEK TE VAGY, KRISZTUS, ÉKESSÉGE

(húsvéti himnusz az Öreg Graduálból)

– *Vita sanctorum, decus angelorum*

S. Scheidt

PÜNKÖSD

JER, KÉRJÜK ISTEN ÁLDOTT SZENT LELKÉT (234. dicséret)

– *Nun bitten wir den heiligen Geist*

H. Scheidemann, D. Buxtehude BuxWV 208, 209, G. Böhm, J. G. Walther, Gárdonyi Zsolt

JÖVEL, TEREMTŐ SZENTLÉLEK (373. dicséret)

– *Komm, Gott, Schöpfer, Heiliger Geist*

J. Pachelbel, Fr. W. Zachow, J. S. Bach BWV 631, 667.

– *Veni creator Spiritus*

G. Cavazzoni, G. G. Nivers, J. Titelouze, S. Scheidt, N. de Grigny, Gárdonyi Zoltán (Partita sopra...)

SZENTHÁROMSÁGVASÁRNAP

Ó, TE DICSÓ SZENTHÁROMSÁG

(Szentháromság vasárnapi himnusz az Öreg Graduálból)

– *O lux, beata Trinitas*

H. Scheidemann, S. Scheidt, M. Praetorius, M. Weckmann, D. Buxtehude BuxWV 216.

ÉVKÖZI („NORMÁL”) VASÁRNAPOK

MINT A SZÉP HÍVES PATAKRA (42. zsoltár)

– *Freu dich sehr, o meine Seele*

H. Speuy (Psalm 42.), J. Pachelbel, G. Fr. Kauffmann, G. Böhm, J. G. Walther, M. Reger Op.30, Op.67, Op.135a.

– *Wie nach einer Wasserquelle*

J. S. Bach BWV 1119.

KEGYES JÉZUS, ITT VAGYUNK (164. dicséret)

– *Liebster Jesu, wir sind hier*

J. G. Walther, J. S. Bach BWV 633; 706, 730, 731, J. L. Krebs, M. Reger Op.135a

URUNK JÉZUS, FORDULJ HOZZÁNK (166. dicséret)

– *Herr Jesu Christ, dich zu uns wend*

G. Böhm, G. Ph. Telemann, J. G. Walther, J. S. Bach BWV 632; 709, 726, J.

L. Krebs, M. Reger Op.67, Op.135a

JÖJJ, MONDJUNK HÁLASZÓT (167. dicséret)

– *Nun danket alle Gott*

G. Fr. Kauffmann, G. Ph. Telemann, J. S. Bach BWV 657, Liszt Ferenc, M.

Reger Op.67, Op.135a

KI ISTENÉNEK ÁTAD MINDENT (274. dicséret)

– *Wer nur den lieben Gott läßt walten*

G. Fr. Kauffmann, G. Böhm, G. Ph. Telemann, J. G. Walther, J. S. Bach

BWV 642; 647; 690, 691, Gárdonyi Zoltán, M. Reger Op.67, Op.135a

EMELD FEL SZÍVED, FÜLED NYISD MEG (473. dicséret)

– *Wenn wir in höchsten Nöthen sein*

J. P. Sweelinck (De Tien Geboden Gods), G. Fr. Kauffmann, J. Pachelbel, J.

G. Walther, J. S. Bach BWV 641, 668, J. Chr. Bach

MENNYBÉLI FELSÉGES ISTEN (483. dicséret)

MI ATYÁNK, Ó KEGYES ISTEN (484. dicséret)

– *Vater unser im Himmelreich*

J. P. Sweelinck, Speuy (Vader ons in hemelrijk), J. Praetorius, H.

Scheidemann, S. Scheidt, D. Buxtehude BuxWV 219, G. Fr. Kauffmann, J.

Krieger, Fr. W. Zachow, G. Böhm, G. Ph. Telemann, J. S. Bach BWV 636;

682, 683, 737, 762, J. L. Krebs, M. Reger Op. 67.

SZÓLJ, SZÓLJ HOZZÁM, URAM (512. dicséret)

– *O Gott, du frommer Gott*

G. Fr. Kauffmann, J. S. Bach BWV 767, J. Brahms, Op.122. Nr.7.

A MENNY URÁNAK TISZTELET (evangélikus Gloria-ének)

– *Allein Gott in der Höh sei Ehr*

J. P. Sweelinck, J. Pachelbel, G. Fr. Kauffmann, A. N. Vetter, Fr. W. Zachow

G. Böhm, G. Ph. Telemann, J. G. Walther, J. S. Bach BWV 662, 663, 664,

675, 676, 677, 711, 715, 716, 717, J. L. Krebs, M. Reger Op.67, Op.135a

MI HISZÜNK MIND EGY ISTENBEN

(Credo-ének az Öreg Graduálból)

– *Wir glauben all an einen Gott*

J. P. Sweelinck, S. Scheidt, H. Scheidemann, G. Fr. Kauffmann, J. Pachelbel,

M. Praetorius, Fr. W. Zachow, J. S. Bach BWV 680, 681, 740, 765, 1098.

ESTI ÁHÍTAT (VECSERNYE)

KRISZTUS, KI VAGY NAP ÉS VILÁG (500. dicséret)

– *Christ, der du bist der helle Tag*

J. S. Bach BWV 766; 1120.

– *Christe, der du bist Tag und Licht*

G. Böhm

– *Christe, qui lux es et dies*

J. P. Sweelinck, S. Scheidt

MÁR NYUGOSZNAK A VÖLGYEK (503. dicséret)

– *Nun ruhen alle Wälder*

G. Fr. Kauffmann, J. G. Walther, J. L. Krebs

– *O Welt, ich muß dich lassen*

J. G. Walther, J. Brahms Op.122. Nr.3, 11, M. Reger Op. 67, Op. 130a

MAGASZTALJA AZ ÉN SZÍVEM (Szenci Molnár Albert Magnificatja)

– *Meine Seele erhebt den Herren*

J. Pachelbel, D. Strungk, M. Weckmann, J. S. Bach BWV 533, 648; 733.

– *Magnificat I. toni*

D. Buxtehude BuxWV 203, 204, 205.

– *Magnificat*

H. Scheidemann, S. Scheidt, J. Fr. Dandrieu, J. E. Kindermann, J. Pachelbel

– *Lof-Sanck Maria*

Speuy H.

– *Le Magnificat ou Cantique de la Vierge*

J. Titelouze

REFORMÁCIÓ-ÜNNEP

HOGYHA FELINDUL AZ ISTEN (68. zsoltár)

NE CSÜGGEDJ EL, KICSINY SEREG (393. dicséret)

– *Jauchz, Erd, und Himmel, juble hell*

J. P. Sweelinck (Psaume 36), J. Pachelbel

ERŐS VÁR A MI ISTENÜNK (390. dicséret)

– *Ein feste Burg ist unser Gott*

M. Praetorius, G. Fr. Kauffmann, J. Pachelbel, D. Buxtehude, J. G. Walther,

J. S. Bach BWV 720, M. Reger Op.27, Op.67, Op.135a, Gárdonyi Zoltán

MAGYAR NÓTÁRA SZEREZTETETT PSALMUSOK AVAGY ZSOLTÁRPARAFRÁZISOK AZ ÉNEKESKÖNYVBEN

A föntiekben vázolt célkitűzések támogatására közöljük befejezésül az 1948-as énekeskönyv zsoltárparafrázisainak a listáját, amely ebben az összegzésben eddig sehol sem volt olvasható.

A 16. században az ilyen énekek egymás kezét fogták, és külön fejezetet alkottak az énekeskönyvekben (Huszár Gálnál, 1561-ben például *A Psalmusok / bol valo isteni / Diczeretec* címmel). Ha a jelenlegi énekeskönyv anyagának a liturgikus szempontok szerinti újra elrendezésére (a szertartási énekekkel kapcsolatban tett javaslatunk értelmében) egyszer sor kerül, akkor ezt a megoldást föltétlenül érdemes lesz újra alkalmazni.

Az érintett verses szövegek nem mind ugyanabba a kategóriába tartoznak. Luther Márton 46. zsoltára (*Erős vár a mi Istenünk*, 390. dicséret), továbbá minálunk Sztárai Mihály (?–1575) legtöbb éneke például a szabad, gyakran bőséges magyarázatokkal földuzzasztott átköltés típusát képviseli. Egészen más költői magatartást választott magának Szenci Molnár Albert, aki a *Psalterium Ungaricum*-ban is (1607), de például *Magnificat*-költeményében is az eredeti szöveg lehető legszorosabb követésére törekszik, és úgyszólván abból űz sportot, hogy azt hogyan illesztheti rá a fölötte lévő dallamban adott versformához módosítás nélkül, vagy csak minimális módosítással. Vannak olyan költemények is (és ez volna a harmadik kategória), amelyek csak mintegy mottóul használják a zsoltár egyik vagy másik mondatát, annak teljes gondolatfűzését azonban már nem veszik át. Végül vannak esetek, amikor a költőnek nyilvánvalóan nem egy teljes zsoltár, hanem csak egy részlet átköltése volt a célja. A felsorolásban ezeket a különbségeket figyelmen kívül hagytuk.

A vecseryében az antifóna mellett recitált (bibliai) *Magnificat* helyett énekelhetjük Szenci Molnár Albert imént említett parafrázisát (*Magasztalja az én szívem / Az Urat mind éltiglen*, a jugoszláviai református énekeskönyv 270. dicsérete, a 146. genfi zsoltár dallamára). Ha a hajnali dicséretben verses Benedictust akarunk mondani, akkor leginkább az Öreg Graduál 2. oldalának Zakariás-himnusa ajánlható (*Áldott Izraelnek Ura*). Nunc dimittisünk viszont a genfi zsoltárkönyv jóvoltából közvetlenül is van (*Uram, bocsássad el / Szolgádat békével / Szent ígéreted szerint*, 447. dicséret).

(Zárójelben nem árt megjegyeznünk, hogy az énekeskönyvben nem csak zsoltár-, hanem egyéb, részint bibliai, részint Biblián kiüli szövegek parafrázisai is megtalálhatók: Jeremiás imádsága, a Hegyi Beszéd, a Miatyánk, a Hiszekegy, a Te Deum, stb. Bár általában ezek sem jelentéktelenek, a fönti összefüggésrendszerben leghelyesebb a zsoltárrepertoárra koncentrálnunk.)

Bibliai zsoltár	Szövegkezdlet	Énekeskönyvi sorszám
23.	Szent Dávid próféta éneklő könyvének	260.
	Az Úr énnékem hűséges vezérem	429.
27.	Ó, én két szemem, ti az Úrra nézzetek	240.
30.	Száma nincsen, Uram, jótéteményidnek	451.
31.	Benedd bízom, Uram Isten	259.
32.	Ó, mely boldog az oly ember életében	424.
34.	Mindenkoron áldom az én Uramat	254.
37.	Hagyjad az Úr Istenre te minden utadat	265.
	Légy csendes szívvel és békével	270.
42.	Fohászkodom hozzád, Uram Istenem	258.
	Mire bánkódom, ó, te én szívem	267.
46.	Megáll az Istennek Igéje	171.
	Erős vár a mi Istenünk	390.
51.	A töredelmes szívét	180.
	Ne szállj perbe énvelem	205.
	Atya Úr Isten, könyörülj rajtam	219.
	Légy irgalmas, Úr Isten, minékünk	221.
55.	Mikoron Dávid nagy búsultában	263.
57.	Irgalmazz, Úr Isten, immáron énnékem	256.
63.	Reménységemben hívlak, Uram Isten	237.
69.	Siess, nagy Úr Isten, én segítségemre	476.
71.	Ne hagyj elesnem, felséges Isten,	
	keserűségemben	257.
	Úr Isten, légy most mivelünk	387.
74.	Sok ínségünkben hozzád kiáltunk	384.
77.	Az Úr Istent magasztalom	273.
92.	Mely igen jó az Úr Istent dicsérni	255.
103.	Áldjad, én lelkem, a dicsőség erős Királyát	264.
122.	Örvend mi szívünk, mikor ezt halljuk	163.
125.	Akik bíznak az Úr Istenben	423.
127.	Mindenek meghallják	236.
130.	Végtelen irgalmú Isten, hozzád kiáltok	216.
	Bűnösök, hozzád kiáltunk	217.
134.	Ti keresztyének, dicsérjétek Istent	198.
147.	Drága dolog az Úr Istent dicsérni	450.
148.	Mennyei seregek, boldog tiszta lelkek	252.
	Dicsőült helyeken, mennyei paradicsomban	278.

Bibliográfia

FORRÁSMUNKÁK

- ALVINCZI PAP PÉTER: Az Úrnak Szent Wacsoráiáról való Reovid Intés az szent Pál apostol tanítása szerént, Kassa 1622. RMNy 1263.
- (BENCÉDI) SZEKEL ESTVAN: Soltar Könyü, (Krakkó) 1548, facsimile kiadás: RMNy 74. Hasonmás kiad. Budapest 1991. BHA 16.
- CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN (szerk.): Énekeskönyv magyar reformátusok használatára, Budapest 1948.
- FERENCZI ILONA (közr.): Graduale Ecclesiae Hungaricae Epperiensis 1635, kritikai kiadás: Budapest 1988. Musicalia Danubiana
- FERENCZI ILONA (közr.): Graduale Ráday saeculi XVII, kritikai kiadás: Budapest 1997. Musicalia Danubiana
- FERENCZI ILONA (közr.): A Kálmáncai Graduál, facsimile kiadás: Kecskemét 2005.
- GELEJI KATONA ISTVÁN (szerk.): Öreg Gradual, melly mind az első fordításban vagy ujjonnan való szeresztetésben, s-mind penig az egy exemplárból másban való irattatásban esett fogyatkozásoktól szorgalmatosan meg tisztogattatott, és sok hozzá kívántatott szükséges részekkel meg öregbítettett, Gyulafehérvár 1636, a kézbevett példány egykor a somorjai református gyülekezetnek, jelenleg a Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának a tulajdona, raktári jelzete: RMK 237.
- HELTAI GÁSPÁR: Agenda, az szentegyházi cselekedetek, melyeket követnek közönségesképpen a keresztyéni ministerek és lelkipásztorok. Ujjonnan nyomtatott Kolozsvár 1559. RMNy 154.
- HUSZÁR GÁL: A keresztyéni gyülekezetben valo isteni dicheretec, Óvár-Debrecen 1561, RMNy 160 S 146a. facsimile kiadás: Budapest 1983. BHA 12.
- HUSZÁR GÁL: A keresztyeni gyülekezetben valo isteni diczeretec és imadsagok, Komjáti 1574, RMNy 353. facsimile kiadás: Budapest 1984. BHA 13.
- ILYÉS GÉZA (közr.): Az 1619. évi Küküllővári Zsinat felterjesztése Bethlen Gábor fejedelemhez, Református Szemle 1934, 501. skk. old.
- MARTONEALMI TÓTH GYÖRGY: Keresztyeni inneplés, avagy lelki szent mesterség. Melly azt adja elődbe, mint kelljen néked az Ekklesiáktól ren-

- deltetett és már bévött Innepeket, Karátsont, Húsvétot, Pünkösztöt, a' több fiók Innepekkel együtt megüllened, és azok felöl józanon értened, Debrecen 1663. RMK I. 1001.
- MÁTÉ JÁNOS (szerk.): Magyar református énekeskönyv, Budapest 1996.
- MELIUS PÉTER: Válogatot praedikatioe a prophetac es apostoloc irassabol... Ugian ezen Praedikatioe vegebe, a keresztelésnec, Ur vaczoraia osztogatásanac, eskütésnec és egyeb egy hazi rend tartásnac igaz moggya..., Debrecen 1563. RMNy 196.
- MILOTAI NYILAS ISTVÁN: Agenda, az-az anyaszentegyházbeli szolgálat szerént való Cselekedet, melyben az Uy Testamentomnak két Sacramentomának, az Szent Keresztségnek és az Ur Vacsorájának kiszolgáltatásának és az Házasulandóknak egybeadattatásoknak mógya megíratik azokhoz illendő hasznos tanuságokkal egyetemben, Kolozsvár 1621. RMNy 1251.
- ÓVÁRI GRADUÁL, Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára, raktári jelzet: R 504.
- SAMARJAI MÁTÉ JÁNOS: Az helvetiai vallason levő Ecclesiaknak egyhazi ceremonijakrol és rend tartásokrol való könyvetske, Lőcse 1636. RMK I. 662.
- SPÁCZAY GRADUÁL, Debreceni Református Kollégium Nagykönyv-tára, raktári jelzet: R 505.
- SZEGEDI GERGELY: Enekes könyv melyből szoktanac az Urnac diczeretet mondani..., Debrecen 1569, betűhív átírás: Budapest 1893.
- SZENCI MOLNÁR ALBERT: Psalterium ungaricum, Herborn 1607, kritikai kiadás: Budapest 1971. RMKT/6 9–16.

ÚJABB KORI IRODALOM

- APEL, WILLI: Gregorian Chant, Bloomington 1958.
- BARCZA JÓZSEF (szerk.): A debreceni református kollégium története, Budapest 1988.
- BARCZA JÓZSEF: Bethlen Gábor, a református fejedelem, Budapest 1980.
- BÁRDOS KORNÉL (szerk.): Magyarország zenetörténete II, 1541–1686, Budapest 1990.
- BÁRDOS KORNÉL–CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN: Az Eperjesi Graduál, I. Gregorián kapcsolatok, II. Kórusok és népénekdallamok. in: Zenetudományi tanulmányok VI, Budapest 1957.
- BÁRDOS KORNÉL–CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN: A magyar protestáns graduálok himnuszai. in: Népzene és zenetörténet III, Budapest 1977.
- BARSI BALÁZS: A liturgikus év, Budapest 1995.
- BARSI ERNŐ–SZABÓ ERNŐ: A pataki kollégium zenei krónikája, Budapest 1984.

- BENDA KÁLMÁN: Bocskai István, Budapest 1993.
- BENEDEK SÁNDOR: A Magyarországi Református Egyház istentiszteletének múltja, Orisziget 1971.
- BENKŐ ANDRÁS: Az erdélyi fejedelmi udvar zenei életéről. in: Művelődés-történeti tanulmányok, Bukarest 1979.
- BLANKENBURG, WALTER: Die Kirchenmusik in den reformierten Gebieten des Europäischen Kontinents. in: F. Blume: Geschichte der evangelischen Kirchenmusik, Kassel 1965, 341. skk. old.
- BLUME, FRIEDRICH: Geschichte der evangelischen Kirchenmusik, Kassel 1965.
- BONHOEFFER, DIETRICH: Das Gebetbuch der Psalmen (Eine Einführung in die Psalmen), Berlin 1969.
- BORSA GEDEON: Huszár Gál 1560. évi énekeskönyve, mint zenetörténeti emlék, in: Magyar Zene 1976, 119. skk. old.
- BOTTA ISTVÁN: Huszár Gál élete, művei és kora (1512?–1575), Budapest 1991.
- BRASSAI KÁROLY: Geleji Katona István élete és munkái. in: A hajdúnánási Ref. Főgimnázium értesítője, 1902–1903.
- BROWN, HOWARD M.: A reneszánsz zenéje, Budapest 1980.
- BUCSAY MIHÁLY: A protestantizmus története Magyarországon, 1521–1945, Budapest 1985.
- CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN: A református gyülekezeti éneklés, Budapest 1950.
- CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN: Éneklésre tartozó Regulák 1807-ből, in: Református Egyház 1954/9, 15. skk. old.
- CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN: Huszár Gál énekeskönyvének úrvacsorai liturgiája, in: Református Egyház 1955, 342. skk. old.
- CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN: A XVI. század magyar dallamai, Budapest 1958.
- CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN: Dicsérvételek az Urat, Budapest 1971.
- CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN: Szenci Molnár Albert és a magyar zenei írásbeliség, in: Magyar Zene 1974, 350. skk. old.
- CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN: Huszár Gál énekeskönyve (1560) és zenei jelentősége, in: Magyar Zene 1981, 176. skk. old.
- CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN: Huszár Gál újabban felfedezett énekeskönyvének tanulságai, in: Confessio 1982/4, 50. skk. old.
- CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN: Die ungarischen Melodien der Reformationszeit. in: O wahres Wort, Budapest 1983.
- CSOMASZ TÓTH KÁLMÁN lásd még Bárdos Kornél–Csomasz Tóth Kálmán
- CZEGLÉDY SÁNDOR: A debreceni kollégiumi Nagykönyvtár írott graduáljai, in: Református Egyház 1957, 265. skk. old.
- CZEGLÉDY SÁNDOR: A Batthyány-kódex és az Óvári graduál közös leírója, in: Magyar Könyvszemle 1961, 247. skk. old.

- CZEGLÉDY SÁNDOR: A Batthyány-kódex kisebb testvére: a Ráday graduál, in: Magyar Nyelv 1963, 24. skk. old.
- CZEGLÉDY SÁNDOR: Zur Geschichte der evangelischen Kantionalbücher in Ungarn, in: Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie 1963, 159. skk. old.
- CZEGLÉDY SÁNDOR: „Emberi hagyományok ostromozása”, in: Református Egyház 1964, 59. skk. old.
- CZEGLÉDY SÁNDOR: Méliusz ágendája és himnológiai tevékenysége. in: Studia et acta ecclesiastica II, Budapest 1967, 355. skk. old.
- CZEGLÉDY SÁNDOR: Néhány megjegyzés Huszár Gál most megtalált énekeskönyvéről, in: Református Egyház 1976, 174. skk. old.
- CZEGLÉDY SÁNDOR: Liturgika, Debrecen 1978.
- CZEGLÉDY SÁNDOR: Megifjodó öreg graduálok, in: Confessio 1978/4, 68. skk. old.
- CZEGLÉDY SÁNDOR: „Szabadon, nem iga alatt”, in: Református Egyház 1979, 241 skk. old.
- CZEGLÉDY SÁNDOR: A kollégiumi éneklés 16. századi indításai, in: Református Egyház 1991, 46. skk. old.
- DOBSZAY LÁSZLÓ: A magyar graduálirodalom első emléke, in: Magyar Könyvszemle 1982, 100. skk. old.
- DOBSZAY LÁSZLÓ: Magyar zenetörténet, Budapest 1984.
- DOBSZAY LÁSZLÓ: A gregorián ének kézikönyve, Budapest 1993.
- DOBSZAY LÁSZLÓ: Az egyházzene tiszta eszméje, in: Magyar Egyházzene 1993–1994, 12. skk. old.
- DOBSZAY LÁSZLÓ: Gyülekezetszerűség és professzionalitás, in: Magyar Egyházzene 1994–1995, 271. skk., ill. 391. skk. old.
- DOBSZAY LÁSZLÓ: Az antifóna, Budapest 1995.
- DOBSZAY LÁSZLÓ: Bevezetés a gregorián énekbe, Budapest 1995.
- DOBSZAY LÁSZLÓ: A zsolozsma, Budapest 1995.
- DOBSZAY LÁSZLÓ: A regionalitás elve a gregorián gyakorlatában, in: Magyar Egyházzene 1995–1996, 25. skk. old.
- DOBSZAY LÁSZLÓ: „Audiebat unusquisque lingua sua...” A liturgikus szövegek fordításáról, Magyar Egyházzene 1995–1996, 287. skk. old.
- DOBSZAY LÁSZLÓ: A gregoriánnum és a magyarság, in: Magyar Egyházzene 1995–1996, 393. skk. old.
- DOBSZAY LÁSZLÓ lásd még Ferenczi Ilona–Dobszay László
- FALVY ZOLTÁN: A magyar zene története, Budapest 1980.
- FEKETE CSABA: A (debreceni, KD) kollégiumi énekkar történetének rövid áttekintése. in: A debreceni református kollégium története (szerk. Barcza József), Budapest 1988, 753. skk. old.
- FEKETE CSABA: A Vizsolyi Biblia és az Öreg Graduál zsolótárai, kézirat, Debrecen 1996.

- FEKETE CSABA: Egyetemes énekeskönyv (istentiszteleti életünk paramétere), kézirat, Debrecen 1996.
- FEKETE CSABA: Az éneklés tilalma? in: Magyar Egyházzene 1996–1997, 319. skk. old.
- FEKETE CSABA: Szőnyi Benjámint és a magyar református himnológia. in: Szőnyi Benjámint és kora, Hódmezővásárhely 1997.
- FEKETE CSABA: Az úrvacsora rendje 1622 táján Kassán, kézirat, Debrecen 1998.
- FEKETE CSABA: Énekkönyv Somorján a 17. században, kézirat, Debrecen, 1998.
- FEKETE CSABA: Néhány fölvetődő kérdés Melotai Nyilas István úrvacsora-értelmezéséhez, kézirat, Debrecen 1998.
- FERENCZI ILONA: Az Eperjesi Graduál antifónáinak dallam- és szövegforrásai, in: Magyar Zene 1982, 49. skk. old.
- FERENCZI ILONA: Magyar nyelvű gregorián a 16–17. században, in: Zene-tudományi Dolgozatok 1985, 61. skk. old.
- FERENCZI ILONA: Zenei helyesírás és „variálás” a 16–17. századi graduálokban, in: Zene-tudományi Dolgozatok 1988, 61. skk. old.
- FERENCZI ILONA: A simontornyai graduál-töredék (17. század második fele), in: Magyar Zene 1988, 256. skk. old.
- FERENCZI ILONA: Ein Versuch zur Vereinheitlichung der Liturgie im Fürstentum Siebenbürgen in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts. in: Sursum corda, Budapest 1990, 342. skk. old.
- FERENCZI ILONA: Das Psalterium Strigoniense (1515) als eine Quelle der ungarischsprachigen Graduale. in: Cantus Planus 1990, Budapest 1992, 579. skk. old.
- FERENCZI ILONA: Kísérlet a liturgia egységesítésére az Erdélyi Fejedelemségben (a 17. század első felében), in: Magyar Egyházzene 1993–1994, 21. skk. old.
- FERENCZI ILONA–DOBSZAY LÁSZLÓ: Protestáns graduál. Szemelvények a 16–17. századi protestáns graduálok anyagából istentiszteleti és oktatási célra, Budapest 1996.
- GÁRDONYI ZOLTÁN: Zsoltáréneklésünk margójára, in: Zeneközlöny 1944, 65. skk. old.
- GÁRDONYI ZOLTÁN: Magyar szövegű karénekek a XVII. századból, in: Új Zenei Szemle 1951, 25. skk. old.
- GÁRDONYI ZOLTÁN: Szeljegyzetek a magyar református énekeskönyvhöz, in: Református Egyház 1992, 200. skk. old.
- G. SZABÓ BOTOND: A Debreceni Református Kollégium a „pedagógia századában”, Debrecen 1996.
- GYÖRI L. JÁNOS: Kősziklán épült vár (A Debreceni Református Kollégium története), Debrecen 1992.

- HORVÁTH JÁNOS: A reformáció jegyében, Budapest 1957.
- KARASSZON DEZSŐ: Megifjodó öreg graduálok, in: Zsoltár 1994. június és in: Magyar Egyházzene 1994/1995, 231. l.
- KARASSZON DEZSŐ: “Krisztus az mi bűneinkért” (Huszár Gál húsvéti éneke és a “virgulálás” technikája), in: Magyar Egyházzene 1994/1995, 189. l.
- KARASSZON DEZSŐ: A 107. zsoltár és Gárdonyi Zoltán Fantáziája, in: Magyar Egyházzene 1995/1996, 213. l.
- KARASSZON DEZSŐ: Gárdonyi Zoltán, Budapest 1999.
- KARASSZON DEZSŐ: Synopsis Gradualis (A gregorián énekek és a magyar református istentisztelet), in: Egyház és művelődés, Debrecen 2000.
- KARASSZON DEZSŐ: Homo Christianus – homo humanus. Gárdonyi Zoltán Bipartitájának biblicitása, in: Magyar Egyházzene 2001/2002, 93. l.
- KORMOS LÁSZLÓ: A Tiszántúli Református Egyházkerület és a Debreceni Református Kollégium Levéltárának ismertetője, Debrecen 1984.
- LOWTZW, CHRISTOPH VON: Mit lieblosen Gottesdiensten Gottes Liebe feiern? Zürich 1990.
- MAKKAI LÁSZLÓ (szerk.): Bethlen Gábor emlékezete, Budapest 1980.
- MAKKAI LÁSZLÓ: Bethlen Gábor és az európai művelődés. in: Századok 1981, 674. skk. old.
- MAKKAI LÁSZLÓ: Debrecen mezőváros művelődéstörténete. in: Debrecen története 1693-ig, Debrecen 1984, 493. skk. old.
- MEER, JOHN HENRY VAN DER: Hangszerek az ókortól napjainkig, Budapest 1988.
- NAGY LÁSZLÓ: „Sok dolgot próbála Bethlen Gábor...” (Erdélyi boszorkányperek), Budapest 1981.
- NAGY LÁSZLÓ: A rossz hírű Báthoryak, Budapest 1984.
- NAGY LÁSZLÓ: Tündérbert fedelme (Báthory Gábor), Budapest 1988.
- NAGY SÁNDOR BÉLA: A református istentisztelet Kálvin felfogása szerint, Debrecen, 1936.
- PAPP GÉZA: A XVII. század énekelt dallamai, Budapest 1970.
- PÁSZTOR JÁNOS: Evangélikus-református istentisztelet a XVI. században, in: Magyar Egyházzene 1993–1994, 31. skk. old.
- RAJECZKY BENJAMIN: Adatok a magyar gregorianumhoz, in: Zenetudományi Tanulmányok I, Budapest 1953, 279. skk. old.
- RAJECZKY BENJAMIN: Melodiarium Hungariae medii aevi I, Hymni et sequentiae, Budapest 1956, pótkötet Budapest 1982.
- RAJECZKY BENJAMIN: Mi a gregorián? Budapest 1981.
- RAJECZKY BENJAMIN (szerk.): Magyarország zenetörténete I, Középkor, Budapest 1988.
- RAVASZ LÁSZLÓ (szerk.): Ágenda (A Magyar Református Egyház liturgiás könyve), Budapest 1927.

- RÉVÉSZ IMRE: Egyháztörténelem, Debrecen 1936.
- RÉVÉSZ IMRE: „Tegnap és ma és örökké...” összegyűjtött tanulmányok, Debrecen 1944
- SCHREMS, THEOBALD: Die Geschichte des gregorianischen Gesangs in den protestantischen Gottesdiensten, Freiburg i. d. Schw. 1930.
- SÖRÖS BÉLA: A magyar liturgia története, Budapest 1904.
- STILLER, GÜNTHER: J. S. Bach and Liturgical Life in Leipzig, St. Louis 1984.
- Szabó Ernő lásd Barsi Ernő–Szabó Ernő
- SZABOLCSI BENCE: A magyar zenetörténet kézikönyve, Budapest 1979.
- SZEKFI GYULA: Bethlen Gábor, Budapest 1983.
- SZENDREI JANKA: Első hangjegyes népénkünk. A Te Deum-dallam magyarországi története. In: Népzene és zenetörténet III, Budapest 1977, 102. skk. old.
- SZENDREI JANKA: Középkori hangjegyírások Magyarországon, Budapest 1983.
- SZENDREI JANKA: „Új világosság jelenék” (egy himnusz története), in: Zsol-tár, II. évf. 4. szám, 6. old.
- SZENDREY ISTVÁN (szerk.): Debrecen története 1693-ig, Debrecen 1984.
- TARNÓC MÁRTON: Erdély művelődése Bethlen Gábor és a két Rákóczi György korában, Budapest 1978.
- WAGNER, PETER: Einführung in die gregorianischen Melodien, Hildesheim-Wiesbaden 1962.
- ZOVÁNYI JENŐ: A reformáció Magyarországon 1565-ig, Debrecen 1921.
- ZOVÁNYI JENŐ: A magyarországi protestantizmus 1565-től 1600-ig, Budapest 1977.
- ZSIGMOND FERENC: A debreceni református kollégium története, 1538(?)–1938, Debrecen 1938.

KOTTATÁR

- BACH, JOHANN SEBASTIAN: Összes orgonaművei I–XI, közr. Zászkaliczky Tamás, Budapest 1985–1991.
- BÖHM, GEORG: Saemtliche Klavier- und Orgelwerke, közr. Wolgast, Gesa, Wiesbaden é. n.
- BRAHMS, JOHANNES: Elf Choralvorspiele für die Orgel, Op. 122, Lipcse 1986.
- BUXTEHUDE, DIETRICH: Saemtliche Orgelwerke, közr. Beckmann, Klaus, revidierte Neuauflage, Wiesbaden, Leipzig, Paris 1997.
- CAVAZZONI, GIROLAMO: Intabulatura d’organo, cioe misse himni magnificat, Velence 1542, közr. Mischianti, Oscar, Bologna 1959.

- DANDRIEU, JEAN FRANCOIS: Premier livre de pieces d'orgue, közr. Guilmant, Alexandre, Mainz 1967.
- GÁRDONYI ZOLTÁN: Három orgonakorál, Budapest 1993
- GÁRDONYI ZOLTÁN: Húsvéti fantázia (1950), in: Régi magyar istenes énekek feldolgozásai orgonára, harmóniumra (szerk. Arany László és Máté János), Budapest 1978.
- GÁRDONYI ZOLTÁN: Nyolc orgonamű, Budapest 1944.
- GÁRDONYI ZOLTÁN: Praeambulum és zoltár-partita (1979), facsimile kiadás: Debrecen 2006.
- GÁRDONYI ZOLTÁN–GÁRDONYI ZSOLT: Harmincöt orgonakorál, Budapest 1997.
- GRIGNY, NICOLAS DE: Livre d'orgue, contenant une Messe et quatre Hymnes pour les principales festes de l'année, Reims 1700, közr. Pirro, André, Mainz 1967.
- KAUFFMANN, GEORG FRIEDRICH: Harmonische Seelen-Lust (Praeludien über die bekanntesten Chorallieder für Orgel, 1733), közr. Pidoux, Pierre, Kassel, London, New York 1967.
- KINDERMANN, JOHANN ERASMUS: Harmonia Organica, Nürnberg 1645, közr. Walter, Rudolf, Heidelberg 1966.
- KREBS, JOHANN LUDWIG: Clavier Übung, bestehend in verschiedenen Vorspielen und Veraenderungen einiger Kirchengesaenge, közr. Soldan, Kurt, Frankfurt, London, New York é. n.
- NIVERS, GUILLAUME-GABRIEL: Livre d'orgue, contenant la Messe et les Hymnes de l'église, Párizs 1667, közr. Dufourcq, Norbert, Párizs 1956.
- PACHELBEL, JOHANN: Choralvorspiele I–II, közr. Matthaei, Karl, Basel, Tours, London 1934.
- PACHELBEL, JOHANN: Sieben Choralpartiten, közr. Matthaei, Karl, Basel, Tours, London 1936.
- PRAETORIUS, JACOB: Choralbearbeitungen für Orgel, közr. Breig, Werner, Kassel, Tours, London 1971.
- REGER, MAX: Choralvorspiele für Orgel, Op. 67, Berlin 1965.
- REGER, MAX: Dreissig kleine Choral-Vorspiele zu den gebrauchlichsten Choraelen für Orgel, Op. 135a, Berlin 1915.
- SCHIEDMANN, HEINRICH: Choralbearbeitungen, közr. Fock, Gustav, Kassel 1966.
- SCHIEDT, SAMUEL: Tabulatura nova I–III. (Hamburg 1624), közr. Mahrenholz, Christhard, Lipcse 1979.
- SPEUY, HENDERICK: De Psalmen Davids gestelt op het Tabulatuer van het Orghel, Dordrecht 1610, közr. Noske, Frits, Amsterdam 1963.
- SWEELINCK, JAN PIETERSZOON: Opera omnia, Volume I, Fascicle II, Settings of Sacred Melodies, közr. Annegarn, Alfons, Amsterdam 1974.
- TELEMANN, GEORG FRIEDRICH: 48 fugierte und veraendernde Choraele, közr. Fedtke, Traugott, Kassel, 1963.

- TITELOUZE, JEAN: Hymnes de l'église, pour toucher sur l'orgue, Párizs 1623, közr. Guilmant, Alexandre, Mainz 1967.
- WALTHER, JOHANN GOTTFRIED: Orgelchoraele, közr. Brodde, Otto, Kassel, Basel, Tours, London 1968.
- WECKMANN, MATTHIAS: Choralbearbeitungen für Orgel, közr. Breig, Werner, Kassel 1979.
- ZACHOW, FRIEDRICH WILHELM: Gesammelte Werke für Tasteninstrumente, közr. Lohmann, Heinz, Wiesbaden 1966.
- ZÁSZKALICZKY TAMÁS (közr.): Choral-Duette des 18. Jahrhunderts für Melodieinstrument in C oder B und Orgel, Budapest 1986.

Tartalom

Ajánlás (Dr. Fekete Károly)

Bevezetés

I. SZERTARTÁSI ÉNEKEK

- 1 A himnusz
 - 1.1 Reggel – *Immáran az nap feljövén*
 - 1.2 Este – *Felséges Isten, mennynek, földnek Ura*
 - 1.3 Adventben – *Új világosság jelenék*
 - 1.4 Böjtbén – *Hallgass meg minket, Úr Isten*
 - 1.5 Virágvasárnap – *Dicsőség és dicsiret tenéked*
 - 1.6 Nagypéntek – *Jer, hirdessük mi Urunknak...*
- 2 Az antifónás zsoltározás
 - 2.1 Az 1. tónus – *Áldj meg minket, Atya Úr Isten*
 - 2.2 A 2. tónus – *Vigyázzatok, keresztyének*
 - 2.3 Az 5. tónus – *Ha embereknek és angyaloknak nyelveken szólnék is*
 - 2.4 A 7. tónus – *Galileabéliek, mit néztek fel az égbe?*
 - 2.5 A 8. tónus – *Jövel, Szentlélek Úr Isten*
- 3 A szekvencia
 - 3.1 Pünkösdre: *Az Szentlélek ajándéka legyen véliünk*
 - 3.2 Húsvétra: *Győzedelmes Krisztusnak dicséretét*
- 4 Egy rendkívüli tétel – a Te Deum

II. AZ ORGONAZENE

- 1 Az orgonista az istentiszteleten tegnap és ma
 - 1.1 Bevezetés
 - 1.2 A középkor
 - 1.3 A 17. század
 - 1.4 Egy magyar református álláspont
 - 1.5 Következtetések

- 2 *Synopsis choralis* – avagy korárelőjátékok az egyházi év rendjében

III. A LITURGIA KÖVETELMÉNYRENDSZERE

- 1 A reformáció korának istentiszteleti modelljei
- 2 Termékeny anomáliák – avagy mit és hogyan lehet másképp
- 3 Mai lehetőségek

Táblázatok

Synopsis choralis

Magyar nótára szerezett Psalmusok az énekeskönyvben

Bibliográfia

Forrásmunkák

Újabb kori irodalom

Kottatár

Kiadja
a Magyarországi Református Egyház
Kálvin János Kiadója
Budapest, 2007
Felelős kiadó: Tarr Kálmán
www.kalvinkiado.hu